RATKO PERIĆ

IZ TREBINJSKIH SUSRETA

Ratko Perić
IZ TREBINJSKIH SUSRETA
2. dopunjeno izdanje

Izdavač
Župa Rođenja B. D. Marije – Katedrala, Trebinje

Za izdavača
Don Ante Luburić, župnik

Osvrti na 1. izdanje
Luka Janjić
Marko Oršolić

Grafička obrada i tisak
Suton Print, Široki Brijeg

Fotografije
Foto-arhiv Župe Rođenja B.D.M. – Katedrala, Trebinje

ISBN 978-9926-8922-0-3
CIP zapis dostupan u COBISS sistemu Nacionalne i univerzitetske biblioteke BiH pod ID brojem 60890630

RATKO PERIĆ

IZ TREBINJSKIH SUSRETA

2. dopunjeno izdanje

Trebinje, 2024.

UVODNA RIJEČ

Non quisnam scripserit, sed num bene scripta reflectas!

Pisac ovih Trebinjskih susreta nije anoniman. Knjiga nosi otisnuto njegovo ime. A i to ime u katoličkom tisku nije nepoznato. Susrećemo ga u nekim ozbiljnim časopisima koji donose njegove teološke članke i recenzije. Ni s te strane nije dakle anoniman. Međutim, nije toliko važno tko piše, koliko je važno da s njim skupa doživljavamo djelić naše stvarnosti, i da s njime o tome razmišljamo i domišljamo.

Ono što ćemo naći u knjizi ne će biti sve ugodno i dražesna. To je i razumljivo, jer se tu opisuje stvarni život. A život je mješavina svjetla i mraka, tmine i vedrine, mozaik složen od raznobojnih dijelova. Ali čitatelju će biti ugodan i prihvatljiv upravo takav realističan pristup vremenu i događajima. Ne će reći: c'est de la litérature, kako Francuz naziva izmišljene i nestvarne opise, nego će osjetiti da je upravo to život u kojem se kreće i atmosfera koja ga okružuje. Uvjerljivosti služi i to što autor nije dopustio da mu skromnost nametne nepotreban strah od prvoga lica jednine. Iako je piscu obično teško govoriti u prvom licu, on je jedino tako, u ovoj književnoj vrsti, uvjerljiv i autentičan. Prateći ove crtice i doživljaje, primijetit ćemo kako nam se malo pomalo otkriva sadašnjost Trebinja, odnosno suvremeno stanje trebinjske katoličke zajednice, a ponegdje i stanje Crkve izvan Trebinja.

Sadašnjost katolicizma u Trebinju, tj. njegova izaratna stvarnost prilično mi je poznata, jer sam kroz neko vrijeme i sam imao na brizi tamošnje crkvene objekte, a još više ostatke

ostataka one nekadašnje dosta brojne katoličke župe. Velim ostatke, jer je ta zajednica, koja je 1939. godine brojila 1360 vjernika, u doba moga upravljanja župom imala tek nešto više od 200 katolika. I taj mali broj, koji je u zadnje vrijeme nešto porastao, u većini zaobilazi svoju, prostranu i lijepu crkvu, bojeći se valjda praznine kojom sada zjapi, a nisu je u stanju vjernici ispuniti kao nekoć. Spremni su pokazati svećeniku simpatije kad se pruži prilika. Uvjeravat će ga kako u srcu čvrsto nose katoličku vjeru, ali će mu svojim držanjem pokazivati da više od toga od njih ne očekuje. To znači da ne očekuje njihov dolazak u crkvu, kad je u njihovu gradu crkva izvrsno locirana za prijašnja vremena trijumfalizma vjere, a za današnje doba sasvim loše i nepodesno, u najprometnijem dijelu grada, u blizini vrtne restauracije gdje u hladovini golemih platana uvijek sjedi podosta besposlena svijeta. A rijetki trebinjski vjernik, kao uostalom i vjernik svakoga maloga grada s heterogenim stanovništvom, nije bez nekoga čudna opterećenja koje ga pritiskuje tako da ne bi želio da ga itko gleda, ni vedro ni mrko, kad prelazi crkveni prag.

Tim sam se dotaknuo stvarnosti koja je prisutna u svim našim malim gradovima s raznovrsnim sastavom pučanstva, gdje su katolici obično manjina. Takvim se dijasporičnim katolicima može činiti da još samo oni stoje uz vjeru i poštivaju vjerske svetinje, a da su se pripadnici drugih vjeroispovijesti, njihovi susjedi, prepustili indiferentizmu i ateizmu. Čini im se da se rvu za jednu stvar i vrijednost koju su drugi već odavno obezvrijedili. 1 možda im pada na pamet misao da su oni s minimalnom i veoma rijetkom vjerskom praksom još uvijek daleko ispred svojih sugrađana inovjeraca. U takvu gledanju i uspoređivanju mogu se postepeno umrtvljivati i postajati tromi u religioznom izvršavanju obveza želeći se izjednačiti s drugima. Osjeća se kako pisac s tugom to umiranje doživljava. No ne budimo infantilni! Nije mu stalo da nedjeljom „paradira pred punom crkvom svijeta – svjestan da mu nema odakle biti puta – ali mu nije svejedno što njegovi vjernici tonu u vjersku nepoučenost, a time, naravno, i u vjersku ne-

praksu, od koje je samo jedan korak do napuštanja vjere i njezinih vrjednota.

Valja reći da su katolici, gledajući svoje susjede inovjerce, više puta u zabuni. Oni često misle da su njihovi susjedi u vjerskom pogledu ravnodušni. U tu zabludu upadaju, jer im nisu uvijek pred očima sustav i struktura religiozne prakse njihovih susjeda, premda s njima žive godinama, pa i cijeloga života. Gube iz viđa činjenicu da svaka konfesija ima drukčiji način doživljavanja vanjske religioznosti. I to – način bitno različit od našega katoličkoga.

Ovdje bismo željeli reći da posjećivanje bogoštovnih prostorija, odnosno, kako se to danas obično kaže: pohađanje obreda, nije kod svake religije jednako naglašeno kao vjernička dužnost, niti je to za svaku religiju pouzdan znak religioznosti njezinih pripadnika, a još manje sigurna oznaka odanosti vjeri ili udaljenosti od nje.

Moralo bi, naime, biti jasno da vjera i religija nisu sinonimi. To su dvije različite stvari. Vjera je unutarnje prianjanje uz određene vjerske istine, unutarnje osvjedočenje o njihovoj istinitosti i vrijednosti, i unutarnje prihvaćanje tih istina. Koliko je to u nekom čovjeku prisutno, to zaista ne može nitko kontrolirati. Koliko tko u srcu vjeruje, to je tajna koju čovjek u sebi nosi i nitko u nju ne može lako prodrijeti ako je sam ne otkriva. A religija je vanjsko štovanje Boga, skup obreda kojima na izvanjski način očitujemo svoje unutarnje uvjerenje. Što se tiče ovoga vanjskoga religijskoga kulta, ne samo da je kod različitih religija različit, nego je i različito obvezatan. Neke religije uopće i ne traže od svojih vjernika posjećivanje bogomolje kao obvezu, kao nešto što ih bitno čini vjernicima. Možda dotične religije svojim pripadnicima toplo preporučuju ili za neke rijetke zgode to i snažnije naglašavaju, ali nepohađanje obreda u bogomoljama ne smatraju sigurno teškim propustom.

Kod katolika je to drukčije. Poučen katolik zna da ga vjera u savjesti obvezuje da svake nedjelje i zapovjedne svetkovine mora biti kod sv. Mise, ako ga ne priječi težak razlog. To zna-

či da je katolički vjernik dužan oko sedamdeset puta godišnje doći u crkvu, sedamdeset se puta pokazati kao otvoreni vjernik, sedamdeset puta javno posvjedočiti svoju pripadnost Kristu, koji je bio i ostaje „znak protivljenja", kako nam Evanđelje kazuje (usp. Lk 2,34).

Katolici u ovoj našoj sredini daju dojam najpobožnijih, religiji najodanijih samo zato što njihovi religiozni propisi zahtijevaju upravo spomenutu religijsku praksu. Samo zato što je njihova religija tako upadljiva i uočljiva. A naši susjedi, pripadnici pravoslavlja i islama, mogu biti svojoj vjeri vrlo odani, mogu izvršavati onaj bitni minimum vanjske religioznosti i unutar svoje kuće, tako da njihova religiozna praksa nije toliko manifestativna.

Objektivno se dakle ne može utvrditi koja je konfesionalna skupina u nas u svojoj nutrini jače vezana uz svoja vjerska uvjerenja, niti koja skupina vrši intenzivniju religijsku praksu, jer nije to kod svake zajednice jednako vidljivo. Niti se može reći, npr. da su katolici jače vezani uz tradicionalno slavljenje svojih vjerskih blagdana nego drugi. Istina, kod katolika je to najočitije, jer slavljenje tih blagdana izlazi iz obiteljskoga doma na ceste i putove koji vode u crkvu, dok se kod drugih to može zadržati i unutar četiri zida.

Ni trebinjski vjernik, ni bilo koji katolik drugdje u dijaspori, nema dakle razloga da pada u malodušnost koja mu šapće kako još samo on poštuje svetinje, te da zbog toga i on ostavi svoje mjesto u crkvi prazno. Uostalom, svjestan i poučen katolički vjernik, koji je još i čvrsta ljudskoga značaja, svoje će držati i poštivati, makar svi oko njega radili drukčije. Postupit će kao nekoć onaj divni Matatija, koji je uskliknuo: Neka svi narodi odstupe od bogoštovlja svojih predaka, ja i moji sinovi i sva moja braća, slijedit ćemo Savez otaca svojih. Ne dalo nebo da ostavimo Zakon i zapovijedi (usp. 1 Mak 2,19-21).

Uz to se treba sjetiti Kristove ozbiljne opomene: „Tko god mene prizna pred ljudima, priznat ću i ja njega pred svojim Ocem nebeskim" (Mt 10,32).

Kad se piše uvodnik u neko književno ili znanstveno djelo, običaj je da se na neki način donese sažetak cijele tematike. Ovdje sam dohvatio i mislima popratio samo jedan dio sadržaja koji pisac na svoj način obraduje, a čitatelja sili da, i kad knjigu odloži, nastavi o pročitanom – misliti. Nastojao sam i sam, kako rekoh, razmišljati o jednome dijelu njegove tematike. A računam da je to najvažniji i najhitniji dio. To sve velim čitatelju. A piscu bih prenio pjesnikove riječi:

„Nije važno da te u studije stavljaju.
Važno je da tvojim putem nastavljaju".

Anđelko Babić

PREDGOVOR

Ljetos mi neki kolege – svećenici nabaciše misao da bi se sve ono što je već pisano o ovome mjestu u *hrašnjanskom župskom Vjesniku* moglo skupiti u kakvu knjižicu, i ponuditi našem čovjeku koji se nalazi bilo na ovom hercegovačkom području, bilo da je već davno odavde otišao s bolju u srcu i s nadom za boljim životnim komadom. Ni onomu koji živi na ovdašnjem kršu, ni onomu koji možda još življe proživljava bilo napuštene grude, ne bi bilo nemilo pročitati štogod o ovome dijelu svoje domovine, makar i u istrganim razmišljanjima onoga koji se ovuda kreće i s drugima susreće. Navedenu misao prihvatiše i drugi prijatelji i tako se zametnu ova zbirka trogodišnjih doživljaja u podnožju Leotara. Može biti posve sporedna stvar što se radi o imenima ljudi koji borave na terenu trebinjske župe. Znamo da je svugdje čovjek – čovjek. Stoga bi knjižica željela prijeći okvire trebinjskoga župljanina i građanina.

I najstvaralačkije ljudsko srce nije izvor stvaralaštva osim u nekom drugotnom smislu. Početak je svemu u Bogu od kojega dolazi svaki dar. No, on se služi nama ljudima da prenosimo njegovu poruku jedni drugima. Ne možemo nikada do kraja dokučiti čitavu stvarnost, ali želimo svojim umom i srcem biti otvoreni prema toj stvarnosti i napajati se na njezinim vrjednotama.

Svaki naš župnik obično ostavi kakav vrijedan spomen svojoj radnoj župi. Netko sagradi crkvu, netko podigne oltar, netko napravi župnu kuću, netko kapelicu u groblju. Budući da sve te objekte u Trebinju nađoh, ne znam što bih dru-

go ostavio svojoj prvoj župi osim ovih uspomena na neke susrete s pojedinim osobama i obiteljima u ovome gradu. Smatrao sam uputnim staviti ove crtice, djelomično objavljivane, a većim dijelom neobjavljene, i pred naše općinstvo da možda nekome budu povod za razmišljanje o ljudskoj sadašnjosti i budućnosti, o vjeri i razumu, o Božjem govoru i ljudskom odgovoru. Koliko kroz ove tri godine bijaše izgovoreno riječi i u crkvi i u stanu, i u groblju i na ulici, i u kapelici i u posjetima – tko bi to mogao izbrojiti? No, *verba volant, scripta manent*; izgovorene riječi nestaju, napisane ostaju. E kad ne bi ostale samo na papiru, nego ujedno bile poticaj na dobro i njihovu sabiratelju i čitatelju!

Trebinje, 8. rujna 1974.

R. P.

PREDSLOV 2. IZDANJU

Ove 2024. godine navršava se pedeset ljeta kako me msgr. Petar Čule (1898.-1985.), mostarsko-duvanjski biskup i trebinjsko-mrkanski apostolski upravitelj (1942.-1980.), nakon trogodišnjega župnikovanja u Trebinju (prosinac 1971. - listopad 1974.), stavio na raspolaganje za Visoku teološku školu u Sarajevu, a msgr. Smiljan Čekada (1902.-1976.), vrhbosanski nadbiskup koadjutor (1967.-1970.) potom rezidencijalni nadbiskup i metropolit (1970.-1976.), izdao dekret za profesora teoloških predmeta: Sakramenti, Ekumenizam, Psihologija religije, gdje sam ostao na službi do svršetka 1979. godine.

Zahvaljujući prijateljima na sugestijama prihvatih se prebiranja sjećanja koja se u ono doba ne mogoše iznijeti i dopuna koje su priložene ovomu drugom izdanju *Trebinjskih susreta*. Na primjer, u jednome tekstu u knjižici spomenuh frazu: „u onim mučnim i mutnim vremenima" s aluzijom na komunističko doba. Na Komisiji za vjerska pitanja u Sarajevu 1974. zatražiše da se ta fraza izmijeni. Kako u komunizmu mogu biti mučna i mutna vremena kada je sve sunčano i sjajno, čisto i bistro!? Ako to i neke druge slične termine ne promijenim, knjižica iz *Trebinjskih susreta* ide pod bezvrijednu literaturu i plaća se porez na „dodanu vrijednost" kudikamo više nego na neku knjigu koja je u službi socijalističkog samoupravljanja i udruženoga rada. Umjesto spomenute fraze napisah: „u onim interesantnim vremenima". Prošlo. Knjiga odmah poprimila na pravoj vrijednosti. Takvih zahvata bijaše nekoliko koje pomnjivi cenzor popisa i dobronamjerno mi

uruči da se ispravi, inače – tretira se da podliježe punom pe-de-ve-u.

Ovdje se donose tri osvrta na knjižicu od kojih su dva objavljena 1975. godine.

Učinilo mi se umjesnim u ovom izdanju donijeti stanje duhovnih zvanja na području Trebinja od dolaska austrougarske uprave koja je uvijek imala svoje vojne kapelane, zatim župnike, kapelane i pomoćnike u župi nakon njezina osnutka 1891. i dva-tri svećenika koji su rođeni na području trebinjske župe ali su u dječačkoj dobi otišli u druga mjesta na školovanje i službovanje.

Ovdje je kratka kronika župnikova pastoralnog djelovanja u Trebinju i predavanja u dubrovačkoj gimnaziji u razdoblju od 1972. do 1974., kao i nekoliko redaka o ekumenskim dilemama onoga vremena. Budući da su 1974. i *Glas Trebinja* i sarajevsko *Oslobođenje* donijeli vijesti s konferencije članova komunista od kojih su neki smatrali da je besplatno poučavanje učenika u engleskom i latinskom jeziku „djelatnost suprotna ustavu", reagirao sam dopisom koji se ovdje prvi put objavljuje. U ovome izdanju uneseno je i Kazalo imena.

Milošću Božjom i odlukom sv. Ivana Pavla II., pape (1978.-2005.), opet sam vraćen u Hercegovinu 1992. kao koadjutor, a od 1993. kao ordinarij, obnašajući službu apostolskoga upravitelja Trebinjske biskupije i tako mi se pruži prilika i dalje kontaktirati s trebinjskom župom i pratiti njezin pastoralni hod i život.

U svemu ovome što navedoh u ovom drugom izdanju, pružiše mi ruku pomoćnicu don Ante Luburić, biskupski vikar Trebinjsko-mrkanske biskupije i župnik trebinjske župe, kao i Anton Šarac, pisac crkvenih povijesnih djela: Katolička Crkva u Fočanskom kraju, Katolici u Gornjoj Hercegovini, Nevesinjska župa. Hvala im obojici na njihovim dragocjenim primjedbama i svakoj drugoj pomoći oko drugoga izdanja ove knjige u povodu njezine pedesete obljetnice.

Mostar, 15. srpnja 2024.

R. P.

TREBINJE – GRAD I ŽUPA

Trebinje je smješteno u sjevernom kutu Trebinjskoga polja. Opkoljuju ga brda srednje visine: Ilijino brdo, Obadine, Leotar (1284 nm), Kravica, Petrina, Golo brdo, Hum, Vesac. Ima izgled prave oaze u ovome našem kršu. Nalazi se 274 metra nad morem. Klima je blaga, primorsko-kontinentalna. Kroz 260 dana u godini sunce obasjava grad. Mjesto je čisto, zdravo i uredno. Kroza nj protječe rijeka Trebišnjica koja izvire ispod gorskoga prijelaza Čemerna. U Gatačkom polju nazivaju je Mušnicom. Ponire u dnu Gatačkoga polja te se ponovo pojavljuje kod Bileće. Prolazi Trebinjskini poljem (9 km) i Popovim poljem (48 km) u čijim se ponorima gubi. Utječe na mnogo mjesta u Jadran od Dubrovnika do ušća Neretve, a podzemni potoci vode i u dolinu Neretve.

Kao povijesni grad, Trebinje je obilježeno raznim spomenicima građenim u različitim stilovima: bizantinskom, mletačkom, arapskom. Iskrižano je znacima i ostacima mnogih kultura i civilizacije, carstava i gospodstava: ilirskoga, rimskoga, bizantinskoga, turskoga, austrijskoga, slavenskoga. Sve tri naše vjere pravoslavlje, islam i katolicizam našle su svoje umjetničke izraze u gradu i ponad grada u tornjevima, minaretima i zvonicima. Od religioznih objekata u Trebinju se ističu dvije crkve, katolička i pravoslavna, i dvije muslimanske džamije.

Danas u Trebinju živi oko 18 tisuća stanovnika. Grad se neprestano razvija i brojčano i izgradnjom stambenih zgrada i industrijskih postrojenja. Po svome značenju ovo je glavno mjesto u jugoistočnoj Hercegovini, a drugi grad

u našoj pokrajini, odmah nakon Mostara, i po veličini i po svojoj kulturnoj razgranatosti. Povezan je Željezničkim ili cestovnim prometnicama sa svim okolnim mjestima: Dubrovnikom, Bilećom, Stocem, Čapljinom, Mostarom.,. Medicinski centar s oko dvjesta bolesničkih kreveta daje mjestu poseban glas i popularnost. U gradu rade tri osmogodišnje i šest srednjih škola: Gimnazija, Tehnička, Ekonomska, Ugostiteljska, Trgovačka i Industrijska, školski centar broji oko 125 nastavnika i oko 1.900 đaka i učenika.

Kulturni povijesni spomenici „Begova kuća", Arslanagića most, četiri stotine godina staro zdanje, te ugostiteljsko poduzeće „Leotar" privlače posjetitelje u ovo mjesto. Trebinje sve više poprima značaj turističkoga izletišta koje je tridesetak kilometara udaljeno od Dubrovnika.

Vrlo su značajna industrijska, privredna i građevinska poduzeća koja zapošljavaju više tisuća radnika. Kad se govori o Trebinju, potrebno je spomenuti i Hidrocentralu „Grančarevo", udaljenu dvadesetak kilometara od grada, na kojoj je od 1960. do 1968. radilo više od 10.000 radnika. Svojom električnom energijom opskrbljuje sva okolna mjesta, a dio vode odlazi podzemnim tunelom u dubrovačko područje na hidroelektranu „Plat". Jezero, koje se proteže od Bileće do Grančareva, zaustavilo je vode rijeke Trebišnjice. Sada kroz Trebinje protječe svega 4–5 kubika vode u sekundi, što je vrlo malo. Hidrocentrala i industrijsko-poljoprivredne tvornice počele su u zadnjih deset-petnaest godina privlačiti brojne radnike u Trebinje gdje se nastoje smjestiti sa svojim obiteljima.

Katoličkih obitelji u trebinjskoj župi ima oko stotinu, a katolika – krštenika oko trista pedeset. Ima mnogo više novopridošlica nego starosjedilaca. Svi se uglavnom nalaze u gradu i bližoj okolici. Nekoliko obitelji ima u Lastvi, Bileći, Gorici i Pridvorcima. Dugi niz godina nakon rata i ono malo katoličkoga življa što je ostalo u Trebinju i okolnim mjestima nije imalo prilike da se sastaje sa svećenikom osim nedjeljom i blagdanom. To je razdoblje kad se i u drugim

našim župama osjećao manjak svećenstva i kad se mogla čuti ona pjesma „Od Trebinja do Mostara nigdje dume ni oltara“. Tek 1970. biskup je mogao postaviti stalna svećenika na župu koja je počela ponovo oživljavati.

Trebinje se, dakle, ne može pohvaliti mnogobrojnim katoličkim pučanstvom, ali sigurno nije neznatan udio katolika u javnom životu grada. Svatko će u prvom redu pomisliti na sestre milosrdnice, koje su došle ovamo 1966. na poziv tadašnjega upravitelja bolnice. U krugu bolnice nalazi se i njihov stan i mala kapelica koja može primiti dvadesetak osoba. Svojom nenametljivom dobrotom sestre izazivaju poštovanje od strane svih građana. S uspjehom se nastoje pokazivati svjedokinjama rada, vjesnicima vjere i kršćanske ljubavi, tihoga i požrtvovna predanja njezi bolesnika i u bolnici i po privatnim kućama.

Kršćanstvu nije nikada bilo određeno i prorokovano da bude masa, nego je uvijek težilo biti kvasac u tijestu, duh u tijelu, sol u jelu, forma u materiji. I ako se ono potpuno i nesebično živi, može imati svoj vidljivi uradak.

Kao što platanove grane, koje su se nadvile nad trebinjskom crkvom, imaju vrijeme svoga listanja i listopada, slično i Trebinjska Crkva ima svoja povijesna doba proljeća, ljeta, jeseni i zime.

Katoličke djece i mladeži ima relativno priličan broj: osmoškolaca više od trideset, a srednjoškolaca i fakultetlija više od dvadeset. Prije nekoga vremena srednjoškolaca je bilo mnogo više, osobito u trgovačkoj školi koju su pohađali učenici i učenice iz zapadnih dijelova Hercegovine. Dok se s pučkoškolcima može raditi, jer uglavnom dolaze i u crkvu i na vjeronauk, dobar se dio gimnazijalaca drži po strani, u bezimenosti. Nerado se odazivaju i u crkvu i na vjeronaučne sastanke, pa ili iz obzira prema nastavnicima i sudrugovima drugih vjera i uvjerenja, ili doista ne osjećaju nikakvih religioznih potreba i problema – tko bi znao? Za neke se ne može reći ni da su protivnici ni da su osobiti sljedbenici kršćanstva. Susrećući se s jednom skupinom njih i ulazeći

Katolička crkva Male Gospe u Trebinju

s njima u razgovor, stječe se dojam da ima dosta nemara, ali ima nešto i društvenih obzira raznoga podrijetla. Ima ih koji nisu previše angažirani ni u nereligioznim društvima i drugim aktivnostima, a niti djelatno sudjeluju u crkvenoj zajednici. Ti pripadaju skupini onih ravnodušnih koji ne rade ni na polju religije ni na polju građanskih organizacija. Ne pokazuju velika interesa „ni za nebesa, ni za Marksa ni Engelsa", kako se jedan kolega izrazi. Proživljuju svoju mladost po mjerilima ovoga svijeta.

Cijelo naše kršćanstvo zapalo je u razdoblje nekih previranja iz kojih će se prije ili poslije na jednu stranu otočiti rakija i vino, a na drugu odstraniti drop. Ne može se ponositi nekim osobitim statistikama i dičiti visokim brojevima. To nam, istina, nameće stanovite probleme, ali nam pruža i nove i drukčije poglede na religiozni život i na selu i u gradu. Grad čovjeka raseljačuje ne samo u smislu kulture i mentaliteta, nego i u religioznom i crkvenom duhu. Ljudima – vjernicima na selu prijeti opasnost da obavljaju svoje kršćanske dužnosti po običajima i zakonima sela i okoline, možda bez dubljega zahvaćanja u život vjere. To pogotovo vrijedi ondje gdje je crkva okupljalište mladeži u svakom pogledu: mjesto upoznavanja, razonode, igre i pjesme. U gradu mnoge druge ustanove pružaju takva zadovoljstva: disko-klubovi, kino-dvorane, igrališta, plesnjaci itd. I kad mladi tako odgojeni na selu dođu u grad, u napasti su da crkvu posve napuste, da se potpuno odijele, izoliraju, zatvore u sebe i privatiziraju; da nikada aktivno ne uzimaju udjela u zajednici župe, osim u posve iznimnim slučajevima i to kao nijema čestica.

Beskorisno je pjevati tužbalice nad tom činjenicom. Treba je motriti, proučavati i pristupati joj s nakanom da je razumijemo i pružimo joj pravi lijek. Mi kršćani kao kršćani nismo rođeni ni od krvi ni od mesa, ni od volje muževljeve, nego od Boga. I svatko tko želi živjeti svoje kršćanstvo,, mora se zauzeti da osobno i svjesno, ne dakle zbog običaja i nametnutih obzira, usvaja kršćanske zasade i provodi ih u

život. Od vanjskih manifestacija i podataka malo je koristi ako nema unutarnjega duha, rasta i vlastita uvjerenja. Grad upravo postaje okoliš u kojem se može ispitati koliko je čovjek osoba, vjernik, učenik Kristov. To vrijedi za svakoga, a osobito za mlade koji teže za ostvarenjem svoje osobnosti.

U Trebinju, imajući u vidu društvene, gradske, poslovne i druge okolnosti, ne može se ni računati sa stopostotnom praksom religije. Ne znam ima li igdje danas tako cjelovita i sveukupna prakticiranja i na selu i u gradu. To ipak ne znači da ljudi nisu religiozni. Dapače, tako se često mogu susresti plemeniti i uvjereni praktični katolici. Ne misli se time samo na one starije žene i bake, koje, kako reče jedan duhoviti svećenik, nijedna organizacija na svijetu ne bi mogla istjerati iz crkve, nego se imaju u vidu i tolike vrijedne obitelji koje čine župnu zajednicu i ponosno i ponizno dolaze na svete sakramente.

Niti sam znao niti predviđao što me čeka u ovome mjestu. A ako bi me tko pitao za mišljenje i dojmove, mislim da bih mogao reći dosta pohvalnih riječi s obzirom na sve ono što sam našao i doživio u ovoj župi: bilo od svojih vjernika, bilo od inovjeraca i bezvjeraca. U prvome redu izvrstan prihvat od strane sestara koje svojom uslužnošću i susretljivošću, uz svoje svakodnevno zalaganje u medicinskom centru, drže na umu i brizi crkvu i župni stan. Ima dobar broj katoličkih obitelji koje su svjesne svoje kršćanske pripadnosti, uvjerenja i dužnosti i prema Crkvi i njezinim potrebama. Cak ni iseljenici iz Trebinja ne zaboravljaju svoje bivše župe. Tijekom vremena osjetio sam da cijela ova sredina omogućuje nešto više od obične tolerancije. To je i u meni izazivalo želju da izlazim u susret svima onima koji bi se obraćali u bilo kojem smislu, u čemu bih mogao pomoći. I u svemu tome čovjek često doživi onu staru istinu: kako se pojedinac prema društvu ponese, takvu sreću od njega i odnese.

Tako po prilici život u Trebinju teče, dok njegova Trebišnjica uporno i umorno postajkuje.

I.
OBITELJSKI RAZGOVORI

KAKVE OBITELJI – TAKVA I ŽUPA

Ima više narodnih poslovica koje počinju poredbenim veznicima: kakav takav. Na primjer: *Kakav kralj, takav puk. Kakva sjetva, takva žetva. Kakav život, takva smrt. Kakvo drvo, takav klin – kakav otac, takav sin*... Kada bi se govorilo o župi, župljanima i župniku, sigurno bi netko mogao kazati: *Kakav župnik, takva župa*. Ali negdje bi se možda moglo i izvrnuti pa reći: *Kakvi župljani, takav i župnik*. A ako ovdje ima istine, pogotovo one gorke istine, župnik može teško pronaći štogod u vlastitu obranu, osim ponizna priznanja. Nije od male muke legendarni Kanjoš Macedonović govorio Mlečanima: „Bolji i viši pođoše boljima i višima, a ja vas dopadoh", želeći se našaliti na svoj račun, ali poprilično prihvaćaše i Mlečiće.

Čini se da bi se moglo bez pokude i uvrjede reći za ovu župnu zajednicu ono što se stavilo u naslov ovoga člančića: kakve pojedine obitelji, takva i župa. Naime, ako su obitelji nezadovoljne, rastrgane, slomljene, bijedne i nevjerne, takva će po prilici biti i opća situacija cjelokupne župe. U onim slučajevima gdje postoji brakolomstvo, svađa, neposluh i nesloga – kako možemo očekivati da župa bude na visini? A, s druge strane, ako su obitelji svjesne svojih slabosti, ali još svjesnije Božje milosti i pomoći, ako su sklone vjeri, pravdi i težnji za prevladavanjem zaprjeka koje stoje na putu ljudske dobrote i vjerske ljubavi, onda se to mora odraziti i na svu zajednicu.

Župnik je upravo poslan od Crkve da u ime Božje pokušava nadilaziti one sitničave sporove koji dovode do kru-

pnih riječi i čina među ljudima, da nastoji evanđeoskom porukom i svojim vlastitim svjedočanstvom sve uzdizati na višu razinu i povezivati u jednu cjelinu. Crkva kao božansko-ljudska ustanova i jest tu radi toga čovjekova usavršavanja, radi njegova spasenja. Ona obuhvaća sve i svi se u njoj osjećaju kao njezini sinovi. Njezini sakramenti nisu darovi koji se daju samo pojedincu, pogotovo ne potkrijući ili ne znajući, u sakristiji ili u privatnoj kući, nego su to vanjski znakovi s unutarnjom milosti koji se daju na duhovnu korist opće zajednice što se u ljubavi stvara i u bratstvu i međusobnu poštovanju razvija. Krštenjem se dijete ne upisuje samo u matične knjige, nego osobito u zajednicu u kojoj se otvara mogućnost života u slozi i razumijevanju. Tu dijete u njegovu razvoju prati duh zajedništva gdje može uvidjeti i osjetiti da ga zajednica želi i voli. Ni ispovijed nije samo šaputanje kroz rešetke, iz usta u uho, pojedinačno i privatno, nego je to javno priznanje svih javnih grijeha počinjenih protiv čitave zajednice prema kojoj se uzmanjkalo u ljubavi. Ali ako pojedine obitelji upišu dijete u crkvenu organizaciju (upravo organizaciju, a ne organizam), misleći: neka nas ima! a nakon toga ne omogućuju djetetu da se otrijezni u takvoj zajednici te da i ono pridonese svoj udio, onda je to besplodan kršćanluk kojim se takvi pojedinci više poigravaju Božjim svetinjama nego što ih poštuju i u njih vjeruju. A ta opća Crkva razgranata je u biskupije i župe, po kojima se uzdržava i ostvaruje.

Znam da će mi se prigovoriti da treba spašavati što se spasit dade. Znam da vjerujem da je Krist došao na ovaj svijet ne radi pravednika nego radi grješnika. Nije došao da slomi granu što se presavila, niti da ugasi stijenja što još malko tinja (usp. Mt 12, 20). Ali ako netko sam i svojevoljno lomi takvu trsku i gasi svijeću, što se može tu učiniti? I dok on to krči i duni, govori da time spašava. Što spašava?

Možda nisam previše dosadan svojim župljanima u posjećivanju njihovih domova. U onom redovitom obilasku o Božiću pohađam sve katolike koji se takvima smatraju i jav-

no pokazuju. Tu nailazim na ugodno gostoprimstvo ovdašnjega puka. Svaka obitelj prima svećenika s poštovanjem i otvorena srca. I to je doista susret koji obogaćuje i neobično koristi. Ne ograničavam se samo na taj posjet, nego se koji put i povrh toga navraćam na „čašicu razgovora", i najavljen i nenajavljen. Međutim, u onoga koji ne običava „uzvraćati" posjet u crkvu, pa makar se proglašavao ne znam kakvim katolikom, ne tabana mu se previše pred kućnim pragom. Oni naime koji se osjećaju pripadnicima katoličanstva, a već su davno raščistili s praktičnim očitovanjem takva osjećaja i svijesti iz bilo kakvih obzira ili straha od prijezira, zbog duhovne mlitavosti ili obiteljskih muka, bračnih razloma ili drugih razloga, ne kore me što previše ne navaljujem u njihove kuće. Možda mi se može spočitnuti da u tome i sam imam obzira i straha od prijezira, i drugih nenabrojenih izlika. Međutim, posve sam uvjeren da je *vjera dar koji se daruje i nudi, a ne nameće*. Evanđeoska riječ *compelle eos intrare* (Lk 14,23) - prinudi ih neka uđu - ne može se ovdje primijeniti. Crkva je stvorena i otvorena svakomu u ovome gradu. Župnik je na raspolaganju i vjernicima i nevjernicima u svemu onome u čemu može nešto reći i u pomoć priteći, bilo u ljudskom bilo u vjerskom pogledu. Propovjedaonica je pristupačna svakomu tko želi slušati, ispovjedaonica isto tako ako se želi skrušiti i ispovjediti. I stoga vjera u prvom redu vrijedi onoliko koliko je utemeljena i izrasla iz vlastite svijesti, a ne koliko se oslanja na nečiju tradiciju i običaje.

Krist je prošao Palestinom čineći dobro. Ljudi su ga promatrali. On je zvao, propovijedao, ali nije nikoga silom tjerao da u njega vjeruje: ni farizeje, ni saduceje, ni carinike, ni grješnike, čak ni poštene mladiće, pa ni apostole. I ovima je uputio upit: „Da možda i vi ne kanite otići?" (Iv 6,67). Svojim je izabranicima rekao da idu od kuće do kuće, od grada do grada, propovijedajući kraljevstvo Božje. Ako ih tko primi, neka ostanu kod njega. Ako ih ne primi, neka otresu prašinu sa sandala i produže dalje (usp. Lk 9,2–6).

A zašto ljudi ne primaju i ne prihvaćaju?

Netko je zgodno primijetio da postoje tri vrste ljudi u vjeri kao i u glazbi. U glazbenom pogledu ima onih koji su posve bez sluha, drugi su primalački tipovi – štogod čuju, ponavljaju, a treći su stvaratelji. Tako je nekako i u vjeri: postoje oni koji su religiozni proizvođači: teolozi, propovjednici, organizatori i reformatori. Drugi su primatelji: što im god pričaš, slušaju te otvorenih ušiju i usta. Ali ima i onih gluhih. Takvima, bilo da su sami sebe oglušili, bilo da ih je zaglušila vika televizora, radija, utakmica, gozbe i pijančevanja, uzalud je govoriti i naprezati grlene žice i živce. Ništa ne čuju i ne haju, jer su otupjeli u svome vjerskome mrtvilu. Kao što se nož, koji se duže vremena ne upotrebljava, prevuče slojem rđe, tako se nešto slično događa i s našom vjerom: ako se ne prakticira, ne proučava, ako se o njoj i u njoj ne govori, ako se o njoj ne sluša, lako će ishlapiti. A ljudi godinama stoje po strani, ne čuju ništa o Bogu osim onoga što se izobilno psuje i po njemu pljuje. Ništa ne znaju ni o Papi, ni o svećeniku, ni o Crkvi, ni o Misnoj žrtvi.

Ali ima još jedna: zaboravljamo često da mnogi prema Crkvi nisu samo hladni i mrtvi, nego je dobar dio i djelatno mrzi. Upravo tako. Pa zapravo to je u nekom smislu i njezina uloga i sudbina. Ona je tu da je ljudi mrze, da odlaze od nje, da je hvataju u riječi, da se skandaliziraju nad njom, da je uhvate u vrtu, da je vode od Iruda do Pilata, da je izvuku izvan gradskih zidina, da joj stave križ na pleća, da je povedu na Kalvariju, da je ondje razapnu, da je kopljem prohodu, da izvan Jeruzalema umre kao najgora razbojnica, da bude dakle slična svomu Utemeljitelju, Kristu Gospodinu. I čudimo se svijetu zašto nas ne prihvaća, zašto ne voli Crkvu, zašto ne ide u crkvu.

A morali bismo se čuditi kako nas drugi još ovako dobro podnose i trpe, kako hoće s nama razgovarati, kako smo još uopće živi, kako već davno nismo maknuti i smaknuti. Crkva je uvijek bila jednima spoticaj, a drugima poticaj. Poticaj je onima koji vjeruju u vječni život, koji se ovdje napajaju

sakramentom Krvi, koji se hrane Kruhom nebeskim, koji se zalažu za nepromjenljivost moralnih načela, koji svjedoče istinu živoga Boga, koji gledaju čovjeka u Božjoj perspektivi... A tih u Trebinju ima značajan broj. Nema ih onoliko koliko je tijesta, ali ih ima onoliko koliko je potrebno kvasa i soli da se to u tijestu osjeti. Ima ih u obiteljima po svim dijelovima grada, u svim uzrastima i dobima, u svakoj vrsti naobrazbe i darovitosti. Gledano statistički, tj. onako kao što oči vide: od 350 kršteni katolika jedna ih trećina pohađa crkvu više puta u godini, a nemali broj čak i svake nedjelje. Od stotinjak obitelji polovica je na nogama praktične vjere. Dobar ih se dio možda vjere posve okanio. No to još ne znači da nisu ljudi, pošteni ljudi, ali religiozno su zateturali ili već leže na zemaljskom podu. Oboreni su od bezvoljnosti i lijenosti, isprebijani životnim udarcima, smrvljeni sumnjama, opijeni alkoholom ateizma, zadojeni mlijekom „bašmebrige": orilo – gorilo, što je – tu je! Ovdje se, rode! ispražnjuj i napunjaj, jednako će te rastresti crvi bio ti pobožni borac humanizma, vjere i slobode u Crkvi, ili bio strastveni lovac trbuha na ulici, misle u sebi.

Međutim, nije ovdje mjesto da se govori o onim obiteljima i pojedinim obiteljskim članovima koji su svojevoljno odbjegli i slobodno se odijelili. O njima drugi ispisuju stranice koje ih hrane i hvale. Ovdje se govori o tolikim obiteljima kojima ognjište vjere nije ugašeno, koje se ne stide svoga krsnoga imena i vjerskoga znamena. Ovdje je dakle riječ u prvome redu o tolikim kućedomaćinima trebinjskim koji nađu vremena i snage da obavljaju svoju kršćansku dužnost koliko im sugerira njihova vjernička savjest. Treba govoriti o mnogim vrijednim ženama i majkama koje ne zaboravljaju nedjelje ni svete Mise, koje primaju sakramente prema svojim unutarnjim potrebama ne obzirući se na poglede i jezike svijeta. Govor je napokon o tolikoj pučkoškolskoj i srednjoškolskoj mladeži koja se ne stidi svoga kršćanskoga svjedočanstva i uvjerenja ni u kući, ni u školi, ni na ulici, ni u crkvi.

Svi su takvi svjesni da nikome ništa ne nameću, ali niti žele da im itko smeta, da im se zbog toga podsmjehuje i ruga, i da u očima ljudskim postaju manji time što više vjeruju u Svemogućega Boga.

Obitelji u Trebinju, kao i na tolikim drugim mjestima, mogle bi se razdijeliti u tri skupine: u prvu se vrstu mogu ubrojiti one osobe koje žive kao samci u svojoj kući. Ima nekoliko takvih osoba. Njihov bračni drug, ako su bili u braku, nestao je s ovoga svijeta, a djeca, ako ih je bilo, razišla su se po svijetu. Drugu skupinu tvore supruzi sami: djece nisu imali, ili su im negdje po školama i zanatima. A treća je skupina onih kojih ima više zajedno: od troje do osmero kućne čeljadi. Tih je najviše. Pomalo je začudno da u tim višečlanim obiteljima uvijek ima netko tko se ne da vidjeti u vanjskom prakticiranju kršćanske vjere. Nekada je to muž, nekada žena, nekada sin, nekada kći, koji put oboje, ili svi skupa.

Povremenim praktikantima govori se i poručuje da češće ustaju, stalnima da samo na putu ustraju, a onima koji nikada vjeru ne prakticiraju može stati na kraj ne britka kritika nego jobovska strpljivost i kršćanska molitva. Bog može učiniti više nego što mi mislimo i molimo.

Eto kakva je po prilici u ovom momentu župa u očima njihova župnika. Je li tako i u pojedinim obiteljima, to one bolje znaju. Možda će oni opovrgnuti naslovljeni napis da nije župa kakve su obitelji. Vidjet ćemo, ako nas Bog poživi!

S PJESMOM KROZA ŽIVOT

Iako bi se mogli napisati opsežni članci o mnogim domovima u ovoj župi, ne će mi se odviše zamjeriti ako se ovdje ograničim na pokušaj da se za trenutak zaviri samo u neke kuće. Želio bih progovoriti dvije-tri riječi o jednoj mladoj katoličkoj obitelji u Trebinju u kojoj se živi tihim životom. Obitelj se ne ističe ničim osobitim iznad drugih, osim možda svojim neisticanjem, *Ištvan Harmat*, Mađar iz Vojvodine, njegova supruga Anđa Hrvatica iz Vitine i njihova dva sinčića – *Ištvan* i *Mladen* provode svoje obiteljske dane u Zasadu u tišini, ali uz čestu glazbu i pjesmu.

Prema Anđinoj priči, supruzi su se upoznali na radu u Jablanici. Ištvan je bio radnik, građevinski tehničar na hidrocentrali, a ona je bila konobarica u jablaničkom restoranu. Kada je Anđa opazila da je na nju Ištvanovo oko palo, ni njezinu srcu nije bilo svejedno. Tražila je i ona načina da mu odgovori onako kako umije i zna. Ištvan je to odmah primijetio u obilnijim obrocima što ih je Anđa raznosila po radničkom restoranu. I tako: od kašike do ruke, od ruke do ruke, od ručka do večere, s ljeta na zimu, oko k oku, srce k srcu i: oni pred oltar. Vjenčali su se u jablaničkoj crkvi 1955. godine. Iduće godine rodila im se mala *Marija* koja je živjela svega tri i pol godine. Ištvan se rodio 1959., a Mladen Trebinjac 1961. Njihovo bračno putovanje trajalo je nekoliko godina: nikako se skrasiti na jednome mjestu i početi živjeti. Prošli su Jablanicu, Brezu, Trebinje, Bradinu, Sombor, dok se konačno nisu smjestili u Trebinju. Dulje vremena stanovali su u Policama, a nedavno su

preselili u vlastitu kuću u Zasad. On i ovdje obavlja dužnost građevinskoga tehničara na Grančarevu, a ona i dalje stopanica i kuharica u svome vlastitom kućnom restoranu. Upravo tako. Ištvan je naime ponosan, i to s pravom, na svoj dvosoban stan u koji je utrošio svoj trud, znoj i uštedevinu.

Otac je iz Nadrljana, mjesta između Kanjiže i Sente pokraj Tise. Već kao dječak ministrirao je u mjesnoj crkvi. „Tada je bilo latinski: *Introibo ad altare Dei, ad Deum qui laetificat juventutem meam*" [Pristupit ću Božjem žrtveniku, k Bogu koji razveseljuje mladost moju], pripovijeda Ištvan. Završio sam uspješno malu maturu. Ali mala matura – mali hljeb. Bilo mi je drago učiti, no siromašni roditelji nisu bili u stanju da mi pruže tu mogućnost. Međutim, općina je ponudila svoju pomoć za đake koji žele u građevinske tehničare. Tako sam završio veliku maturu 1953. Diploma u džepu, ali nigdje zaposlenja. Jedva sam se uspio zaposliti u jednoj seljačkoj radnoj zadruzi kao fizički radnik. Već iduće godine mogao sam poći u Jablanicu.

Gdje sam god bio nastojao sam dati od sebe onoliko koliko se od mene tražilo. Nisam nikada imao nikakvih problema s izražavanjem svoga osobna uvjerenja gdje sam god radio i boravio. Ovdje se vrlo dobro osjećam i u poduzeću i u komšiluku. Susjed Ramiz najbolji mi je prijatelj. Poštujemo se kao braća. Međusobno izmjenjujemo posjete i čestitke o našim vjerskim blagdanima, Božiću i Uskrsu, i o njihovu Bajramu.

Roditelji se hvale svojim vrlim sinovima za koje se ne zna koji je mirniji i uljudniji. U kući su veoma poslušni. Redoviti su posjetitelji crkve i vjeronauka. U crkvi izvrsni pjevači, a Mladen još zna sjesti i za harmonij. Njihovi sastavi o doživljajima Božića i Uskrsa – u okviru vjeronauka – zaslužuju vrijedne ocjene.

Tata im je kupio harmoniku na kojoj sviraju na veliko, osobito mlađi Mladen. To je pravi glazbeni tip: dosta je da čuje jednu melodiju, već je hvata u svoje tipke. U kući se sva-

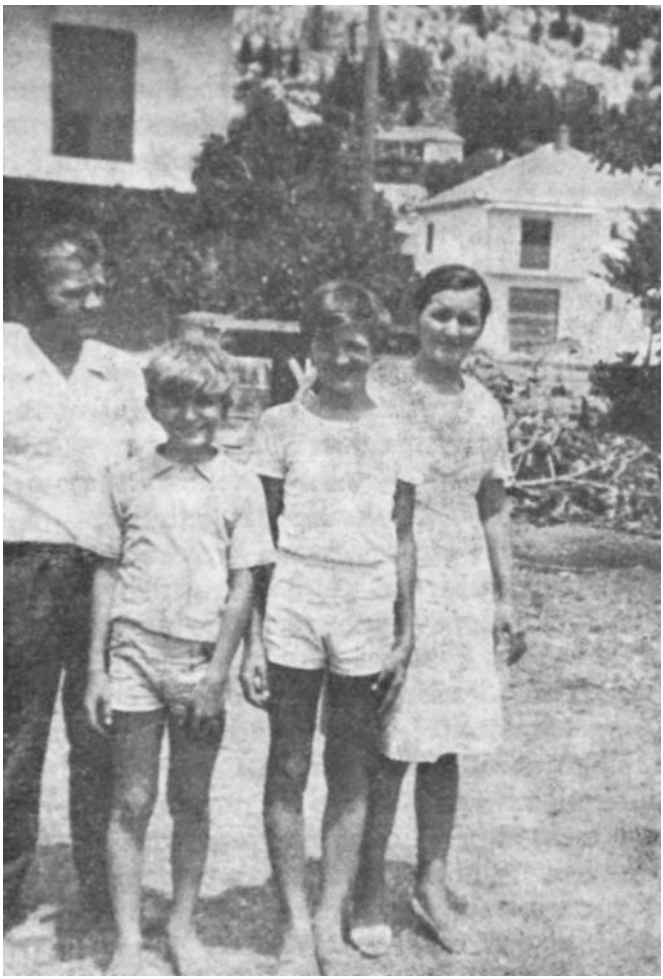

Ištvan i Anđa sa svojim sinovima – "slavujima"

kodnevno razliježu ili moderni šlageri ili crkvene pjesme: *Kakav prijatelj je Isus; Idi, kaži cijelom svijetu* ... Zasviraju i pjesme što uče u muzičkoj školi. Priča majka jednu zgodu kada je Mladen pošao u muzičku školu. Iako se upisao prijevremeno za svoju dob, a tri godine nakon starijega brata, ipak je ubrzo premašio brata u sviranju. I jednoga dana, dok je majka bila zbog nečega vrlo neraspoložena, došao joj Mladen iskati novca – dvjesta ili trista dinara da nešto kupi. A ona, onako zlovoljna, odbije. On na to uzme harmoniku, stane pred nju i odsvira joj jednu pjesmu iz škole. To je majku toliko ganulo da ga se nije mogla naljubiti i obdarila ga deset puta većim darom nego što je on želio.

– Koga više volite? – omaknu mi se iz usta uobičajeno pitanje.

A Mladen stisnuo jedno oko, gleda u mamu i pokazuje prstom u sebe. Radosna se majka smije, ali ih ne da razlučivati: jednako su oba srcu mila, jer su oba ispod srca bila!

Stariji braco ide u tehničku školu, a Mladen u osmogodišnju. Perspektivni dečki: neka ih Božji blagoslov i junačka sreća u životu prate!

Zaista je divno vidjeti kada sva obitelj dođe u crkvu. Lijepo je živjeti u ovakvoj kući u kojoj se vjera krijepi svirkom i pjesmom, a život osvježuje ljubavlju i vjerom.

Neka Svemogući obdari svojim obilnim darovima milosti i zdravlja njih, njihove susjede i sve stanovnike ovoga grada: sebi na slavu, a svima nama na zajedničku sreću, da svi s pjesmom idemo kroza život!

DJECA – OBITELJSKA SREĆA

U našim suvremenim gradovima, pa i u onima s čvrstom kršćanskom tradicijom, sve više opada zanimanje za religioznu praksu. Ta se pojava danas na veliko proučava u sociologiji. Žele joj se pronaći uzroci i primijeniti prikladni lijekovi. U prva kršćanska vremena apostoli su svom dušom čeznuli za gradovima da u tim poganskim kulturnim središtima usade Božju riječ i radosnu vijest. Danas grčevito čuvamo ono što se nalazi na selu i što je već samim običajima i predajom prilično očuvano. Nije rijedak slučaj da se u gradove postavljaju na župe svećenici koji su se dugogodišnjim naporima namučili na selu, ne obziruć se možda na to koliko takvi župnici mogu odgovoriti zahtjevima gradske župe, mladeži, neprestanim promjenama itd. To ne znači da mlađi čine čudesa, ali ne bi bilo loše otvoriti im takve mogućnosti. Međutim, za poluprazne gradske crkve nedjeljama ne leži razlog samo u crkvenim ljudima.

Pojava opadanja zanimanja za Crkvu i hladnih odnosa prema svećeniku od strane gradskih vjernika može se promatrati i u vezi sa suvremenim procesom urbanizacije (pograđanjenja). Ljudi više ne idu, nego trče i jure, dvonožno i četverotočno, u grad. Ne samo da u njemu nešto kûpe, nego da se u njemu skupe, nastane, odškoluju i zaposle. Od gradića stvaraju se gradovi, a gradovi prerastaju u velegrade. Došavši u novu sredinu, čovjek raskida s prijašnjim oblikom života i nastoji, ne s lakoćom, prilagođivati se novom načinu po kojem će se stopiti s okolinom, osjećajući se više puta i izgubljenim. Ove promjene i preobrazbe bacaju na stol tolikim obiteljima mnoštvo pitanja i poteškoća svakodnevnoga živo-

ta: odjeća, hrana, obuća, škola, zaposlenje, uzdržavanje sebe i obitelji tako da čovjeku gotovo i ne pada na um da još netko drugi postoji osim njega i njegova obiteljskoga kruga. Prijašnja ustaljenost na selu povlačila je za sobom određene ćudoredne propise, predaje i običaje koji u gradu, zbog stalna kretanja i nesigurnosti, gube na svojoj vrijednosti i učinkovitosti. To se osobito odnosi na gradsku crkvenu zajednicu – župu.

U današnje doba rijetko susrećemo u gradu obitelj s više od petero djece. Ako ih ima i toliko, redovito su nedavno došla sa sela. Gradske se obitelji uglavnom učetveruju, tj. roditelji i jedno ili dvoje djece. Treće dolazi obično ako je prvo dvoje istoga spola, pa se želi ne bi li treće bilo različito. A dogodi se da narav više puta ne odgovori proračunatoj želji roditelja.

Ni grad Trebinje nije iznimka u tome pogledu. Ali u raznim obiteljima ima iznimaka časnih, vrijednih i čestitih. Takva mi se obitelj čini kuća Dragutina Ferka, automehaničara, rodom iz Zagreba, koji je sada zaposlen u Domu kulture kao domar: brine se za zagrijavanje, hlađenje, električni vodovod, klimatizacijski uređaj općenito, i za sve što je potrebno za održavanje ove monumentalne građevine u Trebinju. Drageca mnogi poznaju kao vrsna majstora – popravljača televizora, radija i ostalih električnih aparata. Godine 1949. oženio se Marijom r. Raguž iz stolačke župe. U Zagrebu im se rodilo prvo dijete, ali je odmah umrlo. Godine 1952. rodio se Rikard, koji je nedavno završio Vojnu akademiju u Sarajevu, oženio se u Trebinju Majom iz Foče [vjenčali se u Dubrovniku] i zakućili se u Titogradu. Kod Rikarda je i mlađi mu brat Leonard, koji studira elektrotehniku.

Roditelji su 1954. godine doselili iz Zagreba u Stolac i Podgradom živjeli desetak godina. U Trebinje su preselili 1960. i nastanili se u župnom stanu, gdje su ostali do 1970. kada je ovamo došao redoviti župnik. Sada se nalaze pokraj Doma kulture ispod gradskoga parka.

Iako se vrlo često susrećem s ovom obitelji i u crkvi i u njihovoj kući, zaželjeh ipak s njima malo opširnije porazgovarati o nevoljama i pobjedama koje su doživljavali u svome životu,

nadajući se da neke stvari mogu biti korisno iskustvo i drugima koji budu ovo čitali. Idući kroz gradski park koji je po svome zelenilu, smještaju i uređenosti pravi ukras Trebinja, sustigoh Dijanu i trogodišnju Irenu, dvije kćeri Drageca i Marije.

– Velečasni, hoćeš li to u nas? – pita me mala Irena.

– Hoću, hajdemo. I uze me Irena za ruku te u njih u kuću. Nađosmo oca Drageca i majku Mariju u primaćem salonu izvrsno uređenu. Na foteljama se izvalili mali Dominik, koji ide u drugi razred osnovne škole, i Alojzije, šestgodišnji plavojko. Valburga, koja će na jesen u sedmi razred, u kuhinji sigurava ručak. U ovakvu kuću svaki je svećenik uvijek dobro došao, a i župnik se rado navraća u ovu obitelj. Posjet se oduljio skoro dva sata uz crnu kavu i ozbiljan razgovor. Nemoguće je sve donijeti što se pripovijedalo. Prenosim samo neke dijelove u kojima je bilo govora o odgoju djece, ljudskom i vjerskom, o obiteljskom životu prošlosti, sadašnjosti i perspektivama.

– Pitate me, velečasni, kako smo izlazili na kraj s ovoliko djece, veli gospođa Marija, kojoj se slobodno obraćam kao svojoj mami Ragužuši. Danas ih u gradu nije lako ni roditi ni odgojiti. Vidimo da i one imućnije obitelji nemaju više od troje djece. U nas je s početka, ne ćete mi vjerovati, išlo mnogo teže. Ali kako su djeca dolazila na svijet, sve smo se bolje snalazili. Kuća ima velika usta, nikada ih natrpati, ali sve smo poduzimali, proživljavali i rješavali časno i pošteno, hvala Bogu.

– Samo ona Boga shvaća na svoj način, kaže Dragec. Vazda moli i ide u crkvu, a nikada nema. A ja kada zamolim, puno se doduše ne molim, meni Bog odmah dade. Nisam od velike mobe i pobožnosti, ali vjerujem u Boga onako kako su me odgojili moji roditelji i kako sam kroz život stjecao uvjerenje. Ne idem u crkvu, ali temeljne mi vjere ne manjka, ni Božje pomoći.

– Možda Vam Bog daje upravo zato što Vam je supruga tako pobožna i što se svake nedjelje može vidjeti u crkvi na sv. Pričesti...

Kako ih je Ljubav obdarivala životom,
tako su se uspinjali životnim stepenicama

– Može biti i to, prihvati Dragec.

– ... I tako, nastavlja majka, kada sam bila u bolnici i doznala da sam u blagoslovljenu stanju – bio je tada Alojzije na putu – bilo mi je veoma teško. Sjećam se, i kao da je jučer bilo, bijaše dan vrlo tmuran. Oblaci se nadvili nad Trebinjem. Idem onom cestom od bolnice kada me iza one prve zgrade obasja sunce svojim zrakama. Sva se u tom trenutku preobrazih u duši svojoj. Pomislih u sebi: „Što se bojiš, Marijo, vidiš li kako nas u ovim oblacima sunce može osvijetliti?! Kako nas onda dragi Bog može kudikamo više obasjati svojom milošću i pomoću u oblačini našega života!“ Isto tako kada sam nosila Irenu, mislila sam u sebi i u svojoj vjeri: „Pa, Bože moj, od mene tražiš maksimum. Ali ne želim se izmicati Tvojoj svetoj volji, pa što god bude. Nije mi nikada palo na pamet da pobacim dijete, Bože sačuvaj! Niti bi to Dragec ikada dopustio“.

– Vidi se da su vam sva djeca zdrava...

– Sva, hvala Bogu. Jedino je mali Alojzije slabunjav. Traži puno njege i već više godina vodim ga na preglede k liječniku, ali se još ne pokazuje željeni rezultat. Nadajmo se da će ga Bog ozdraviti tijekom vremena. Kažu da mnogima ovakva vrsta bolesti nestane kroza život. Inače, briga oko njega, po noći osobito, teža mi je, čini mi se, nego ih još dvoje roditi. Ali treba uvijek da nas nešto tare, zaključuje gospođa.

– Smeta li vam kada drugi u susjedstvu govore štogod u vezi s takvim vašim stajalištem prema rađanju i odgoju djece?

– Vjerujte, nismo se na to uopće obzirali. Nisam se puno ni navraćala u susjeda, jer sam uvijek u kući imala i previše posla, pa tako nisam mogla ni čuti što svijet priča. Nema se vremena ispijati kave i voditi duge razgovore sa susjedama, iako mi se drago popričati.

– Kako vas djeca poštuju i kako ste općenito zadovoljni s njima?

– Nju više poštuju nego mene, veli Dragec. Ja nastojim biti s njima više prijatelj, osobito s ovim starijima, negoli ro-

ditelj, pa to koji put iskoriste na svoj račun. Ali uglavnom sam zadovoljan. Čini mi se ipak da smo mi više poštovali svoje roditelje. Uvijek ima onih kućnih trzavica – prihvaća Marija – onih obiteljskih riječi, želja, preskakivanja, omahivanja, izbjegavanja posla. Ali ipak nas slušaju dosta dobro. Rikica i Braco (Leonard) dva su posve različita tipa. Taman kao ona dvojica u Evanđelju što ih je gospodar spremao u vinograd. Jedan veli da ne će, pa ode, a drugi kaže da će ići, a ne posluša. Tako je i s njima dvojicom koji put. Seka (Dijana), koja pohađa tehničku školu, iskrena je, ali je reska jezika. Prava Hercegovka, dodade Dragec. Ostala se djeca još nalaze u djetinjstvu, pa se može s njima kako želimo i kako mislimo da je najbolje.

– Kada imate toliko dobre i zdrave djece, bi Ii vam bilo žao odvojiti kojega junaka u sjemenište?

– A mene pitate? uzdahnu majka s radosnim osmijehom na licu. Tko bi više želio od mene! Ali tu se Bog pita, a ja ga molim koliko mogu neka uzme obojicu mlađih. Evo i Dominika i Alojzija.

– Ja ne ću, ne treba ti govoriti, uskoči osmogodišnji Dominik.

– Zašto, bolan, ne bi? Što ti se ne sviđa? upitah.

– Više volim ostati kod kuće. Bit ću što i tata.

– A Alojzije? Što bi ti htio?

– Ja ću učiti za velečasnoga.

– Čekaj, Lojzek, dok za dvije godine dođeš u Dominikovu dob, vidjet ćemo hoćeš li tako govoriti.

– Hoću i onda, čevrtnu se Alojzije u fotelji.

A mala Irena, umiljato trči po kući, skače s otomana na drugi divan, prevrće se po podu, nešto žvače i svakome upada u riječ.

– Pitaj mene, velečasni, što ću ja!

– A što se tebi sviđa, Irena?

– Čokolada, ko s nokta odgovori mala.

– Čekaj, bona, kako si tako poklapita za čokoladom. Dok najprije riješimo problem kruha, vode i soli, onda će doći na red slatkiši.

– Imamo mi kluha, pohvali se Irena, a cijela kuća u smijeh.

– Kako ste uspjeli ovako odgojiti djecu da kao malo koja u građu posjećuju svetu Misu i sakramente?

– Micika [supruga Marija] u tome je preoštra. Dijete mi pokvari jedan radio-aparat iz susjedstva i ona mu ne će ništa, a ako se krivo prekrsti, dobije zaušnicu... – veli Dragec.

– Ma nije tako, brani se majka. Ali priznam da sam stroža u tome od njega koji ne navaljuje u crkvu. Moram reći da ni mene u svemu tome ne slušaju kako bih željela. Između dvojice najstarijih postoji velika razlika. Rikica je puno otvoreniji, a Braco je dosta stidljiv i obziran. Jednako sam, čini mi se, učila i jednoga i drugoga, vodila ih na svetu Misu, ali nema istoga učinka sada kada su poodrasli. Ostala su djeca dosta privržena crkvi i redovito ih šaljemo na vjeronauk.

– Ovakav odgoj djece najbolji je znak da ste i vi međusobno složni. Kakvi roditelji, takva i djeca.

– E pa nismo toliko, uzvrati gospođa. Zna doći i do oštrih, kada je u pitanju ekonomija kuće, vodstvo djece, izlazak u grad i razni drugi obiteljski problemi.

– Ima žestokih i suprotnih zauzimanja stavova, ali se ipak na kraju nađe zajedničko rješenje, govori Dragec.

– Čujte, rekoh, muževi obično ne daju pravo ženama. A žene neprestano žele izboriti pravo, bile u pravu ili u krivu. Muškarci ih ne smatraju inteligentnim bićima kao sebe. Oni misle da su u svemu mudriji, okretniji, bolji.

– To u vas, u hercegovačkim obiteljima, vjerujem. Ali kod nas u Zagrebu nije tako bilo. Ne znam da je moj tata ikada viknuo na mamu, osim negdje jednom. A priznam da je moja supruga po prirodi inteligentna, ali ona žena koja ne da pravo mužu kada on ima pravo, i koja misli da muž nije inteligentan, takva je za mene poluinteligentna...

– Ne dam mu da ide u gradske kavane i da sjedi pod Platanima, zato to govori – usmjeli se supruga pecnuti.

– Ma nije to. A vidite, velečasni, kakva je: ona se za mene brine da mi se krvni tlak ne poveća ako popijem čašu pića.

A ne zna da mi se više tlak diže kada o tim stvarima govori i viče.

– Upadoh im u riječ s pitanjem kako je sa susjedima.

– Nastojimo, koliko se može, živjeti sa svima u miru i redu. Takva je situacija da moramo biti uviđavni prema svima i željeti da i drugi budu uviđavni prema nama.

Tako je po prilici tekao razgovor u ovoj simpatičnoj kući u kojoj se djeca prihvaćaju kao Božji dar, u kojoj se djeca međusobno vole i grle, a roditelji zadovoljni i sretni, unatoč svim tjeskobama koje muče i prate takve mnogočlane obitelji. Irena skače od koljena na koljeno roditeljima, braći i sekama. Svi je vole kao same sebe. Činjenica je da se u takvim obiteljima odgajaju nesebičnjaci koji su visoko cijenjeni i u crkvenim zajednicama i u građanskom društvu.

Takvi uvijek imaju srca i duha za drugoga. Naučili su u svojim obiteljima biti požrtvovni, altruisti.

Dragec, osim što je dobar majstor, on je i vrlo načitan čovjek. Zna po tri-četiri sata dnevno čitati razne znanstvene časopise, osobito o zvjezdoznanstvu, ili knjige.

Dobro znam da bi se Dragec veoma rado odazvao da ga pozovem da popravi električni kvar u crkvi, kao što je popravljao u župnom uredu. Ali župniku bi bilo ipak draže da Dragec hoće doći u crkvu i kada se događa spoj između neba i zemlje, između Krista i njegove zajednice, na svetu Misu i ostale sakramente.

Marija je svojom majčinskom strogošću i ozbiljnošću, možda katkada i prevelikom revnošću, držala i drži svoju djecu u moralnoj i vjerskoj stezi i disciplini. I djeca je veoma poštuju i vole. Istina, dopušta im manje slobode od muža, ali im omogućuje više istinske slobode u prakticiranju vjere.

Ovoj obitelji u kojoj je majka svake nedjelje na svetoj Misi i sv. Pričesti, i koja nadoknađuje za statističke propuste muža, želimo odista obilje Božjega blagoslova i uspjeha: neka raste u milosti i mudrosti i pred Bogom i pred ljudima!

S DVOSTRUKIM SVEČAROM

Godine 1973. navršila se 75. obljetnica života jednoga vrijednoga čovjeka i vjernika u Trebinju.

Nema nedjelje ni blagdana a da taj starina prosijede i prorijede kose ne dođe u crkvu na svetu Misu. Od kuće mu je do crkve više od dva kilometra. Ali bilo ljeto, bila zima; bila studen, bila vrućina; bio rat, bio glad: ovaj je čovjek obvezatno na svetoj Misi. U crkvu dolazi ne samo zato što ga na to zove kršćanska dužnost, nego i stoga što je crkvenjak, i to predratni, međuratni i poratni – više od pedeset godina. Prije rata i poslije rata promijenilo se više od petnaest svećenika u trebinjskoj župi, ali Ivo se Lucić ne mijenja. On je bio desna ruka svima koji su se redali na mjestu upravitelja trebinjske katoličke zajednice. U crkvu dolazi prvi, iz nje izlazi zadnji. Poput Šimuna u hramu. Pod Misom sjedi kraj visećega zvona, i kada svećenik izađe iz sakristije, Ivo zvekne da najavi narodu početak svete Mise. Dok je bio mlađi, on bi palio i gasio svijeće. I sada bi ih palio, ali ruke stare dršću. Stoga poučava svoga unuka Antu kako se to obavlja. Pokupio bi i prebrojio milostinju. Ali i skupljanje prepušta malim ministrantima. Nema vjerske svečanosti ni manifestacije u ovome gradu, a da u njoj ne sudjeluje Ivo: kada se tko krsti, kada se vjenčava, i kada se tko pokopava. Na katoličkim sprovodima on bi redovito nosio križ. Pri blagoslovu kuća svakodnevni prijatelj svećenika.

Ivo visoko drži i svoj ljudski i kršćanski duh, iako je svoje tijelo nesvojevoljno presavio u leđima. Štap ga podržava da se pod teretom životnih nedaća i nevolja još više ne slegne.

Svoju 75. godišnjicu života Ivo dočekuje s kršćanskom radošću u srcu, sa suzom radosnicom u oku i s jasenovim štapom u ruci...

Ali Ivo nije prevalio samo tri četvrtine stoljeća svoga života, nego je on uoči Nove 1973. godine proslavio i svoju pedesetu obljetnicu ženidbenoga života sa svojom životnom družicom Vicom ili Vincelijom. Koja bi župa mogla ostati ravnodušna prema takvu čovjeku, koji je svoj život posvetio Crkvi i župnoj zajednici, i tko se ne bi sjetio toga događaja? Tko se ne bi ponosio takvim crkvenjakom i njemu u čast priredio kakvu svečanost? Ivo i Vice za vrijeme svete Mise, koja je za njih prikazana, klečali su na posebnoj klupi pred oltarom, zajedno se pričestili kao i na dan vjenčanja 1922. godine. Nakon svete Mise nije se našao nitko u crkvi tko nije pružio ruku čestitarku ovim pomlađenim bračnim svečarima.

Časne sestre u Trebinju pripremile su u župnom dvoru lijepo vanjsko slavlje: prostrle i popunile stolove za uzvanike domaćine iz trebinjske župe. Odazvalo se više od dvadeset osoba. Ivo i Vice sjeli na čelo stola jedno do drugoga, a fotograf Pero želi ovjekovječiti ovaj njihov trenutak.

– Dundo (lat. dominus = gospodin, gospar) Ivo, molim Vas, dajte se malo dignite, da Vas bolje snimim.

– Nemojte, Pero, ako Boga znate, nemojte da se dižem: viši sam kada sjedim. Jer, ovako zgrčen, ako se ustanem, ispast ću upola manji, veli Ivo smijući se.

Bilo je veselja i smijeha, šale i vedrine. Možda su ipak najradosnija bila srca Ivino i Vicino, jer ni sami nisu mogli predvidjeti da bi dočekali te sretne dane u ovakvu zdravlju i u ovo doba. Pjevalo se i po dalmatinsku i po hercegovačku. No najdraže je bilo svima kada je razdraganom društvu Iveza, kako ga zove njegova sestra Boža, zapjevao svoju omiljelu podoknicu (serenadu) iz mladih dana, kojom je izazvao buran pljesak i radost nazočnih uzvanika.

– Kada sam bio momak, priča Ivo, čuvao bih vinograd, jer je bilo lopova, pa bih spavao po noći u vinogradu. A to je

Svečari Ivo i Vincelija za vrijeme sv. Mise na 50. obljetnicu svoga bračnoga života.

bilo odmah ispod moje kuće. Uvečer na onoj svojoj postelji ja zapjevaj ovu pjesmu... a imao sam glas... pa bi sve one muslimanke izlazile pred kuću i jedna drugu zvala: „Dođi, bona, da čuješ Ivu, dođi, bona, da čuješ Ivu! Onda bi mi sutradan govorile: „Daj, molim te, zapjevaj ono...“ Ali onda sam imao grlo. A sada se ne može više. Žito gotovo, sazrelo...

– E tvoje mi mladosti, a starosti – crna žalosti, čuje se glas sestre Bože koja sjedi do njega.

Nazdravljalo se Ivinim vinom i mezilo njegovom pečenicom. Slavljenici sretni, a sudionici zadovoljni. Kada je ova svečanost završila, kaže M. Lončar: „Velečasni, samo nam poručite po ženama kada treba ovako doći u crkvu...“

Blagoslivljajući kuće dođoh i pred Ivin čardak u namjeri da se s Ivom i s Vicom malo više zadržim u razgovoru. Vidim s kapije: vrata otvorena, a paščad svezana. Zovnuh domaćina. On se odazva iz bašče: bere kupus kokošima. Zasad, mjesto gdje se nalazi Ivina kuća, podiglo se iznad Trebinjskoga polja koje ljeti zaraste u žito i travu, a ponegdje i u grabovinu, draču i šipražje. Išarali polje plotovi, putovi, žice i ceste, a ponajviše ponornica Trebišnjica. Pokazuje Ivo svoje imanje ispod kuće – podvornicu.

– E moj velečasni, koliko zemljišta, a ne može se više raditi. Zasuše godine, a izdadoše tjelesne snage. Hajdemo u kuću!

U kući nađosmo njegovu ženu Vicu i nevjestu Ljubu, Andrijinu suprugu. Mlada brže-bolje odnese posuđe sa stola jer se nije nadala ovom sretnom gostu. Ode Ivo, donese dvolitru crnoga vina i nareza tanjur pršuta.

– Evo meze na taze [svježe]– s osmijehom će Ivo.

S njim se čovjek može uvijek, a pogotovo uz ovakav stol, i pošteno proljudikati, i čuti mnogu pametnu, i nešto naučiti. Svoj razgovor Ivo prošiva šalom i narodnim duhom. Spreman svaku prihvatiti i dočekati punim srcem i jezikom. Vice sjela kraj njega i smješka se Ivi koji ispija čaše nazdravljajući prije svake: „Hajde, velečasni, prvom u dobri – čas!“

– Nisam mogao ići u školu, pripovijeda dundo Ivo. Nije mi dao pokojni otac, pokoj mu duši – ne bilo mu steže! Završio sam tri razreda osnovne škole, i to vrlo uspješno. Ali velik nas hajvan okupio – ovce, koze, konji, goveda – više od stotinu grla. A moja dva starija brata – bilo nas je pet braće i sedam sestara – otišla u Ameriku. Onda se sve sručilo na mene. Od moje trinaeste godine na mene je pala i kuka i motika, i evo me još, ali napola uzgor. Da se ispravim, možda bi u meni bilo više od 170 centimetara, a ovako jedva 140 cm. Svakakvi su jadi preko mene išli. Udarao sam na mnoge hale i belaje: samo me nije grom bio ni mlin mlio.

– Vjerujem, Ivo, da ste Vi jedan od najstarijih crkvenjaka u našim hercegovačkim župama. Sjećate li se kako ste se u mladim danima približili k oltaru?

– Evo kako: još dok sam bio u školi, jako sam volio vjeronauk. I dalo mi se učiti. Vjeronauk bi bio obično zadnja ura u školi. Zbog moga učenja volio me don Anđelko Glavinić, župnik [1891.-1918.]. Znao bi on nekada doći u razred, pa mene odredi da pitam đake Bibliju i katekizam, a on bi se, kako je bio postariji čovjek i pomalo boležljiv, naslonio glavom na stol. Kada bi završila ura, onda bi meni rekao: „Ivo, što si ih pitao?“ Velim mu ja: to i to. A onda bi on na njih vatru: „Sram vas bilo, vidite ovoga dječaka koji ima dva-tri kilometra do škole, seljačko dijete koje nema kada ni sjesti ni jesti, a kamoli učiti, od velike vrtoge i ovaca – kako dobro uči i zna! A vi, gradska djeca, imate dosta i vremena i mjesta, i ne ćete da učite. Stidite se!“ plane on na djecu.

On je dolazio četiri-pet puta mome pokojnom ocu i molio ga kumio da me dadne u školu: „Daj mi ga, Vlaho – govorio bi mu župnik – ne ću ti uzeti ni krajcera, ni solda ti ne tražim, samo mi ga daj, ja ću ga školovat“.

On dođi nekada s vojnim kapelanima, pa bi oni lomili moga oca, lomili, ali otac bi ostao tvrd i nije htio ni čuti da ja odem od kuće. Bilo je prešnije čuvati brave. Eto, od svoje rane mladosti uvijek sam volio i crkvu i svećenike, iako nisam otišao u svećenike. Tako sam postao crkovinar.

– Koji su Vam, Ivo, najdraži trenuci proživljeni u životu u vezi s crkvenom zajednicom?

– E tih je bilo puno, velečasni. I prije rata i nakon rata. Sa svima smo svećenicima bili vrlo zadovoljni. I s dumama i s fratrima i s isusovcima. Ali za mene su najljepši dani oni koje sam proveo u društvu s padrom Mijom [dr. fra Mijo Brlek, 1945.–1952. u Trebinju; profesor na franjevačkom sveučilištu Antonianumu u Rimu: 1952.-1976.]. E to je duša od čovjeka. Božji svetac. On bi ovamo dolazio iz Dubrovnika. Navraćao bi se često i mojoj kući, dolazio bi k meni u polje, na Seferovac, na Alečkovo kolo, ili bilo gdje sam se našao. Svi smo ga neobično voljeli, a i on nas. To nas je najviše tješilo u onim teškim danima. – Uzmi, velečasni, natočit ćemo drugu dvolitru, ako iz ove ponestane.

– Vi ste, Ivo, prošle godine proslavili 50. godišnjicu svoga bračnoga života s Vicom. Bilo bi nam drago čuti štogod iz Vaših usta o Vama i o Vašem zajedničkom životu. Još se oboje dobro držite. Za Vicu bi se prije reklo da je odnekud s planine, negoli iz dubrovačke Župe. Možete li se sjetiti kako ste se prije pedeset godina upoznali i uzeli?

– Mene, brate, moj pokojni otac oženio. Bio s njezinim ćaćom u vojsci te se oni dogovorili i ugovorili. Njemu se bila svidjela, ali nije mu, vala, poslije bila slatka (Vice se smijulji). Meni je isto tako hvalio i prije nego smo je i on i ja vidjeli. Otišao sam u vojsku u Mostar. Njoj sam otud pisao. I eto, godinu je dana trajalo naše pismeno poznanstvo. Svidjela se ocu, pa se onda svidjela i meni. Takav je bio običaj.

– Pa budući da Vas je otac oženio, jeste li se poslije voljeli u braku?

– Jesmo. U tom nas, Bogu hvala, ni najmanje ne grize savjest.

– I zadovoljni?

– Ja jesam, da što sam. Samo malo je tiha damara [bïla]. Prilijena. Nisam je nikad ružio što je skuhala ili kako je oprala, a ako sam je banjtovao [dosađivao], to sam činio jer nije skuhala ili oprala.

– Oprostite, što Vas pitam, ali možete mi i ne odgovoriti. Jeste li ikad u svojoj muževnoj ljutini u ovih pedeset godina podigli ruku na nju?

– Možda jesam zamahnuo, ali je nisam udario, veli Ivo.

– Jesi, jesi, samo nisi vôma, ispravlja ga Vice.

– Možda, dok je bila mlada. A tada sam je gonio. A sada je ona, moj velečasni, u penziji, ali ne od države, nego od mene. I to poodavno.

– Nije odavno, jadan nisi, ima tek godina dana, viče Vice.

– Koja je glavna značajka braka, Ivo i Vice?

– Sloga, velečasni. Bez sloge ne može se ništa. Bračni se drugovi i pobiju i pomiluju, kaže narodna poslovica. Ali opet moraju živjeti u slozi.

– Žena uvijek mora šutjeti, pa bila prava bila kriva, upada Vice.

– Zna se koji put dogoditi da u bračnim obračunima žena drži papuču u kući, a muž se junački skriva pod krevetom – zaletje se meni ona poznata šala.

– E na me je nije potezala, podiže glas dundo Ivo.

– A kako ću je potezati – kad je nisam ni imala, prebacuje Vice zbilju na šalu.

– U vašem životu koji su vam bili najteži dani?

– Kada nam je sin Vlaho poginuo, rekoše oboje u jedan glas. Digli ga odavde kao mladića u vojsku. Poginuo, ne zna mu se ni za dan smrti, ni za grob. I uopće za vrijeme rata bilo je neveselih dana – nastavlja Ivo. Razne vojske i uniforme ispred kuće i u kući. Ja sam svakome nastojao pomoći, samo je li čovjek potreban ljudske pomoći. U mojoj bi kući bilo zatvoreno po četrdeset čeljadi. I umirali su. A dođi Todor iz Šume i pita bocu rakije za liječenje rana. Dao bih mu koji put i šilježe [1-godišnje janje]. On pokuči pare da plati. Halal [sretno] ti bilo, Todore, rekao bih. Nikad nisam uzeo.

– Pa imate li kakvu penziju, Ivo?

– Kakvu penziju, moj brate. Molio sam i tražio, ali svatko gluh. Iskao sam barem kakvu staračku pomoć, ali i tu mi je poslana odbijenica. Tako nema ni ratne ni poratne.

Ali dobro se i ovako osjećam, hvala Bogu. A onda nakon rata bilo je teških trenutaka. Pozvan sam na radove gdje sam proveo samo tri i pol mjeseca. E, imao bih vam ispripovjediti jednu iz tih dana. Išli smo po gradu čistiti ulice, ribati kancelarije i slične stvari. Idemo jednom u redu dva po dva gradskim ulicama. Nailazimo pokraj naše crkve. Unutra se zbori Misa. A bili su Duhovi. I te godine pali i naši i pravoslavni Duhovi u jedan dan. Pogledah ja na crkvu i prekrižih se. Moj sudrug i komšija obazre se na me. Prolazimo odmah i pokraj pravoslavne crkve, i kod njih se obavlja Služba Božja. Ja se opet prekrižih. A moj susjed otvori: „E bud se krstiš pokraj svoje crkve, zašto se krstiš pokraj moje?" – Pa, moj Milane, je li i to Božja kuća? Je li i vaš i naš blagdan isti? – „Da Bog na nas misli, ne bismo danas na Trojičin dan bili u ovoj nevolji", veli on. – Moj Milane, odgovorim ja, nije Bog kriv, nego ljudi. Bog će pomoći. Strpljen-spašen. Prolazimo pokraj kuće Luje Petrušića, ribara. On iznio pred nas pun tanjur pržene ribe, tek s vatre, i bocu vina.

„Vidiš, moj dragi Milane, kako se Bog poslužio dobrim ljudima da pokaže kako misli na nas, a ti onako govoriš... Moramo se mučiti i znojiti u ovom životu, pa i nepravde strpljivo podnositi, jer bez muke i jada nema raja".

– Eto, dragi Ivo, Vi više od šezdeset godina idete u crkvu. I sami ste svjedok kako se u današnje vrijeme svijet slabo odaziva toj Božjoj i crkvenoj zapovijedi. Kako Vi gledate na ovu pojavu i na to stanje nepohađanja sv. Mise? Pa i Vaši dobri unuci – ima ih šest – rijetko se pojavljuju na crkvenim vratima...

– Nerado i teška srca gledam na to. Ja ne mogu nikoga siliti. Uzalud je govoriti. Ne će da slušaju. Danas se svatko osilio. Pa se više ne gleda ni na zavijene brkove ni na sastavljene obrve. Svatko se zaokupio o samom sebi. Ali valja priznati, ima i onoga ljudskoga straha i srama, nebrige i neposluha. Žao mi je, vala, što mi i nevjesta više puta ne ode na Misu...

– A kako ću otići kad sam u takvoj muci i nevolji da se nemam kada ni okrenuti: ujutro moraš prva ustati, vatru naložiti, krave pomusti, mlijeko skuhati, u grad ga odnijeti; pa operi, ispeci, očisti, okrpi, skuhaj, ometi, privuci, ucijepaj. Ovoga spremi u školu, onoga za hajvanom. Svatko hoće da mu sve bude čisto i uredno. To nitko ne vidi i ne prizna. Lijepo me stid vidjeti velečasnoga u gradu, a ja tako slabo dolazim u crkvu. Neka Andro (muž njezin) koji put ostane kod kuće, ja ću rado otići na Misu – brani se mlada.

– A kako Vice?

– Bome, ona može bolje na noge, nego li ja, kaže Ivo. Ali svake nedjelje ujutro obilazi komšiju i tuče žicu oko njega da je odveze u grad. A ja štap u ruku i s pomoću Božjom hajde...

Eto, to je čovjek u Trebinju koji u Boga iskreno vjeruje, koji prakticira svoju kršćansku vjeru od malih nogu, kojega jednako poštuju i muslimani i pravoslavni, i vjernici i nevjernici – kao i katolici. Ivo svojim životom i primjerom pokazuje da se može biti čestit vjernik i plemenit sugrađanin.

I kada bi ga Krist Gospodin – da sada hoda po zemlji – susreo kod ulaznih gradskih vrata, i prije nego što bi ga Ivo pozvao da dođe u njega na ručak, On bi mu sigurno rekao ono što je svojevremeno rekao Natanaelu (usp. Iv 1,47): Evo čovjeka u Trebinju u kojemu ima vjere, a nema prijevare!

Ivo, čestitamo Vam 75. obljetnicu Vašega života! Želimo Vam da proživite sretne dane, mnoga ljeta i godine.

Ivo i Vice, čestitamo vam u povodu vašega zlatnoga jubileja – pedesete godišnjice vašega zajedničkoga života! I budući da ste nam dosta stvari, vrijednih i korisnih, rekli u ovome susretu i razgovoru, iskreno vam zahvaljujemo i od Boga molimo i želimo svako dobro ovoga svijeta i vijeka: vama, vašoj obitelji i svim vašim potomcima!

OBITELJ SRINČIĆ

U prošlom stoljeću, kada je otomansko carstvo bilo na izdisaju, a nova se sila, austrijsko carstvo i hrvatsko-ugarsko kraljevstvo nadvijalo nad ove naše krajeve, vješti trgovac, Juraj Srinčić, rodom sa Svetoga Petra na Krasu kraj Postojne, boravio je sa svojim bratom Pavom u Dubrovniku. Tu su držali veliku trgovinu razne robe.

Prolazeći s mladićima dubrovačkim Stradunom i ulicama, Juraj zaustavi jedne nedjelje svoj pogled na jednome prozoru s kojega je virila neka mladolika djevojka. Taj mu pogled pruži obećanje i za drugi put, ali drugi put bijaše već i mig okom. U to doba nije bilo javnoga *vagiđanja,* tj. *ćosanja, ašikovanja*, hodanja s djevojkom. Nisu naime tada djevojke izlazile na Stradun, a još manje na plažu na Dančama. Ojunači se jednom zgodom Juraj trgovac da osobno potraži onu djevojku koju je više puta ugledao na cvjetnome prozoru. Došao joj u kuću: Nije bilo velika okolišanja:

– Kako ti je ime? – Magdalena, odgovori djevojka.

– Koliko ti je godina? – Osamnaest.

– Bi li ti pošla za me? – Oho, tko je to očekivao?! Zarumenjela djevojka pristala bi svim srcem svojim, ali ne može svim bićem svojim. Ipak stisnu zube te otvori usta: pristade i pobježe u drugu sobu zbog stida što je takvo nešto rekla.

Došli na prstenovanje. Sada se i Magdalena oslobodila. Pita ona svoga vjerenika koliko je njemu godina. On joj odgovara da je 12 godina stariji od nje. Ali oštrookoj Mädi ne umače pogledati u krsni list i lako izračunati da je od 1841. – kada je on rođen – do 1854. – kada je ona rođena – punih

Na proslavi 50. obljetnice braka Vincelije i Ive Lucića u župnom dvoru. Gospođa Petromila posve desno.

trinaest godina. Iako se takve prevarancije lakše opraštaju ženskom osoblju negoli muškomu, ipak je Magdalena rado oprostila svomu Juri utajenu godinu dana.

Tako se toga dana, 1872. dakle prije stotinu i dvije godine, uzeše Slovenac Juraj Srinčić i Hrvatica Magdalena Peričević.

Trinaest sinova i pet kćeriju

Magdalena je s Jurom počela živjeti i rađati djecu u svojoj 18. godini života. U razmaku od 22 godine, od 1872. do 1894. rodilo se osamnaestero djece: 13 muškića i 5 ženskica. Nažalost, životni uvjeti bili su veoma loši, te kako su se djeca rađala, tako su bila izlagana i nevremenu, i bolestima, i slabostima. Umirala su od bubrežne, srčane, šarlaha, gripe, pluća, jer nije bilo dosta ni stručnih liječnika ni samoukih ljekarnika. Smrt se pobjeđivala rađanjem!

Danas ima i specijalista i majki što se dragovoljno i svjesno upuštaju u likvidaciju začetih ljudskih bića u samoj utrobi majčinoj. I kada bi majka ubila svoje rođeno dijete u njegovoj trećoj godini zato što joj je nešto „skrivilo", možda bi odležala nekoliko godina u zatvoru. A ako želi ubiti svoje začeto dijete u drugom mjesecu njegova života, onda joj se pri tome i pomaže! Kako smo samo uspješno riješili problematiku naravnih principa koji se kose s našim poimanjem standarda i komfora, ugode i požude!

Od osamnaestero djece u spomenute obitelji u ranom ih je djetinjstvu umrlo osmero: Agneza, Ivo, Vlaho, Toni, Aleksandar, Anđelo, Jure (Đore) i jedan mali kojemu se ime zaboravilo. Ostali su dočekali i mladost i starost. Đore je umro u svojoj 16. godini, a Josip (Pepo) u 19. godini života. Kći Vinka r. 1878., udala se za Joakima Boglića u Trebinju. Nije imala djece. Umrla je od srčanoga napada, 1952. Pavo, rođen 1881., oženio se Slavkom r. Tomašić. Ni on nije imao djece. Najprije je služio kao austrijski oficir, a umro je 1953. kao direktor Osiguravajućega zavoda Croatia u Osijeku. Pero, rođen 1882., [oženjen udovicom Franom r.

Glockner], koja je prije bila za pravoslavcem i s njim imala dvoje djece. Pero ih je primio kao svoju, pogotovo kada on nije imao svoje vlastite djece. Službovao je kao upravitelj kotarske ispostave u Čapljini. Umro je u 62. godini života u Dubrovniku, 1944. Grgo, zvani Ugo, r. 1885., oženio se Cvijetom r. Telović iz dubrovačke Župe. Bio je hidrotehničar. Rodilo mu se dvanaestoro, ali odraslo samo dvoje djece. Umro je u Sarajevu 1962. Maksimilijan, rođen 1888., uzeo je Paulu Vlahušić s kojom je imao sedmero djece. Tri su mu sina poginula u ratu. I on je umro 1962. u Sarajevu. Romana, zvana Pupe, rođena 1889., umrla je u Trebinju 1950.

I roditelji su također davno umrli: otac Juraj živio je do 1904., a majka Mada, nakon muževe smrti prihvatila se poziva primalje u Trebinju, gdje je savjesno radila do svoje 79. godine. Umrla je 1933.

Magdalena (Lena)

Godine 1891. na putu je bilo dijete koje se trebalo roditi nekoliko mjeseci nakon što je u obitelji umro najstariji sin Jure, u svojoj 19. godini mladosti. Jurina smrt za majku je predstavljala neutješivu bol. Za vrijeme trudnoće osjećala je veliku odbojnost prema djetetu koje je nosila pod srcem. To je pokazivala i u prvim danima i mjesecima i nakon djetetova rođenja. Međutim, njezin muž Juraj smirivao je svoju suprugu Magdalenu i upravo iz ljubavi prema njoj i za utjehu njezinu dao je maloj kćeri ime Magdalena. Lena se udala u 23. godini za Andriju Pučnika, zlatara u Dubrovniku, i s njim rodila četvero djece: Terezu, Franju, Đorđa (umro 1919.) i Madu. Kćeri su joj se udale u Titograd i Sarajevo, a sin joj živi u Zagrebu. Andrija je umro 1950. Gospođa Lena ode koji put svojim kćerima, ali se ne može kod njih obiknuti iz zdravstvenih razloga. Već više godina živi sa svojom najmlađom sestrom u prizemlju ovoga župnoga stana u Trebinju.

Petromila

Na prethodnim stranicama bilo je govora o trebinjskom crkvenjaku Ivi Luciću. Zapravo, on je više nama govorio negoli se o njemu govorilo. Bio bi, čini mi se, velik propust izostaviti i ne spomenuti barem još jednu drugu jednako vrijednu i jednako zaslužnu osobu na crkvenom području u ovoj župi i u ovoj maloj zajednici.

Oni brojni svećenici koji su prolazili kroz Trebinje, mladi bogoslovi koji su se privremeno ili stalno zadržavali u trebinjskom garnizonu, časne sestre i vjernici ove župe lako pogađaju o kome je riječ. Pred očima imaju sliku žene, ozbiljne i vesele, mala stasa a velika duha. Tko god pozvoni na župna vrata, prva će ga pozdraviti iz kuće teta Petromila. U ime svih gore spomenutih, i u znak osobne zahvalnosti prema ovoj vrijednoj ženi, neka bude posvećeno ovo nekoliko redaka i riječi.

Petromila je rođena 1894. godine u Trebinju, gdje su joj se roditelji naselili 1888. Ona je dakle s novom 1974. godinom započela svoju osamdesetu obljetnicu. Osmogodišnju školu pohađala je u Dubrovniku, a licej (u rangu današnje srednje škole) završila je u Herceg Novom kod sestara sv. Križa. U Trebinju se uspjela zaposliti u državnoj službi na katastarskom odjelu, u sudu, 1916. Skoro 30 godina radila je savjesno i požrtvovno na svome poslu. Nakon posljednjega rata, umjesto da se približava penziji, ostala je neko vrijeme bez posla. Ubrzo je otišla na otok Korčulu, gdje je ostala do 1950., dok nije stupila u mirovinu. Ponovo se vratila u Trebinje i nastanila se u župnoj kući. Budući da dugo vremena ovdje svećenik nije imao stalna boravišta, ona je bila čuvarica župnoga stana.

Pamćenje je izvanredno dobro služi: pozna, moglo bi se reći, cijelo Trebinje i njegovu okolicu, što se tiče starijih osoba. Njezina sigurnost s obzirom na imena i godine rođenja ljudi može se u mnogim slučajevima u potpunosti poklapati s crkvenim matičnim knjigama. Nije ona od tuđih posala.

Duboko iskrena i iskreno pobožna. Rado prati sav vjerski tisak koji stiže u Trebinje. Od svakoga lista ili časopisa uzme po primjerak. S njom se može mnogo misli izmijeniti i mnogo čega naučiti. Inače: točna, pedantna, uredna i savjesna. Obično idem k sestrama služiti svetu Misu. Kod njih uzimam i glavne obroke. Međutim, kada slavim sv. Misu navečer, što je česta pojava, onda mi uvijek teta Petromila sprema doručak. Može se u nju imati potpuno povjerenje s obzirom na kuću. Mimo riječi svećenika ništa ne poduzima, ne prima, niti daje. Možda je u tome katkada i prestroga.

Zna je koji put napasti kakva privremena bolest: pluća, prehlada, ali ona se i svojom otpornošću i s pomoću sestara bolničarki lako odupire. Jedino je pusta astma ne će da pusti. Ona, unatoč toj dosadnoj bolesti, i pere, i riba, i kuha, i ide u grad... I prije bi se reklo da će ona astmu istjerati iz sebe nego zaduha nju otjerati na bolji svijet.

Želimo joj da svoju osamdesetu godišnjicu života provede u milosti Božjoj, a druge godišnjice dočeka u dobru zdravlju i duhovnom veselju!

To su dvije žene, sestre, koje su zaslužile da se o njima progovori i da ih se preporuči u molitve vjernih, jer i njihove molitve i svakodnevne krunice sigurno pomažu mnogim bogoslovima i svećenicima u njihovoj školi i apostolatu.

Susjede

Vrijedno je na kraju spomenuti i one njihove vjerne susjede: *Tomicu* i *Božu* koje su skupa s njima dosta dobra učinile ovoj crkvi, osobito dok nisu došle milosrdnice u Trebinje. Njihova dobra prijateljica jest i Jela koja veoma rado prima na konak sve one koji dođu k trebinjskomu župniku u posjet, a u župnika nema dosta mjesta u župnome stanu.

Više puta znaju doći k Leni i Petromili njihove susjede, muslimanke i pravoslavne, ili one odu k njima: Aiši, Ani, Milosavi, Emini, Aniki, Jelisaveti i drugima.

Vole žene i popričati, proćakulati, ali bezopasno i nezlonamjerno. Ne mogu se, istina, složiti s današnjom mladeži i

s njihovim ponašanjem i nošnjom, jer se sjećaju kako su se one pokoravale svojim roditeljima i poštovale savjete starijega.

Ali su isto tako svjesne da danas nema možda više poroka i mana nego što ih je prije bilo, samo su današnji grijesi i neredi očitiji i vidljiviji nego što su bili oni nekadašnji. Dapače, danas se mnogi njima hvale, umjesto da ih odstranjuju. Ipak o mladima rado govore, jer na njima svijet ostaje.

Divno je vidjeti kako se tako često sastaju susjede različite vjere i nacije: u povjerenju, u pravom sestrinstvu, u izmjeni posjeta i sijela, za kavom i televizorom. To je inače vidljivo obilježje ovoga grada koji je šaroliko obojen. Nema sumnje da tomu pridonose i sve one vjerne i dobre osobe koje poštuju čovjeka i zbog njega samoga, a osobito zbog Boga i Božjega zakona.

VJERNIK OPĆE NE-PRAKSE

Već je više vremena u ovoj župi. Vjerojatno nije nikada povirio u mjesnu crkvu. Katolik i to kakav! Bar on tako misli. Prolazim mu katkada pokraj kuće. Pozdravljamo se s Dobar dan. Razgovaramo o raznim stvarima koje ne obvezuju i ne uznojavaju: o vremenu, o zdravlju... o koječemu. O religiji puno ne pričamo, osim što on pokatkad naglasi kako je dobar katolik, iako se to na vanjski način u praksi ne pokazuje. Na to odšutim i prijeđemo na druga pitanja. Jednoga dana prolazeći kraj njega, zaustavi me pitanjem:

– Imate li, velečasni, malo vremena za razgovor?

– Imam koliko god želite. Izvolite!

– Evo sjednite tu. Meni je crkovinar rekao – započe on – da niste htjeli doći u mene blagosloviti kuću jer se nisam upisao kako ste Vi tražili. Znate li Vi da sam ja u Trebinju već desetljećima i da ovdje nije bilo svećenika koji mi kuću nije blagoslovio? Vi ste sada uveli nekakav popis vjernika. To mi se nimalo ne sviđa. Što zapravo time želite? Ta nisam ja neki šeprtalo, već dobro znam svoj posao i svoju vjeru. Zašto meni ove godine kuća mora biti neblagoslovljena?

– Prijatelju, kad me pitate, pravo ću Vam reći. Pred Božić dva puta, na sam Božić dva puta i poslije Božića dva puta – točno šest puta – proglašavao sam narodu u crkvi odluku da želim posjetiti svaku katoličku kuću u Trebinju. Zatražio sam da oni, koji žele blagoslov ili uopće susret sa svećenikom iz bilo kojih razloga, zapišu svoju punu adresu na posebnu ceduljicu koju sam svima pripremio, i neka je ostave na pokrajnjem oltaru. Onima koji se budu zapisali doći ću i

blagosloviti kuću i obitelj i porazgovarati se s njima o čemu god budu željeli. Osim toga, naglasio sam da odbijam svako davanje i u šuštanju i u zveketanju, prigodom toga svoga posjeta. Ako tko želi štogod dati svećeniku, neka dođe u crkvu i osobno donese. To sam učinio zato da ustanovim koliko ih ima koji žele svećenika u kuću, a i da se sam osobno ne zalijećem u druge kuće gdje nisam poželjan. Zapisalo se jedno šezdesetak obitelji koje sam posjetio i kuće im blagoslovio. Vas nije bilo na popisu. To znači da kroz cijelo ono vrijeme proglašavanja nikoga nije bilo u crkvi iz Vaše kuće: od nekoliko ukućana ni jedanput ni jedno! A da iznesem svu istinu, kada me već povlačite za jezik: ovdje sam skoro dvije godine. Vas osobno nikada nisam vidio u crkvi. Vaša supruga došla je toliko puta koliko ima prstiju na rukama. Vaša djeca, i muška i ženska, isto tako. I tvrdite da niste nikakav šeprtalo. Iz ovoga što napomenuh moglo bi se, na žalost, zaključiti da ste praktičan nevjernik. Što Vi u srcu osjećate, neka Vas Bog mjeri i sudi. Ljudi prosuđuju po vanjskom ponašanju i zakonu. I ako se Vi možete suzdržavati toliko vremena da ne dođete u crkvu i da ne pristupate sakramentima, ako ne šaljete svoju djecu na sv. Misu i na vjeronauk, kojim pravom od mene tražite da Vam dođem blagosloviti Vašu suhozidinu? Kada Vi ne vjerujete u svetu Misu i ostale sakramente po kojima živi ljudi primaju Božji blagoslov i milost, kako Vi od mene možete zahtijevati da se pridržavam Vaših polupraznovjemih običaja? Ne smatrate valjda da ste se Bogu u svemu odužili ako Vam svećenik dođe u kuću radi božićnoga blagoslova. I da budemo na čistu: nijednoj obitelji, koja je to željela, nisam uskratio blagosloviti kuću. Ali ondje gdje se ne obdržavaju Božje i crkvene zapovijedi, moram postupati po nekim propisima koji bi ih trebali uznemiriti. U ovoj se kući ne obdržava Božja zapovijed: „Svetkuj zapovjedne blagdane!“ Napustili ste zapovijed Božju, a držite se predaje ljudske. I još nešto: neka se zna da nikomu od onih koje bi dragi Bog pozvao k sebi – Bog Vam svima dao dobra zdravlja! – a nikada nisu dolazili ni na svetu Misu ni pristupali

sakramentima, svećenik se ne bi uopće pojavio na zadnjem otpraćaju. Župnik je među vama ne da bude grobar mrtvih osoba, nego okupljač živih ljudi – vjernika. Bunili ste se u prijašnjim godinama što nemate redovita svećenika, a sada kada se biskup pobrinuo i poslao vam ga da među vama stanuje, vi ste se zaključali u svoje odaje...

– Velečasni, ne možete reći da ne idem u crkvu. Ja svake Ponoćke o Božiću i o Uskrsu odem u crkvu. I na svetu ispovijed. Što ne idem svake nedjelje u crkvu, to su drugi razlozi, izmiče se sugovornik.

– Još se time hvalite! Pa Vi ste crkvenu zapovijed: svake nedjelje i svakoga blagdana pribivati svetoj Misi pretvorili u onu zapovijed o jednogodišnjoj ispovijedi i Pričesti. Mislite da je kršćanstvo – priključiti dijete krštenjem u neku organizaciju i – mirna Bosna. To Vam izgleda tako kao da upišete dijete u školu i iza toga ga uopće tamo više ne šaljete, niti mu knjiga kupujete, niti se uopće za njegovo školovanje brinete. Kršćanstvo je život koji se živi iz dana u dan, iz nedjelje u nedjelju, od Božića do Božića svakoga trenutka.

U međuvremenu iziđe mu i žena iz kuće. Upitasmo se.

– Mislite da se možda čega bojim – dodade prijatelj. Ničega se ja ne bojim, ali mi je nezgodno toliko vremena klečati i stajati u crkvi. Da Misa traje dvadesetak minuta – moglo bi se izdržati. Bolestan sam.

– Čujte, tu nema problema. Vidim Vas da možete dobro sjediti. Dođite u crkvu i ondje možete cijelo vrijeme sjediti. Nemojte se uopće ni dizati ni klecati. A ja ću se pobrinuti da Vam to nitko ne zamjeri. Vidim, osim toga, da Vam još nije poznato ni koliko ovdje Misa traje. Sve je završeno u 30–40 minuta, uključivši i propovijed. Unatoč tome neke pobožne duše uvijek zakasne, a druge se nikad ne stignu ni pojaviti...

– Ali ja ne mogu gledati da netko mene promatra kako ja sjedim, a drugi kleče ili stoje. Osjetljiv sam na to, brani se prijatelj.

– A niste osjetljivi na ovo što Vam govorim da možete po čitavu bogovetnu godinu ne doći u crkvu i što Vam se

dokazuje da više praktično ne vjerujete, to jest da više ne držite ni do svete Mise ni do vjere... Ni Vi ni Vaša obitelj.

– Velečasni, imate i opravdanih i neopravdanih razloga. Imate pravo što prigovarate da ni moja žena ni djeca ne dolaze. Oni bi zbilja mogli koji put doći. Ali nemojte meni govoriti niti mene goniti. Da Vi znate koliko sam ja prepatio, nevolje preko vrata prebacio, svukuda me dotjecalo ...

– To znači da Vam strah nije stran.

– Nije strah, to su drugi razlozi...

Njegova supruga, koja je cijelo vrijeme prešutjela i preslušala, otvori usta: gospodine župniče, prije je bio običaj da svećenik dolazi blagosloviti kuću i bez poziva ...

– Gospođo, prije bijaše običaj da se ide u crkvu i da se ispovijeda i pričešćuje i bez poziva. A neki su danas uveli sramotan običaj da se ne ide u crkvu i da se ne pristupa svetim sakramentima, i da još samouvjereno tvrde kako su dobri katolici. Vi ne morate biti katolici, ali ako želite, onda se morate katolički ponašati. Ne moram ni ja biti svećenik. Ali ako to hoću, onda moram biti svećenik do kraja i tražiti od drugih da to poštuju. I kada bih drukčije govorio, imao bih druge ciljeve: lažne i nebožanske. Ovako želim reći istinu ni iz bojažljivosti ni iz dopadljivosti, nego onako kako osjećam u svojoj savjesti.

– Bila sam s djecom u crkvi o Uskrsu – nastavi gospođa. Pa mi pričaju da su ih njihovi kolege i kolegice odmah zasuli dobacivanjima i rugalicama. Govorili su im: „Aaa, evo crkovinara!“ A to su ona ista djeca koja Vama dolaze na pouke iz jezika.

– Vaša djeca, ako ne znaju odgovoriti na takva zabadanja, doista su bijedni vjernici. Vjerojatno odmah u srcu odluče izdati Boga i ne ići više u crkvu. A naša vjera upravo znači pokušati štogod podnijeti za svoje katoličko uvjerenje. Kao da se svećenicima ne smiju, kao da njih ne ogovaraju tuđe jezičine i kao da oni ne nailaze na podmetanja... A što nam je Krist rekao? – Učenik nije viši od učitelja. Ako su mene progonili i vas će progoniti. Ako su mene ismijavali, i

vas će ismijavati. Blago onomu tko se ne sablazni o mene. I još: tko se ne zastidi mene pred ljudima, ne ću se zastidjeti ni ja njega pred Ocem svojim nebeskim (usp. Mk 8,38). Pa uostalom što je loše u tome ako Vam djecu nazivaju crkovinarima? Zar je zločin biti crkovinar?

– Pa, velečasni, mi ne idemo redovito u crkvu, ali smo uvijek nastojali izvršiti svoje dužnosti prema svećeniku. Uvijek smo pomagali crkvenu organizaciju, radili za nju, primjećuje njih oboje.

– A ja kao svećenik i Vaš župnik to od Vas sada ne tražim. Dapače, od prvoga dana svoga boravka ovdje proglasio sam da u Trebinju ni od koga ništa ne tražim. Ni helera! [najsitniji novčić]. Ono što se vi sami dogovorite i dadnete, to je vaša stvar. Ne ukidam narodnih običaja i davanja, ali izbijte iz glave da sam ovdje poradi vaših milodara i vaše milostinje. Trebate mi vi, kao što sam i ja potreban svima vama. Radi vas sam poslan u Trebinje. Imajmo na pameti najprije Kraljevstvo Božje, a ostalo će samo od sebe nadoći.

– Hoćete li, velečasni, što popiti?

– Hvala, ne mogu. Idem k sestrama služiti sv. Misu. Oprostite što se ovaj razgovor pretvorio u dulju propovijed. Ako se Vi od ovoga ne okoristite, poslužit će barem meni za kakvu propovijed pred drugima ...

– Velečasni, meni se ipak čini da previše tražite od mene da uvijek idem na Misu, u crkvu, na sakramente, na kraju će gospodin.

– Pa nisam ja, brate, izmislio ni Božje zapovijedi, ni ustanovio sv. Misu, ni osnovao Crkvu. Niti to tražim od Vas ja osobno i za sebe. Bog je onaj koji to želi.

– Znam, ali to se preko Vas ostvaruje, veli on.

– Ja sam dužan govoriti, bilo komu zgodno ili nezgodno (usp. 2 Tim 4,2).

GOVOR DJELOM I ODIJELOM

Pripovijeda se da je stari grčki mudrac Teofrast [372.-288. pr. Kr.] za vrijeme jedne svečane večere sjedio nasuprot nekomu uzvaniku koji nije progovorio ni jedne jedine riječi za stolom. Pri kraju gozbe filozof reče svomu sustolniku – šutljivcu: „Zemljače, ako si mudar pa tako šutiš, glupo činiš što ne govoriš. A ako si glup te zato šutiš, onda si pametno uradio što nisi pričao". Teško se u životu vladati tako da čovjeka katkada ne pogodi rez ove izreke, tj. da on pogodi ono poželjno i pravo: šutjeti i ispasti mudar, odnosno govoriti i govorom se pokazati umnom glavom mudrolkinjom. U tome uspijevaju oni koji znaju sve što govore, a ne govore sve što znaju; znaju kada se priča, i kada valja držati jezik za zubima. Ima naime vrijeme govorenja, ima vrijeme šutnje, govoraše starozavjetni Propovjednik (3,7). Tako se dakle ponašaju oni mudri koji šute i time se pokazuju pametnima. Vjerujem da bi se jedna vrsta osoba u trebinjskoj župi mogla provući između one dvije oštrice starogrčke mudrosti.

Oni koji jezikom šute svoje govorenje obično nadoknade činima: govore svojim radišnim rukama, svojim radosnim obavljanjem dužnosti, štoviše, viču svojim djelovanjem tako da se cijelo mjesto trese. Ovo se u vrlo velikom stupnju može primijeniti na bijele pojave u trebinjskoj bolnici, na sestre milosrdnice. Dok se nalaze na radnome mjestu, obučene su u bjelinu do zemlje, a u drugim prigodama resi ih bijeli veo i duga crna redovnička haljina. U ovome mjestu koje ne pokazuje veliko zanimanje za religiju, svećeništvo, i redovništvo, one nastupaju svojim djelima i odijelima kao

svjedokinje drukčijega načina života i drukčijega mišljenja i svjetonazora od ostalih sugrađana.

Osnivatelj milosrdnica sv. Vinko Paulski – po njemu se zovu i vinkovke – rodio se 1576. godine u južnoj Francuskoj. Godine 1624. utemeljio je družbu propovjednika-lazarista, a 1633. ustanovio je kongregaciju milosrdnih sestara. Umro je 1660. godine. Čitav je život proveo u predanju Bogu i u služenju braći ljudima, osobito onom nepovlaštenom sloju napuštenih, robijaša, bijednika i bolesnika. I njegovi su osnovani redovi poprimili taj humani značaj, te već više od trista godina uspješno djeluju u Katoličkoj Crkvi. Sestre milosrdnice i statistički se ubrajaju među najbrojnije ženske redovničke zajednice.

Priča se da je prije 2. svjetskoga rata nastalo veliko oduševljenje u francuskom parlamentu kada je jedan zastupnik predložio da se sv. Vinku Paulskomu podigne spomenik na jednom trgu glavnoga grada republike. Međutim, jedan se ljevičar usprotivio. Ustao je i rekao po prilici ovo: „Gospodo, vi znate da nisam prijatelj Crkve ni vjere, niti poklonik katoličkih svetaca. I stoga se protivim postavljanju spomenika svecima. Ali, budući da se radi o Vinku Paulskomu, poznatom svecu Katoličke Crkve, nešto bih imao primijetiti. Ne slažem se sa zastupnikom - predlagačem da se sv. Vinku podigne spomen na gradskome trgu. Ja bih želio i predlažem da se tomu velikanu duha, socijalnom djelovatelju i dobrotvoru postavi spomenik na najvišem francuskom vrhuncu gdje će ga moći gledati i u nj se uglédati čitava Francuska i drugi europski narodi". Taj borac za čovjeka bez Boga, upoznao je djelo sv. Vinka, katoličkoga svjetionika koji se isto toliko i još mnogo više zalagao za čovjeka i u tjelesnom i u duševnom pogledu. I upravo to njegovo djelo koje je usmjereno na očovječenje čovjeka govori glasom koji svatko razumije, i vjernik i nevjernik. Zato se i kaže: dobro djelo daleko se čuje – kroz stoljeća i prostore!

Jedan od vodećih javnih radnika u Trebinju, i ne znajući za tu misao svoga sudruga iz Francuske, u jednom druš-

tvu sa svojim prijateljima reče, pola u šali, pola u zbilji, s obzirom na djelovanje časnih sestara u trebinjskoj bolnici: „Drugovi, valjalo bi predložiti da u savez primimo časne sestre. One zapravo ostvaruju ono što mi govorimo i propagiramo na raznim kongresima, sjednicama i sastancima i što obećavamo da će se dogoditi u budućnosti".

Glasu ovoga trebinjskoga glasnogovornika, koji se pohvalno izražava o radu časnih sestara, sigurno se pridružuju i svi oni koji su bili i koji su sada svjedoci onoga što sestre čine i poduzimaju u gradskoj bolnici, u ovoj župi i cijelome mjestu. Građani s udivljenjem pričaju o tome kako sestre njeguju bolesnike: jednako se brinu za stare i mlade, vjernike i nevjernike, ne gledajući ni na rasu i na klasu. I ljudi se više puta pitaju i čude kako to i odakle to?

Onaj tko ne prizna da ima išta drugo osim pukoga slučaja, tko vidi u svemu stvorenju uzrok u sljepoći prirode, koji ne prihvaća ništa iznad ograničenoga i jadnoga čovjekova uma, snalažljivosti i snage, koji ne vjeruje da prava stvarnost života nastaje tek kada prijeđemo s ovoga svijeta na drugi, taj i ne može razumjeti zašto sestre ne gledaju u drugome predmet svoje materijalne zarade i mogućnost svoje životne opstojnosti. Po svome pozivu i odgoju one nastupaju kao osobe koje su se odrekle svoje vlastite obitelji da bi iz jedne drukčije zajednice, redovničke, svima bile pokretački član obitelji. Ključ njihova djelovanja jest njihova spoznaja i vjera da je ljudsko biće Božje stvorenje u kojem se gleda slika Boga, Isusa Krista, koji se poistovjetio sa svakim od ljudi. U svome držanju one polaze od uvjerenja stečena iz Evanđelja, naučena iz riječi koje će Krist izreći na Sudnjem danu: „Meni ste učinili koliko ste učinili jednome od moje najmanje braće" (Mt 25,40). I stoga se ne gleda u ljudskom stvorenju neka smjesa kose i mesa, kostiju i očiju, krvi i drugih tjelesnih tvari, nego se u njemu čita ono dostojanstvo koje se Bog udostojao staviti u njega. Čovjek je biće koje nadilazi materijalnu stvarnost, koje je prouzročeno i usmjereno prema božanskomu svjetlu i cilju. Na taj način sestre svojim

požrtvovnim djelovanjem svjedoče poruku neba, odazivaju se pozivu Evanđelja, čine milosrdna djela čovjeku, zapovjeđena po darovanoj naravi i savjetovana po daru milosti.

Sestre, istina, nisu završile fakultet medicine – iako ih ima i sa završenom visokom stručnom spremom – niti su učiteljice nekih veleumnih znanosti. Međutim, one su posjećivale i sada pohađaju fakultet srca. Na tom se fakultetu predaju i polažu predmeti: duha, molitve, odricanja, žrtve, uslužnosti, susretljivosti, razumijevanja, i druge pomoćne grane. I onaj tko na toj školi diplomira, može se ponositi svjedodžbom potpuna čovjeka. Sestre, dakle, ne razbijaju sitne atome u laboratorijskim uređajima, niti operiraju s hladnim matematičkim računima, nego uče u vatri patnje kod bolesničkih kreveta, u nemoćima tjelesnim, u nevoljama duhovnim, u doživljavanju ljudskoga i Kristova križa gdje se pokazuje sva bijeda i kraj, ali i sva veličina i sjaj ljudske osobe. Sestarska ozbiljnost, točnost, urednost, nesebičnost, dobrota i ostale ljudske i kršćanske vrline u kojima se vježbaju – svaka prema svojoj mjeri i posudi koju u sebi nosi – pokazujući ih ili u bolničkim odjeljenjima ili privatno u gradu uz nepomične bolesnike i bolesnice, znakovi su dobra ljudskoga i vjerskoga glasa u ovome kraju među raznolikim pučanstvom.

One sigurno svojom pojavom unose poseban duh u cijelu bolnicu u kojoj inače požrtvovno i umiješno radi četrdesetak liječnika i još više bolničarki i bolničara, te svi zajedno trebinjskoj bolnici dižu ugled, koji se čuje i preko granica našega užega područja. Svi se oni nastoje svojski zauzimati za to da, prema svojim mogućnostima, ublažuju ljudsku bol i liječe tjelesnu bolest. Susretljivost bolničkoga osoblja osjete i zapamte svi oni kojima ponestane tjelesnoga zdravlja u ovome našem više mukotrpnom nego vedrosjajnom svijetu.

No ovo što se napisalo o sestrama više je govor svijeta, i šutljivi odgovor sestarski. I zato se o šutljivima ne može šutjeti. Želio bih stoga napisati ovdje ne ono što drugi pričaju,

nego ono što sam i sâm osobno iskusio u sestarskoj zajednici u Policama.

Kroza sve sjemenišne godine i bogoslovijske tečajeve uglavnom su me pratile sestre milosrdnice: Tome, Vatroslave, Laurete, Paulile i tolike ine kojima sam već zaboravio ime. U Trebinju sam se prvi put susreo sa sestrama kao mladomisnik 1969. godine. Bijaše tada petnaestak sestara, dvije-tri manje nego što ih je bilo na početku kada su došle u Trebinje, 1966. Tijekom vremena njihov se broj neprestano mijenjao: neke su odlazile na bolničarski studij, vraćale se ili su se zapošljavale u drugim mjestima i premještale u druge samostanske jedinice. Po završetku studija imenovan sam upraviteljem trebinjske župe. U mjestu sam našao apostolski broj sestara – dvanaest.

Po dolasku u župu, viši su poglavari i poglavarice uredili da sestrama svakodnevno služim svetu Misu u bolničkoj kapelici, a za uzvrat dolazim na obroke. Sestre, odgovorne za kupovinu, kuhinju i poslugu, nastoje i ulažu sav svoj trud i umijeće, pokazuju svu svoju brigu i znalaštvo da sve bude u savršenu redu. Bezbrojni posjeti raznih posjetnika: biskupa, svećenika, redovnika, kolega, prijatelja, učenika, stranaca, tuđinaca završavaju obično u sestarskoj blagovaonici. Uz taj materijalni uvid prehrane, koji mnogim župnicima zadaje nemali nered i nevolju, sestre su preuzele i sve druge uloge u kućanskom poslu s obzirom na župni stan i crkvu. Tu je redovito i neumorno čišćenje i ribanje prozora, poda i ureda, kićenje oltara, prozračivanje prostorija, bojenje klupa, zatim pranje, glačanje, šivanje haljina i odjeće, pripremanje djece za prvu svetu Pričest, sviranje u crkvi, pravljenje jaslica za Božić, uređenje Kristova groba na Veliki petak itd. Tko bi sve nabrojio? U župi se ukazuju i u duhovnom i u materijalnom pogledu kao šutljive žarulje koje svijetle u kući. Dok gore, čovjek ih ne primjećuje. Ali kada bi se ugasile, nastao bi mrak. One već osam godina svijetle i daju sjaj i toplinu ovoj katoličkoj zajednici.

Skupina sestara milosrdnica u Trebinju:
s. Ljerka, s. Bonaventura, s. Vilka, s. Tarcizija,
s. Inocencija – predstojnica, s. Leonida, s. Agneza.

Negdje netko reče da bi župnik morao biti glava župe. Onda bi sestre bile njezino srce kroz koje struje mlazovi krvi što obilazi župnim organizmom. Pa ako koji organ zakaže na župnom tijelu, krv još može nekako kolati po ostalim dijelovima. Ali ako srce zakaže, tijelo staje i propada. I ako bi se njihovo djelovanje i zauzetost trebala ocjenjivati ljudskom ocjenom, onda bi valjalo iskreno priznati da bi njihovo djelovanje zaslužilo vrlo visoku ocjenu. Tako barem misli trebinjski materijalno bezbrižni dušobrižnik. I kada ne bi bilo ovdje sestara, i kada one ne bi bile ono što jesu i kakve jesu, ovo bi duhovno tijelo u Trebinju izgubilo na svojoj težini, jačini i značenju. Zato neka ih Bog još dugo pozivi u dobru zdravlju i podrži u njihovoj misionarskoj službi! Neka svijetle, plamte i budu izvor i poticaj svima onima koji traže smisao u žrtvi i nesebičnu djelovanju. Osam godina nije vrijeme kratka daha – a one su to proživjele u neobičnu iskazu sestarske ljubavi bez predaha. Neka im stoga bude i od župnika i od župljana iskrena hvala, a od Boga svemogućega milosna plaća!

Ne bi bilo kršćanski ni iskreno ne spomenuti i jednu drugu stvar kada se govori o ovakvim zajednicama. Kao što svaka obitelj ima svojih radosnih, veselih i blistavih dana, ali i onih sjenovitih i trnovitih, toga se mora naći i u ovakvim zajedničkim skupinama. Koliko susrećemo poteškoća i zaprjeka za potpuno ostvarenje onoga zajedništva na koje smo pozvani: u samostanima, župama, biskupijama i cijeloj Crkvi?! Često je do toga ideala teško doći zbog različitosti temperamenta, porijekla, svijesti, spoznaje, uzrasta, iskustva, mišljenja i slobode. U tjelesnom pogledu svaki organ ima svoju funkciju i zadaću. I u tome smo svi jednaki. Ali po duhu svi smo različiti, originali za sebe: svatko ima svoj pogled, nazor, obzir, pamet, srce, misao, želju, smisao za pravdu, rad i red. A budući da smo spoj neba i zemlje, duha i tijela, a hodamo po zemlji, događa se često da ta naša zemaljska strana strašno privlači k tlu, želi da se u potpunosti vladamo po zemaljskim ravnalima i mjerilima. A duh opet

hoće svoje. I tu se upravo pokazuje ljudska veličina i snaga: da se uspijemo voziti po zemlji ne gledajući u zemlju, nego da se, uzdignutih čela i usmjerenih pogleda k Bogu od kojega dolazi svaki dar i dobro, probijamo zemaljskim stranputicama. Međutim, toliko puta zakažemo. I zato među nama ljudima ima posrtanja i padova, nesuglasja i nemira. Samo, pravi Božji ljudi s time se ne pomiruju, nego neprestano nastoje nadići same sebe po milosti Božjoj. Pa zato i primamo sakramente ispovijedi i Pričesti; zato i slušamo propovijedi, nagovore; zato i razmatramo i molimo. Svatko od nas nosi svoj križ, jer nosi sama sebe. Krist nam je svima usjekao u životu križ, stavio ga na naša leđa i zatražio da idemo za njim. Tko ne ide s križem za njim, ne može se zvati ni smatrati kršćaninom. A znamo da nitko od nas ne voli križa, po naravi svojoj. Pa ako se sastane skupa više ljudskih križeva, onda je razumljivo da mora doći do trvenja i žuljanja. I tu, na toj točki našega bitka i zajedništva, mnogima od nas više puta pregori nervni osigurač. Svatko zna za sebe koliko se puta u životu ukaže kao rasadište dobrote i milosrđa, a koliko klijalište nesloge, zavisti, oholosti i drugih sedam – koliko li? – glavnih grijeha. Tko ne nosi u sebi čir samodopadnosti i samosažaljenja? Dok čir miruje i dok ga se mlijekom miluje, može se nekako. Ali kada pukne, ne odaje ugodan miris. Zato je terapija neophodna stvar. Nemoguće je naime da u našim zajednicama ne dođe do riječi. Ta kažu da je i među svetima bilo riječi. Ali je važno da se ne mjerimo po tome koliko će tko koga rječnički ispreskakati, nego koliko smo na raspolaganju drugomu za njegovo duhovno osvješćenje i rast. I u tome je svatko od nas potreban molitve Svemogućemu koji može učiniti mnogo više nego što mi želimo. Zato su i sestre potrebne naših molitava.

Trebinje se može nekomu činiti kao neka duhovna pustara, gdje nema nekih svečanih liturgija, liturgijskih akcija, gdje nema brujanja orgulja i zvona, ni procesija gradskim ulicama, gdje svakodnevna proza ljude voza kuda i kada hoće. Međutim u takvim pustinjama ljudski duh i jedino

može pokazati svoju vrijednost: ili će rasti ili pasti. Zato je ovo mjesto suhoće, ali i mjesto misaone mrsnoće i mirnoće, kuhinja duhovnih kolača kojima je tepsija trnovina i drača. Mjesto gdje dozrijevaju misli, stječe se iskustvo, obogaćuje se duša. Mjesto uzburkanosti i nemira, potresa i muke na kojoj se oblikuju naše duše. Dobro je koji put da nam i suze klize i peru neoprane obraze. Čovjek se bolje pere suzama, jer nakon toga i srce postaje milije, i oko bistrije, i lice čistije. Bez sumnje svatko to osjeća, bio običan vjernik ili svećenik, redovnica ili redovnik, praktičan vjernik ili nevjernik, jer nas isto sunce grije i isti led bije. Svatko nosi svoje volje, htijenja i programe, svoje teme, želje i probleme, svoje srce sa svom svojom dubinom i širinom.

Mogle bi se napisati opširne stranice o svakoj pojedinoj sestri, o poglavaricama, sakristankama, kuharicama, sviračicama, pjevačicama, bolničarkama. Ali i svaka od njih mogla bi napisati obilne strane svojih doživljaja, planova, uspona i uspjeha...

Bog vodi svakoga od nas svojim putom, ne kazujući našoj radoznalosti unaprijed, a često ni naknadno, zašto On neke stvari izvodi onako kako se posve suprotno čini našim potezima i pothvatima. I tako nam se stvaraju pravi životni križevi. Mi povučemo jednu crtu, a Bog nam je prekriži i tako redom. No, zaboravimo da se tako stječu također i naši životni plusovi. Mi pišemo vodoravno, a Bog uspravno, te tako ispadne plus za nas. Uostalom, zar toliko puta u životu ne doživimo da Bog zna ravno pisati i po krivim linijama našega života? Od nas traži da vjerujemo u njegovu ljubav i ljubimo njegovu pravdu: sporu, ali dostižnu.

Svaka od sestara mogla bi pripovijedati na dugo i na široko svoj životni put zvanja na kojem je gazila mutne vode, uklanjala se opasnostima i napastima, probijala se tunelima sumnje, bitke, poraza i pobjede, svjesna svoje nemoći i Božje svemoći i pomoći. U razgovoru sa sestrama doznaju se mnoge i zanimljive stvari i Božji darovi koji su smješteni obilnije u one koje su u poniznosti srca otvorenije prema

njima. Ne sjećam se više od koga sve čuh za ovu pripovijest, koja se može čitati u slijedećem članku, a govori o jednome redovničkom prohodu kroza život. Stavih je na papir da i drugi pročitaju, ako žele, da vide kako Bog postupa s onima koje za sebe odabire kao izabrane posude, da i drugi hvale djela Oca našega nebeskoga. Možda će se netko i od čitatelja naći u pojedinim odlomcima te novele koja je nikla, razvijala se i sretno završila u jednoj našoj obitelji.

Sigurno bi takvih priča bilo na papiru i više da sestre nisu toliko šutljive i skromne te ne žele da se o tome piše. Ali milost ne može ostati u samoj duši, ona se pojavljuje i u vidljivim formama našega života.

KAD SE ČUJE BOŽJI GLAS

Rodila se u jednom našem selu. Razvijala se duševno i tjelesno, misaono i osjećajno u ozračju naše tradicionalne vjere, molitve i žrtve. Rasla u ovom kamenjaru, u čobanluku za ovcama i govedima; radila u polju, na njivi, u žetvi, o žitu, o sijenu, o duhanu. Odgajala se u školi sa svojim vršnjacima, u crkvi sa svojim suseljanima, vjernicama. Mala bistra uma, pronicljiva duha, zdrava tijela, vedra čela, zgodna izgleda. Primiče joj se petnaesta godina.

Iz njezina sela nikada nije nikla niti u njemu boravila, ni u bližoj ni u daljoj prošlosti, nijedna vrsta redovnice, opatice, časne, koludrice, sestre, duvne... Ali jednoga ljeta nanijela Providnost misionare kroza župu. Između ostaloga misionar propovijedao mladeži o uzvišenosti duhovnoga zvanja, o veličini i ljubavi koja nije tjelesna osjećajnost nego neka moćna i teško protumačiva stvarnost Duha. Govorio o veličini služenja Bogu na osobit način, u redovničkim zajednicama, tumačio kako evanđeoski savjeti postaju vječni zavjeti.

Tu bijaše i ona: digla glavu, otvorila oči i upija srcem svaku riječ. Budi se u njoj neka pritajena želja: „Bože dragi, bih li i ja mogla postati redovnica? Kako bih žarko željela proživljavati ono što misionari pričaju? Je li to samo san ili je to prava java?“ Što više kopka po svojim izgužvanim mislima, to se više u njoj ražaruje želja za životnim ostvarenjem toga tajanstvenoga glasa u svome srcu. U sebi se oduševljava i zamišlja u ulozi sestre, obučene u crninu životne radosti, ovjenčane vijencem vječne mladosti. Ne zna sama bi li rekla

mami. Kako će to ona shvatiti? Možda će i prihvatiti, a može se i usprotiviti. Odlučila ipak reći sve majci. Jer, ako je ona ne razumije, tko je drugi može razumjeti na ovome svijetu.

Nije ona do kraja ni izgovorila svoju želju, a kad tamo dočekala mama neočekivanim riječima: „Dijete drago, okani se tih misli i napasti. Tä tamo idu samo sakate, maloumne i ružne, koje su se razočarale u životu, koje se ne mogu udati. A ti si, lijepa moja kćeri, i dobra i zdrava. Bog ti je dao pamet, izgled i školu, pa će ti dati i sreću. Izbaci te misli iz glave!

Vidi jada iznenada. Tko bi se nadao takvim riječima od voljene majke kršćanke? Uzalud bijahu i svi daljnji pokušaji i nagovaranja. Sve su se njezine želje odbijale o jake razloge majke kao morski valovi o hridine silne. Ona je ipak mislila drukčije. Makar to sve bila istina što mama govori, unatoč svemu, ona bi željela u samostan. Priopćila nekako stidljivo tu svoju namjeru i svomu župniku. Župnik je shvatio, malu osokolio neka se ništa ne boji i ne uzrujava. Neka ustrajno moli pa će Bog naći načina da ostvari to mlado zvanje. Preporučio joj neka uspješno završi osmi razred, drugo će ići sve samo od sebe.

Mala vrlodobrašica završila osmogodišnju školu i istoga je ljeta roditelji upisali u medicinsku u jednome našem mjestu. Glava u medicinskoj, a srce u samostanu. Ali, pratila ona kako u selu neke djevojke, njezine jaranice, znaju pobjeći s mladićem, umaknuti, udati se na takav način, pa opet sve u redu. Je li i ona smišljala kako bi mogla štogod poduzeti da uteče u samostan, ako je roditelji ne puste? Naumila u sebi da će u samostan silom, ako je roditelji ne puste milom. Nemirno srce opredijelilo se za Boga na svaki način, pa što Bog dadne. Dogovorila se sa župnikom da odlazi u samostan, a da to roditeljima sada ne kazuje, nego da im rekne da ide u školu, pa će sve naknadno objasniti. Velečasni je u međuvremenu preporučio sestrama i opisao čitavu situaciju kod njezine kuće. Mala rekla mami da ne će u medicinsku u mjesto u koje su oni željeli, nego da ide

u školu u jedan drugi grad. Majka povjerovala, pogotovo kada je vidjela da to sve ide sa župnikovim znanjem i blagoslovom.

Jednoga jutra uranile majka i mlada kći na put, u svijet. Iskusna žena prati svoju dragu djevojčicu na životnu stazu misleći o njezinoj visokoj medicinskoj školi: kako će uspješno položiti ispite, postati doktorica, liječiti bolesnike, pa možda i nju kada ostari i oboli. Bogu hvala da odlazi u školu, uzdiše radosna mati. Sretnije će se probijati kroza život. Samo neka ne pati koliko joj je prepatila majka na selu udarajući na sto mučnih jada s ovcama i zemljom. Pojavljuju joj se i zamamne misle kako će se za njezinom kćeri, kada završi školu, a možda i prije, okretati kakav liječnik ili inženjer, pa se, ako Bog da, sretno za kakva takva čovjeka i uda. A njoj visoki zet dolazi u posjet, donosi punici poklone i dare, a najviše joj se zahvaljuje na tome što mu je rodila i odgojila ovako vrijedno stvorenje. U takvim primislima doprije majka na svojim djetetom do grada na moru. Izađoše iz autobusa na kolodvoru.

– Mala, koga ćemo pitati gdje ti je ta škola?

– Ja ne znam. Nekomu ćemo pokazati adresu, odgovori mala. Netko ih vješt uputi kuda će ići i kamo prispjeti. Pokraj velike pijace, između visokih zgrada i mnoštva sitnih automobila, vijugavim ulicama konačno dođoše pred zgradu, buduću školu sretne djevojčice. Pozvoniše i ubrzo se otvoriše vrata. Pojavi se neka mlada sestra:

– Samo izvolite! – zaželi im dobrodošlicu sestra.

Mala sva radosna. Izvan sebe. Ovakva ću i ja biti, hvala ti, Isuse! govori sama u sebi. Ne zna ona ni što su benediktinke, ni dominikanke, ni franjevke, ni vinkovke, ni trećoredice. Važno je da su to one Božje miljenice o kojima je misionar pričao. A majka, tek što je vidjela vrataricu, uhvati se za usta: „Ajme meni, hoće li ti to časne predavati medicinu?“ – pita mati.

Međutim, nakon razgovora i s drugim sestrama ispostavilo se da će mala ostati unutra da i ona postane časna

sestra. Jadna majka ne zna što bi rekla. Zanijemila kao Zaharija, Elizabetin muž, kada je ono tražio čudo kao dokaz za rođenja sina. Ne može malu ostaviti u samostanu, a ne može je opet vraćati doma od sramote. Čim je dojurila kući, odmah prenijela vijest da je djevojčica ostala u samostanu. Urnebes u kući. Ćaća da pobjesni. Braća se raspalila sve u šesnaest. Svi dakle ostali prevareni. Puknuo glas po selu da je mala umaknula u – bule.

Nije dugo potrajalo, počela stizati i prva pisma i posjeti u samostan. Ne zna se što je dirljivije i suznije, bolnije i žalosnije. Roditelji mole, kume, prijete, zaklinju, preklinju. Ona ne vjeruje svojim očima: jesu li to pisma mojih roditelja koji se svake večeri zajednički mole Bogu, koji su skupa sa mnom obavljali prve petke, koji imaju smisla za vjeru, za Boga, za Crkvu? Gleda jedno drugo pismo: pa je li moguće da se ovdje potpisala moja mama kojoj uvijek vise očenaši o ruci, koja se krsti i posti do iznemoglosti? Ne želi da joj kći bude redovnica ...

Ne zna mala ni kuda će ni kamo se okreće. Kleči pred Bogom u samostanskoj kapelici, odlazi na razgovor i utjehu majci poglavarici, pita za savjet duhovnika i ispovjednika. A njoj se uvijek jedna te ista ponavlja: „Moli se, mala, pobijedit ćeš!“ Udarila ona i u vjeri i plaču na krunicu: na desetice, stotice, tisućice, bezbrojanice... Ništa. Prolaze dani za danima. Mjeseci čemerni i godine strašne. Ništa se ne mijenja. Ne pada joj ni na pamet da izađe. Ali i kada bi morala izaći, tko zna što bi učinila.

Četiri pune godine kušnje: u strahu pred budućnošću, u strahu od svojih najdražih i najmilijih, što je ne razumiju, što je lome i odvraćaju od njezina puta. Uželjela se kuće, ali zna što je čeka ako doma dođe: ne će je pustiti natrag. Četvrte, dakle, godine jednoga ljetnoga mjeseca poglavarice je poslale kući na odmor i dogovor s roditeljima. Ukućani je dočekali raširenih ruku. Otac se neobično obradovao da se konačno vratilo kući izgubljeno dijete. Ne žali stari ni teleta ni šilježeta. Sve joj pripremili, za udaju, čak

su joj spremni sve oprostiti što ih je toliko vremena mučila. Ali ona kao grom iz vedra neba: „Ja sam došla samo na viđenje. Opet se ja vraćam". Nije se dakle ni makac maknula. Na to je roditelji odlučili zatvoriti kod kuće da joj više takva pomisao ne dolazi na um. Prozrela ona njihovu namjeru te treće večeri svoga boravka kod kuće pokupila ono svojih potrepština i haljina, bacila ih u torbu, i u babe na spavanje. Ujutro u četiri sata, kada je naišao autobus, otprašila u samostan. Ponovo pobjegla. Za njom potjera, prava pravcata, kao ono kada je egipatski faraon nagnao za Židovima koji su odmaglili u obećanu zemlju u koju ih je Bog pozvao.

Došao joj ćaća u samostan. Pokušava na lijep način. Moli svoga „anđela" da mu učini tu ljubav da ide kući. Ona ga stala tješiti i uvjeravati da se ona ne kani okretati natrag, jer je već stavila svoju ruku na plug. Dokazuje ocu da je ovo njezin put. Ali sve uzalud. Ustavila ga na ručku. Pospremila stol, postavila tanjure i otišla u kuhinju po jelo. Vrativši se k ocu, htjede mu uliti juhu u tanjur, kad tamo: tanjur pun – suza očevih.

„Ne ću i ne ću", uporno ponavlja kći. „Ne idem kući, i gotovo. Želim biti redovnica i ništa drugo".

Vratio se otac kući neobavljena posla. Ispričao ženi i djeci sve što se dogodilo.

Sada se braća dogovorila da jedan od njih ode po nju. Možda će brata poslušati. Ona u međuvremenu u snu – u čemu li? – doznala da dolazi brat te se premjestila u jedan drugi samostan. Ipak je brat i tu pronašao.

„Seko, molim te, nemoj praviti neprilike svojim roditeljima. Mama već danima leži u kući. Raspast će se od tuge. Da si umrla, ne bi ona bila tako ožalošćena. Tata ništa ne jede i ne radi nego jadikuje i psuje što te takvu ima. Pa znaš i sama da si ti najstarija od nas braće i sestara. Ako ti zalutaš, što će biti od nas drugih. Da je neka druga to učinila, hajde de, nego ti na kojoj je kuća, koja si najvrjednija i najpotrebnija...". Ali ni brat je nije mogao uvjeriti i razglaviti.

Ne znaju ljudi da Bog hoće upravo prvine, ono najbolje. Niti njezini roditelji mogu razumjeti da ona mora biti u kući Oca nebeskoga, kao što ne mogoše u prvi mah razumjeti svoje Dijete još jedni Roditelji.

Prolazi još jedna godina. Približilo se vrijeme redovničkoga oblačenja. Sada konačno treba jednom nogom zagaziti. A kako, ako je u takvu nesporazumu sa svojim roditeljima? Ni poglavarice je u tom slučaju ne mogu pripustiti obredu. Stoga je one ponovo poslale kući, na konačnu odluku. Ostala kod kuće dvadesetak dana. Ona roditeljima neprestano obrazlaže da je srce samo u samostan vuče, a roditelji nju šalju na posao, među druge njezine kolegice i kolege, ne bi li je tkogod vidio onako naočitu i stasitu. Možda tako promijeni put i pamet. Međutim, vrijeme prođe, ne izliječi rane. Opet se vratila u samostan, ali bez prtljage. Mama joj sakrila kofer.

Po treći put stupila na prag samostana sva očajna:

„Što ću sad, Bože mili! U svojoj 19. godini života ni na nebu ni na zemlji, ni ovdje ni kod kuće. Živjeti želim, smisla hoću. Ljubavi tražim, one Božje neizmjerne. Bogu se želim posvetiti. Ne ću da mi itko na zemlji sudbinu moju kroji, makar to bili i roditelji moji!“

Vidi kako joj misli sukljaju iz onoga nemirnoga srca koje grca i puca. Ne može se više ovako! Odlučila riskirati i raskinuti sa svime. Dosta je poigravanja sa životnim zvanjem. U sobi sjela, pero i papira uzela te župniku pismo, pa neka je osudi tko god hoće.

„Velečasni gospođine župniče!

Dobro Vam je poznato u kakvoj se situaciji nalazim. Ja bih bila najnesretnije čeljade na svijetu kada ne bih radila onako kako mi savjest moja i srce nalaže. Svjesna sam silnih poteškoća na koje mogu naići u svome redovničkom životu, ali svjesno i trijezno, uz Božju pomoć, makar ne imala ništa materijalnoga, ne želim ni stopu odstupiti od onoga što sam naumila i što sada držim. Uvjerena sam da je ovo volja Božja i da ovako najbolje mogu biti Bogu na

slavu, drugima na pomoć i sebi pribaviti vječno spasenje... Međutim, Vama je također dobro poznato kakav je stav mojih roditelja, majke i oca, moje braće i sestara, s obzirom na moje zvanje. Sama se pitam je li moguće da onakve zaprjeke i smetnje mogu postavljati kršćanski roditelji, oni koji svake nedjelje idu u crkvu na svetu Misu, koji se ispovijedaju i pričešćuju, a ne žele vidjeti mene među onima koje Krist poziva i odabire da ga slijede na poseban način u ovome svijetu? Imaju li takvi roditelji savjesti? Neki roditelji krvavo ubijaju svoju djecu nakon začeća, a mene moji životno ubijaju u mojoj dvadesetoj godini kada sam postala punoljetna. Preteško mi je, velečasni. Ja Vam ne mogu i ne znam izreći kako mi je pri duši. To zna samo Bog, moje srce i jastuk na kojem sam napravila potoke suza. Pa i sama nekada uzviknem: Bože, ako želiš da budem u ovome zvanju, da se Tebi približujem ovim putom, zašto me ovako mučiš? Zašto ne otvoriš oči mojih roditelja da prihvate ovaj moj životni izbor? Što Tebe košta učiniti da moju majku takneš u srce da uvidi da moja sreća nije ondje gdje ona zamišlja nego ondje gdje me srce zove, kod Tebe, Bože ...

U nadi da ćete se zauzeti za me, ako Vam mogućnosti dopuštaju, preporučujem se u Vaše molitve, molim se za Vas i iskreno Vas pozdravljam".

Primio župnik pismo. I iduće nedjelje čita ga pred svim pukom u crkvi. Od strašnih riječi crkvena zgrada ječi. Glas dopire do ušiju tolikih majki i očeva. Među mnoštvom bijaše i ona majka koja, i ne odgrćući pokrivalo s glave dobro čuje i zamišljeno prati što župnik govori. Dok je župnik naglašavao predzadnju rečenicu kod koje je stao, majka se poče uznemirivati: „Bože mi oprosti, što je ovo? Koja onako piše?" Nije svećenik do kraja pročitao, udari svojim vlastitim riječima tumačiti što znači izabrati životno zvanje:

„Braćo draga, čuli ste što piše jedna djevojka, kojoj roditelji priječe da postane redovnica. Svi takvi roditelji koji se protive izboru zvanja svoje djece, bilo da im nameću za koga će se udati ili od koga će se oženiti, bilo da ih nagone

u samostane i sjemeništa, bilo da ih izgone iz tih zajednica i zavoda, neka dobro znaju da time ne vrše Božje volje, nego teško krše Božje zapovijedi. Navlače na sebe prokletstvo zbog vremenitoga, a možda i vječnoga unesrećenja svoje djece. Nisu roditelji vlasnici djece, nego Gospodin Bog! Jesu li ikada ti roditelji bili mladi? Sjećaju li se išta iz svoje prošlosti? Bog želi svakoga osamostaliti i svakomu daje slobodu da se sam opredjeljuje za zvanje koje mu najviše odgovara. Roditelji mogu savjetovati, ali ne mogu zabranjivati ni natjerivati. A tko se smije usprotiviti Božjemu zovu? Neka izađu na vidjelo takvi roditelji koji su kadri zapriječiti svojim sinovima da odu u sjemeništa ili svojim kćerima da se posvete duhovnomu zvanju...".

Izazvao velečasni što je više mogao. Prisutnoj majci otiskuju se suze niz obraze. Misli u sebi: „Jadne li mene, pa i ja priječim svojoj da ne postane časna sestra. Što će biti od mene, kukavice crne?" Poslije svete Mise uputila se k župniku pitati ga za savjet. Došla u ured: „Velečasni, imala bih Vam nešto reći. Ono pismo koje ste čitali za vrijeme propovijedi, i one Vaše riječi duboko su me potresle i ganule. I ja jadna već odavno smetam svojoj maloj da postane redovnica. Može i mene Bog kazniti. Ja ne znam što bih učinila?"

– Ženo, veli velečasni, ono je pismo upravo od Tvoje kćeri.

– Ajme meni, je li? – začuđeno će majka.

– Jest!

Rasplakanoj majci srce da propukne. Okorjeloj protivnici svoje kćeri briznuše još jače suze i grcaji. Napustila župni ured i otišla žurno kući.

Sutradan opanke na noge, na prugu te u onaj isti samostan gdje je prije pet godina dopratila svoju kćer da studira medicinu. Nađe kćer zarumenjela i nasmijana lica. Tek što se susretoše, pade majka kao malo dijete pred svoje rođeno dijete u jecajima i suzama vrelim. „Oprosti mi, kćeri, sunce moje drago! Priznam da sam, u neznanju, griješila i protiv

neba i protiv tebe. Oprosti svojoj majci koja te rodila i koja ti je samo sreću u životu željela, ali željela sam je nesretna ondje gdje...". Kći nije ni dopustila da mati do kraja izgovori ono što je putem smišljala i što je kroz suze cijedila. Obujmi mamu svojim žarkim zagrljajem i usklikne:

„Majko, ovo je sve Bog htio i uredio da bi i vama svima otvorio nova vrata vjere i da bi mene još više učvrstio u mome redovničkom pozivu".

Glavna kriza prošla i otopila se. Bilo je potrebno pet gorkih, grdnih i gladnih godina da se primakne obećanu danu, koji je zamišljala kao petnaestogodišnja djevojčica. Približio se taj najsretniji trenutak u životu: Dan redovničkoga oblačenja. Na svečanost došli: roditelji, braća, sestre, rodbina i svojta, cio onaj autobus u kojem je ona i bez kofera nekada bježala u samostan. Više od trideset osoba radovalo se toga sretnoga ljetnoga Gospina blagdana da i oni imaju nekoga iz svoga roda i plemena u duhovnome zvanju, da je i na njih Bog pogledao te imaju nekoga koji će se za njih Bogu moliti i drugi život već ovdje na zemlji svjedočiti.

Kada Bog zove – tko može ne odgovoriti?!

II.
OD JEZIČNE POUKE DO EVANĐEOSKE PORUKE

ŽUPNIK: JEZIKOUČITELJ ILI VJEROUČITELJ

Svatko od nas ima u životu raznih zgoda i poraznih nezgoda, divnih prigoda ali i nepogoda koje nam ispunjavaju životni tijek. Tko za sobom ne vuče čitave smotke neoprane pređe ispredene iz tužnih i žalobnih susreta i sukoba, nevolja i jada?! A, s druge strane, tko nema u životu raznovrsnih i raznobojnih klupka radosti i vedrine, zadovoljstva i ushićenja?! I jedno i drugo zavisi i od nas i od drugih.

Stari bi rimski mudrac Seneka govorio, a Toma Kempenac ponovio: „Quoties inter homines fui, minor homo redii – Koliko sam god puta među ljudima bio, manji sam se čovjek vratio". A trebalo bi biti sasvim drukčije. Svaki naime susret s drugim osobama morao bi unijeti neku novost u naš život, ubaciti u nj novo svjetlo. To ćemo odista lako i primijetiti i priznati, upustimo li se u spontane i ne vezane razgovore s onima koje možda još nije ofurila poledica prepredenosti, jer još žive u svome prirodnom i misaonom okolišu. Nije još preko njih prevučena ocaklina umjetne kulture ili otmjene manire zbog kojih čovjek – kada mu je to uvijek na pameti – ne zna koji put kuda će od svoje puste ukočenosti. Susretnemo li se, međutim, s onima koji iskreno misle i neusiljeno govore, možemo puno toga i čuti i naučiti, i tako postajati veći.

Sve ovo može biti posebno zanimljivo i za svećenika-župnika, iako ga ljudi još ne poznaju. Ne znaju ni tko je, ni što je, ni kako živi, ni o čemu misli. Ipak, ljudi imaju o njemu neku sliku. Istina, o njemu se često čuje samo preko drugih, i to sve po onoj narodnoj: dobar glas daleko se čuje, a zao još

dalje. Loše vijesti lete brže od onih dobrih. Priča se da živi u mjestu, u okolici, u gradu, ali mu se ne zna ni za ime, ni za podrijetlo (kao ni prvom svećeniku Melkisedeku). Neki o njemu imaju predodžbu stečenu možda iz knjige koja je ugledala svjetlo dana još u onim sjenovitim vremenima naše prošlosti. Drugi slušaju kavanske priče – a u kavane zalaze svakakve glave – pa se onda lako povjeruje tim pričama, još lakše: ako se nekoj višoj glavi prišiju masniji skandali. Tako zapravo katkada oni koji uopće ne znaju ništa drugo o Bogu, o religiji i svećenicima osim što čuju od „Rekle-Kazale", moraju zamišljati religiju kao nekakvu protuljudsku ideologiju, nauku o mraku, smrti i diskriminaciji, a svećenika, prema tomu, kao učena, ali bolesna šovena, usporavatelja napretka i prosperiteta.

Svećenik u današnjem gradu, pogotovo u vjernički rasutu stanju, obično je shvaćen – pa katkada i od onih pobožnih, a gotovo uvijek od onih navodnih vjernika – kao običan sustanar s kojim se mogu i ne održavati nikakve veze i prema kojem se mogu ne osjećati nikakve obveze. Ima ih koji se diče, barem privatno, kršćanskim imenom, iako im ne pada na pamet da to i javno iskažu onoliko koliko to čini jedna zdrava probuđena kršćanska svijest.

Međutim, svećenik se ne može pomiriti s time da bude nezainteresirani susjed čiji se susreti s ljudima sastoje uglavnom u pristojnu pozdravljanju: dobar dan i dobra večer. On se odriče svoje obitelji, svojih osobnih prohtjeva i naravnih zahtjeva da postane svim sve, kako veli i sv. Pavao (usp. 1 Kor 9,11). On se stoga ne može odreći želje i dužnosti da potresa savjestima, da budi zaspale duhove, da bude spona svih dijelova vjerničkog organizma, da onomu koji je gladan religiozne hrane pruža je u svako doba, a svima ostalima nastoji izaći u susret u svemu što se nalazi u njegovoj mogućnosti. Naravno je zato da ne može, ni u načelu ni u praksi, prihvatiti neke uobičajene obrasce građanskoga života, nego se mora drukčije ponašati da bude izazov mlakima i poziv mladima – u pravom i dobrom smislu riječi.

Pitanje se zaoštrava kada se primjećuje da ga kao svećenika ljudi ne trebaju, a veoma je malo potreban i onim „vjernicima“ koji su se ograničili samo na najnužniju praksu kršćanskoga vjerovanja: krštenje, vjenčanje i pokop. Ako dakle ne trebaju svećenika tobožnji vjernici, kako će ga tek trebati privatni i službeni ateisti koji su zaduženi da se ne samo bore za čovjeka, nego i da se bore protiv svih negativnih ostataka prošlosti, a tu se između ostaloga nalazi, po njihovu mišljenju, i religija kojoj je svećenik nositelj. I kada se nađeš u punoj i zreloj dobi svoga života, poslan da navješćuješ Evanđelje svima, a skoro si svima čudnovata nepoznanica, uhvati te pitanje smisla i zvanja i života i Evanđelja. Počinješ prebirati sve šavove svoje prošlosti i svoga duha.

Dok bijah u školi, imađah priliku, koju mi omogućiše plemeniti ljudi, da proboravim koji mjesec u nekim europskim zemljama, i da primirišem malo jezika i knjige dotičnih naroda. Niti ne slutih čemu sve to može služiti i na koju se stranu okrenuti. Za vrijeme školovanja nabavljah rječnike i gramatike više iz nekakva prirođena nagona negoli iz obrazložena cilja. Moram priznati da mi se svidjela ona stara latinska poslovica: *Quot linguas calles, tot homines vales* (biva: koliko jezika znaš, toliko ljudi vrijediš). Ali što to čovjeku koristi, kada često u životu dođe u sredinu gdje se znanje nekoga jezika neobično cijeni, ali se samim time „homo“ ne potvrđuje.

Po završetku studija bijah poslan u novu sredinu da budem – vjeroučitelj. Ali kako vjera nije neka stvarnost koja stoji sama za sebe, neovisno o čovještvu, nužno je uvijek poći upravo od te ljudske, humane i humanističke strane u odnosu na druge. A za to nam se uvijek pruža prilika u životu. Ovdje se taj korak, u mojim očima, učini sasvim slučajno i spontano. Jedna gimnazijalka iz ovoga mjesta susrete se negdje s tadašnjim hrašanjskim kapelanom don Jozom Beljanom. U razgovoru mu napomenu da joj latinski jezik ne ide osobito od ruke. On joj preporuči da se obrati na župnika. I tako su se instrukcije počele odvijati, od vremena do

vremena, prema đačkim potrebama i pokucajima na vrata. Župna kuća uvijek bijaše otvorena svakomu tko je god želio doći. Nisu postavljani nikakvi uvjeti osim discipline: doći u ugovoreni sat i izraditi zadaću. Ostalo je otpušteno. Međutim, i svi su dolaznici nastojali očitovati plemenite iskaze poštenja. Svatko na svoj način.

No, dok sam se s time zabavljao i umarao, mislio sam u sebi što bih odgovorio biskupu kada me upita koliko ima mladeži na vjeronauku? Ako se pod vjeronaukom misli na dogmatiku i katekizamske upite i odgovore, onda bih, na žalost, morao priznati da nema nikoga ili skoro nikoga u vjeronaučnoj dvorani (ni nje nema). Ali ako se u okvir vjerske izobrazbe može uklopiti i ljudska mudrost, osobito ona stara grčka i rimska, možda bi se drukčije dalo odgovoriti. Naime, kao da se u tom smislu ne može održati ne samo jezična nego i moralna pouka o Tacitovoj rečenici: *Sine ira et studio* (bez mržnje i naklonosti), objašnjavajući učenicima značenje izreke koja udara protiv svake diskriminacije boje, kože, rasta, ideologije, mišljenja, vjere itd. Na tome se može istumačiti ona ljudska vrlina nepristranosti u pisanju, pričanju, pozdravljanju, zapošljavanju, predavanju, ispitivanju, suđenju i slično, što je inače vrlo simpatično mladim ljudima koji imaju smisla za pravdu i širinu. Koliku poruku, nadalje, nosi: *Errare humanum est* – ljudski je griješiti? O tome se može razviti cijela homilija u kojoj se obrazlaže ljudska slabost, po kojoj svi griješimo, često, sedam puta na dan. Ljudski je pasti, ali je đavolski ostati na zemlji - *perseverare diabolicum est*, ne podignuti se, ne pokajati se i ne popraviti se. Ili, dok se tumači: *Dum spiro, spero*, može se ispričati mnoštvo primjera i pouka kako valja voljeti život dokle se god diše, jer život ima smisao za kojim težimo i moramo ga jednom naći. Treba se nadati uspjehu i pobjedi makar čovjek ne mogao maknuti s postolje, makar hodao četveronoške... *Per aspera ad astra*: po trnovitu i tešku putu uspinjemo se do zvijezda, do slave. Kao da je lako postati nogometaš, glumica, nastavnik, li-

ječnik? Imaš sposobnosti, ali nemaš prilike da ih pokažeš. Pa, evo, izađe se nekako na pozornicu i igralište, ali kako ustrajati: koliko vježbe, odricanja i treniranja? *Qui seminat mala, metet mala* - Tko zlo sije, zlo će i požnjeti, kad li tad li. *Hic Rhodus – hic salta!* – Evo Rodosa - ovdje skoči!, pokaži se na djelu, a ne samo na riječima, zemljače. *Age, quod agis* - Što radiš, ozbiljno radi; *Margaritas ante porcos* - Biserje pred svinje; *Non bene pro toto libertas venditur auro* - Sloboda se ne prodaje za sve zlato svijeta itd. U tumačenju tih poslovica može se izreći obilje ljudskih zdravih ćudorednih i duhovnih pouka. Pa to blago ljudskoga srca, uma i života jest naravni temelj prave vjere. Kao da se može biti potpun vjernik, a da se istodobno nije i potpun čovjek. I kao da sve nije posvećeno i otkupljeno: i priroda i jezici, i znanost. I kao da ateisti nisu Božji! Potrebno je ugraditi svu narav i naravne sposobnosti u osmišljenje čovjekove osobe. Božja milost ne će zakasniti ni zakazati.

Nema, dakle, na stolu u župnikovoj sobi Katekizama Kršćanske sadašnjosti najnovijega izdanja. Ali su se pobrinuli naši latinisti Veljko Gortan iz Zagreba sa svojom *Elementa Latina* i Petar Pejčinović iz Sarajeva s *Latinskom vježbenicom*, u kojima vrve mudre izreke i poruke mladima. A to su misli koje su već davno smislili grčki mudraci i govornici Sokrat, Plutarh, Demosten, Aristotel, Platon, ili latinski Ciceron, Seneka, Lukrecije, Ovidije i plejada drugih i rimskih i grčkih umnika, povjesničara i književnika. Sve treba pretočiti u domaći jezik i primijeniti na naš život. Čini mi se da u takvim susretima s mladima postajemo i sami sve bogatiji. Tu možemo zajednički učiti, međusobno se upoznavati, jedni drugima pomagati, biti više ljudi. Ima li onda pravo Seneka koji kaže, a Toma Kempenac ponavlja: *Quoties inter homines fui, minor homo redii?* - Koliko sam god puta među ljudima bio, manji sam se čovjek vratio. U međusobnim susretima možemo djelovati jedni na druge u uzajamnu poštovanju osobnosti i uvjerenja, jer nam je svima zajedničko čovještvo.

No, kao svećenik pitam se je li to samo dosta? Ako nisam kadar reći drugima ništa drugo osim ablativa, konjunktiva, imperativa, ili pridjeva, priloga, prijedloga i ostalih promjenjivih i nepromjenjivih vrsta riječi, čini mi se da je uzalud sva škola, znanje pa i zvanje. Štoviše, ako se ne može reći ništa drugo osim pukoga čovještva, zar i to ne će biti premalo? Kako se može govoriti o promjenjivim riječima domaćega ili stranoga jezika, a da se ne govori o Nepromjenjivoj Vječnoj Riječi koja bijaše u početku kod Boga i Bog bijaše Riječ? Po njoj sve postade i bez nje ne postade ništa. I ta Božja Riječ utjelovi se i nastani se među nama. Onima koji je prihvatiše, dade moć da postanu djeca Božja. I vidjesmo slavu njezinu – slavu koju ima kao Jedinorođenac od Oca, pun milosti i istine (usp. Iv 1 gl.).

Logos – Verbum – Riječ, Krist, koji postade svima ne samo primjer djelovanja nego „Put, Istina i Život" (Iv 14,6), prošao je svijetom čineći dobro: liječio, hranio, poučavao, uskrisivao, a uz svako dobro djelo išla je riječ. Evanđelje, tj. radosna vijest jest i djelo i govor. Budući dakle da je evanđeoska riječ u isto vrijeme i govor i čin, izraz i ostvarenje, nije potrebno željeti samo u crkvi propovijedati i žaliti ako na misnoj propovijedi nema nego mali broj ljudi. Propovijedamo susretom, činom, pozdravom, pogledom, željom. Govorimo nazočnošću i šutnjom! I zato se nije moglo ne šutjeti i ne govoriti u susretima s onima koji su dolazili u ovu kuću. Nije bilo, razumije se, nikakve nametljivosti, ali zar se možemo odreći Kristova naloga i zapovijedi: „Pođite dakle i učinite mojim učenicima sve narode?" (Mt 28,19). Ako li ne možemo učiniti učenicima Kristovim druge (i nama samima treba mnogo truda i zalaganja da to budemo), možemo i moramo barem pripremati teren, čisteći njivu za druge sijače. Naše je kopati i sijati, a Božja je volja kada će i u kojoj mjeri posijano sjeme niknuti i plodom uroditi. Pri tom je važno da u nama postoji jasna svijest da se sav posao odvija u domu moćna Gospodara koji poručuje svakomu od nas: „Kad izvršite sve ono što vam je naređeno, recite: 'Sluge

smo beskorisne! Učinismo što smo bili dužni učiniti!'" (Lk 17,10). A što ćemo tek reći, ako nismo učinili ono što se od nas tražilo i očekivalo?!

Na kraju, sve je ovo napisano da se odgovori na pitanje stavljeno u naslovu ovoga članka: ili učitelj jezika ili učitelj vjere? Ali morali bismo nadići i jedno i drugo. Jer: „Kad bih sve jezike ljudske govorio, i anđeoske, a ljubavi ne bih imao, bio bih mjed što ječi i cimbal što zveči. Kad bih imao dar prorokovanja i znao sva otajstva i sve spoznanje; i kad bih imao svu vjeru, da bih i gore premještao, a ljubavi ne bih imao – ništa sam!" (1 Kor 13,1-2). Sve, dakle, i latinski i engleski, i susreti i razgovori, i pouke i izreke, i znanje i umovanje, i čovještvo i vjera vrijede samo onoliko koliko su prožeti i usmjereni prema Ljubavi: vječnoj, božanskoj, Kristovoj.

IZ USTA MALIŠANA

Sastane li se svećenik s različitim karakterima osoba i zađe li u razgovor s njima, ubrzo može steći određenu sliku i dojam o svome sugovorniku (kao i obrnuto). Može uvidjeti koje su subesjednikove želje i radoznalosti, upoznati njegove nakane i nade, zapamtiti možda njegove upite i odgovore. Svima je znano da mališani svojim majstorskim i često nerješivim pitanjima i postupcima mogu neobično zbuniti čovjeka, pobuditi u njemu zanimanje i navesti ga na razmišljanje. Ako tako čine djeca, kako će tek odrasli i stariji?

Iako bi se moglo opisati više zgoda, iznio bih ovdje samo dvije-tri crtice izvučene s instrukcija na koje dolažahu djeca i učenici raznovrsne vjere i uvjerenja. Nadam se da mi moji poznanici ne će odviše zamjeriti – ako se prepoznaju – jer se sve piše u dobroj namjeri. U susretima s njima čovjeku često padne na pamet misao kako je zanimljivo živjeti u ovakvu mjestu gdje se miješaju različita mišljenja i pogledi, vjere i nevjere, pobožni i bezbožni, crveni i crkveni, itd. Ali iz svakoga izbija na vidjelo naravno poštenje srca i urođena logika razuma.

Želja za znanjem

Pita me jedna časna sestra bih li mogao primiti na pouke sinčića jedne njezine prijateljice iz bolnice. Prihvatio. Jednoga dana dovede mališana njegova susjeda i kuma Dragica. Kuma otišla kući, a mali ostao na dogovoru.

– Kako ti je ime?

– Nebojša.

– Koji razred pohađaš?

– Četvrti osnovne.

– Pa, koliko mi je poznato, u četvrtom se ne uči engleski...

– Ali ja bih volio učiti.

– Braco, oprosti mi, ali nemam vremena ni za one koji zbilja trebaju za školu, a kamoli za tvoju razonodu. Bi li se ti mogao strpjeti, pa pričekati ovu godinu. Dogodine kada ti zatreba, obrati se i bit će sve dobro, nadamo se.

Mali šuti.

– Što misliš?

– U redu, odgovori mališan malo preko volje.

– Eto tako, dogodine, kada počneš učiti u školi, javi se!

Došao Nebojša doma i udario u plač kao utopljenik. Sasuo vatru na svoju mamu: „Da si ti išla sa mnom, ne bi me on odbio". Dva dana niti je što jeo niti što učio, priča njegova mati. Samo knjige prevrće... Čuo za to te poručio da mali dođe. Počeo engleski, a još ne zna dobro ni domaći. Ali na svu radost i njegovu i njegovih roditelja i njegova učitelja, Nebojša napreduje od lekcije do lekcije, nižući riječi za riječima iz engleskoga, a odliku za odlikom iz drugih školskih predmeta. Samo naprijed, Nebojša, ne boj se ništa! Uspjeh te čeka u životu!

Što ću reći mami?

Nalazeći se u društvancima raznih razreda pučkoškolaca i srednjoškolaca, s njima satima prevrćem zapadne gramatike i naše domaće jezične udžbenike. Čula za to i neka gospođa u gradu te došla jednoga dana pitati bi li i njezina Amìla mogla dolaziti na pouku iz francuskoga jezika. Rado pristao. Nisam je, naravno, ni pitao – kao što uostalom nikoga ni ne pitam – ni tko je, ni što je, ali lako je bilo zaključiti iz Amilina imena da je to muslimanska obitelj. Je li uopće religiozna li ne, tko bi to znao?!

Amila je polaznica petoga razreda osmogodišnje škole. Djevojčica po naravi bistra i vedra, i još k tomu dobro od-

gojena i u kući i u školi. Dolazila nekoliko puta na pouke i dobila mala lijepu ocjenu na tromjesečju. Možda bi jednako tako prošla i da nije ovamo dolazila. Ali, eto, tako ispalo. Došla jednoga dana mala Amila u stan i nakon poučavanja, obrati mi se učtivim tonom:

– Molim Vas, mogu li Vas nešto pitati?

– Pa, seko, zašto dolaziš nego da pitaš što želiš. Samo izvoli!

– Mama mi je rekla da Vas upitam koliko koštaju pouke.

– Nemoj se ti za to odviše brinuti. Ne koštaju ništa.

– Kako ništa? – upita mala začuđeno.

– Ništa! Meni je najveća plaća i radost kad vidim tvoj uspjeh, kada ti mogu pomoći da nešto više shvatiš. Uvjeren sam da ćeš i ti, kada porasteš, nastojati u životu pomoći drugima, a da za to ne ćeš tražiti nekakvih naknada i nagrada.

– Ali moja Vam mama može platiti...

– Pa u to ne sumnjam. A zar nemaš tatu pa govoriš samo o mami?

– Imam tatu, ali on se nalazi u Beogradu u bolnici već više vremena. Mama mi radi, a mlađi braco ide u 3. razred osnovne škole.

– Pa čuj! Hoćeš li da ja tebi dadnem novaca?

– Kako to mislite?

– Ja bih želio tebi dati novaca da odeš posjetiti tatu u bolnici.

– O ne, hvala Vam lijepa. Ja idem s mamom, u četvrtak k tati. A molim Vas, što ću reći mami kada me bude pitala?

– Reci joj neka ono što bi možda meni poslala tebi dadne, pa ti kupi haljinicu ili knjigu ili bilježnicu, ili što želiš...

– A Vi ne ćete?

– Rekao sam ti.

– Pa svi drugi uzimaju...

– Neka uzimaju. Tu čovjek ima pravo i uzimati i ne uzimati. Ja nikoga ne zovem, nikoga ne odbijam, želio bih pomoći koliko se može... Nisam ni u kakvu dugu, ni gubitku ...

– Vi ste, togami, nešto drukčije... zaplela se mala u gramatici, ali je izrekla ono što se od nje nikako nije moglo očekivati. Kada je izgovorila ove zadnje dvije riječi, natjerala mi je krv u obraz. Pa mislim se u sebi: čitava života nastojim biti „nešto drukčije“ od sama sebe, od onoga zemaljskoga, tjelesnoga i materijalnoga „ja“, ali teško se otrgnuti i odlijepiti. Međutim, kada čovjeku koji put pođe za rukom, barem u nekoj sitnici, i kao što je ova gore spomenuta, da ne gleda svoj rad i svoju eventualnu pomoć drugomu kroz materijalna dobra ovoga svijeta, onda ga može samo radostiti ovakvo svjedočanstvo iz usta jedne male bezazlenke, iskrene muslimanke, jedanaestogodišnjakinje. Kamo sreće kada bih u svemu mogao biti „nešto drukčije“! I kada bismo svi imali na pameti i na djelu misao da upravo drukčijost može tresti svijetom u dobrom smislu: ne jezikom, nego srcem svijeta. Božanska „drukčijost“ ušla je u ovaj svijet i unijela je svoju ljubav i dobrostivost, očitovala svoje čovjekoljublje – valja nam to slijediti. Pravednost nam je, istina, potrebna, ali su jače od nje ljubav i dobrota.

Zastao sam za trenutak te odgovorih maloj Amili: seko, prođi svijetom i nastoj činiti dobro, bilo javno bilo tajno, pa sve dobro koje posiješ – bez obzira tko to žeo – opet će se vratiti u tvoje hambare. Ali isto tako i zlo: ako čovjek čini zloću – bilo skrito bilo očito – sve se opet na njega sruči.

Pozdravismo se: doviđenja – doviđenja.

Ipak, Amila nije htjela ostati „dužna“. Sutradan pojavila se u ovome stanu i donijela neku torbu – *peškeša* [dara], rekao bi narod. Ali nije htjela uzlaziti na gornji kat, u sobu, nego je zamolila tetu Petromilu u prizemlju, da ona gore odnese, jer, reče: „Bojim se da drug nastavnik ne će primiti, a ja tako rado donijela. A osim toga, mama mi je rekla da ne vraćam doma!“

Ej, Amìla – majku veselila!

Kao pravi domaćin

Mali Zlatko ide u šesti razred osmogodišnje. Uči drugu godinu engleski. Navraćao se nekoliko puta, i to uglavnom kada je imao pismene „testove“ u školi. Nakon treće klasifikacije došao da vidi kako računi stoje.

– Rečeno mi je da Vas upitam: koliko ovo sve košta?

– To ću ja srediti, budi ti bez brige.

Gleda mali s vrata i kao u sumnji da to ne ću sam srediti učini mu se potrebnim dodati.

– A što mislite da Vam štogod kupim? – priupita ponosni dvanaestogodišnjak kao da on drži u svojim rukama kućnu novčanu kesu ili gradsku kasu.

Navuče mi se smijeh na lice zbog upita ovoga zlatnoga dječaka. Ali čovjeku je najmilije da smo se međusobno upoznali, udomaćili i da postavljamo pitanje jedan drugomu kao brat bratu.

Zamače mali preko župnih vrata, a meni počeše dolaziti misli o onoj Pavlovoj rečenici kojom Apostol savjetuje Rimljanima (13,8) da nikomu ništa ne duguju, osim da jedni druge ljube. Dakle, i kada ispunimo sve zahtjeve pravde, i kada izmirimo sve vidljive dugove, i onda ostajemo u dugu međusobne ljubavi i poštovanja. Dug se naše ljudske i vjerske ljubavi ne da isplatiti čitava života, iako se sama ljubav sama sobom isplaćuje svakoga trenutka.

MAJKA MAJCI

Netko je vrlo zgodno primijetio: što je tko viši, to je bilo više onih koji su mu bili pri ruci da se uspenje do određene visine. Mi se kroza život rijetko sjećamo svih onih koji su nam pomogli u našem zvanju, naukovanju i uspjehu. Ne zaboravljamo samo onih daljih dobročinitelja, nego i one bliže, sve do roditelja. A koliko nam puta padne na pamet da smo mi i duhom i tijelom – čisti Božji dar? I kakva je zahvalnost? Koliko su ovdje na zemlji drugi, osobito naši roditelji, navukli žuljeva na svoje ruke radi nas, koliko znoja prolili niz čelo i leđa, koliko li misli prebacili kroz glavu i želja i nada kroz srce? Nikada ne ćemo u potpunosti znati. A mi se tako često pokazujemo slabima i nezahvalnima. Izmiče nam pravi sud i dostojni osjećaj i odnos. Čini se da samo onaj tko osobno prođe Kalvariju, znade što je kalvarija. Samo otac znade što su očeve brige, samo student razumije muke drugoga studenta i u domu i na sveučilištu. Samo majka znade što znači biti majka.

Došla jedna gospođa u posjet da „uredi račune" za svoga maloga koji je dolazio nekoliko puta. Ostavila na stol naknadu za poučavanje svoga sina.

– Ne ću, gospođo, najljepša Vam hvala. Ne prakticiram ni u koga uzimati, pa Vas lijepo molim da to stavite u džep i vratite kući.

– Uzet ćete, borami, navalila gospođa.

Konačno sam bio primoran uzeti, ali onda sam polovicu vratio njoj neka dadne svomu Slobodanu koji je više od mene učio.

– Ni govora, sve Vama, veli majka.

– Oprostite, ali ja to ne ću uzeti. Vi to podajte komu želite, zaključim ja razgovor.

– Ostavljam Vama pa Vi dajte onomu komu bih i ja dala, uzvrati gospođa.

– Komu? upitam.

– Podajte svojoj mami! Jer i ja koja sam bila u školi znam koliko je moja mama za mene učinila i pretrpjela, i sama danas, kada sam postala mama, znam koliko se trudim da svoju djecu odgojim i da im dobro bude. Majčina je ljubav nenadoknadiva, ali se zahvalnošću može mnogo uzvratiti. Vi joj to dajte u znak zahvalnosti...

PRILIČNO NEJASNO

Čini mi se da joj bijaše ime Jasna. A ako i nije, nije ni greda ni grijeha što je tako oslovljavam. Radi se o njoj, a ne o njezinu imenu. Javila se dakle Jasna, gimnazijalka, kći katoličkih roditelja, na pouke iz francuskoga jezika. Dolazila je sa svojim kolegom, također katolikom, koji inače više puta zna doći u crkvu i na svetu Misu. Možda smo prešli desetak lekcija iz vježbenice. Za vrijeme instrukcija Jasna očito pokazivaše i svoje zanimanje za francuski, i svoju opću kulturu, i poštovanje i prijaznost. A, s druge strane, poznato mi bi da se ta vrijedna gimnazijalka nikada ne navraća ni u crkvu ni na vjeronauk. Gledajući je u njezinoj naravnoj i umnoj razvijenosti, pomislih u sebi kako bi to djevojče moglo uzrasti u još plemenitiju osobu, da upozna ono što uopće ne pozna. Ne znam ni što mi bi: možda to što sam bio uvjeren da se to može reći jednoj katolkinji koja je krštena, pričešćena i krizmana, možda me još više njezina narav i naravna pristojnost navede na to da... Odvažih se naime jednoga dana spomenuti joj u pristojnu obliku kako bi bilo veoma lijepo od nje, a i kao primjer drugima, kada bi koji put došla u crkvu, pa i na vjeronauk. Ona se malo osmjehnu na te moje riječi. Je li se u tome osmijehu krilo ono što naš narod veli: ne vjeruj ženskoj koje je vjere dok se ne uda! te da se i sam varam s obzirom na Jasnino uvjerenje? Ali meni se učini da ona dobronamjerna riječ pade na plodno tlo, jer me onaj osmijeh i pogled ostavi u nadi da su Jasni ipak neke stvari razumljive, te da mi ne će zamjeriti što je pozvah u crkvu na svetu Misu i na vjeronauk. Ali ubrzo se iznenadih. Bijaše još

nekoliko vježbi da zajedno prijeđemo, ali se ona ne pojavi ni na francuski u zakazano vrijeme. Dan po dan, primijetih da se učenica posve okanila.

Vidjeh je jednom u gradu. Pozdravismo se. Nakon pozdrava ona odmah obori pogled preda se i žurno prođe želeći vjerojatno ukloniti se susretu. Razumije se da joj ne bih ništa ni govorio ni prigovorio, ni o školi ni o crkvi. Ali nakon toga počeh se malo gristi u sebi zašto bijah onako „nasrtljiv" te na onakav način spomenuh mladoj katoličkoj djevojci da se navrati katkada na vjeronauk. Kako sam mogao zaboraviti da mladojka djevojka vedro i veselo juri ovim gradom i ovim našim krajem tražeći uspjeha u životu i ushita u ovome svijetu, nastojeći ostvariti više svoje naravne porive i iskoristiti prigodne prilike negoli se primaknuti k izvorima vječnoga Života koji joj se može ponuditi i na ovoj zemaljskoj putačini?

Sjetih se susreta između Isusa i onoga plemenita mladića iz Evanđelja (Mt 19,16-22). On došao k Isusu. Nakon kratka poznanstva Isus mu ponudio da pođe za njim pa će imati sve blago. Mladić se malo zamisli, možda se i osmjehnu, okrenu se i prekide svaku vezu s Gospodinom. Žao mu bi napustiti svoj imetak i užitak koji je inače besplatno našao na ovome svijetu. Ne znamo kako bijaše ime onomu mladiću. Nije ni važno. Čini nam se samo da je on mislio kako će sve sam dokučiti samo ako pobjegne od onoga što Krist kaže i predlaže.

Tko bi smio upitati Jasnu je li njoj sve posve jasno na ovome svijetu? Hoće li se i ona uklopiti i utopiti kao kapljica u bezimenu i bezbožnu rijeku što se rastače našom zemaljskom površinom udarajući o kamen, o krš, o križ? Kani li Jasna proći ovom dolinom ne tražeći nikada uzroka, razloga ni svrhe, i ne pitajući se za posljednje posljedice traženja ili netraženja Istine, Puta i Života? Misli li doista Jasna i Jasnine vršnjakinje da je dosta za životne staze namazati pretile obraze pa da sve kroza život teče kao podmazano? Zar im iskustvo drugih ne pokazuje kako ubrzo nestane svjetske

kreme i kako mlado lice časkom uvene, a kao dvosjekli mač ostane pitanje o smislu života ovoga i onoga?

Ili možda Jasnu roditelji njezini, koji inače nikada ne zalaze pod crkveni krov, nasavjetovaše da se više ne vrza oko crkve da je ne bi tko primijetio te i njima štogod usputno pripomenuo kako njihova kći, onako kulturna i odrasla, zalazi u prostorije mračne prošlosti i zaostalosti? Tko će znati?!

Ali, eto, neka ovo bude zapisano. Možda će onima koji ne nose Jasnino ime, a puni su Jasninih problema, biti ipak jasno zašto se ovo piše, pa će barem oni shvatiti dobronamjernu poruku o potrebnom vjeronauku.

Gledajući ovakve nekršćanske kršćane, tko se ne bi složio s onim kršćanskim filozofom koji reče da je mnogo lakše postati kršćanin ako se nije kršćanin, nego ako se je već kršćanin. Ali pred Jasnom je još dug put. Imat će prilike sjećati se svoje mladosti i postajati vjernica svakim danom do smrti.

S EKONOMIJE NA TEOLOGIJU

Vraćam se od sestara s večernje Mise i večere oko sedam sati. Pred vratima župnoga stana stoji jedan mladić s rukama u hlačama. Kako se ja primakoh ulazu, on izvadi ruke iz džepova i uljudno me pozdravi s Dobra večer.

– Dobra večer, momče!

– Oprostite, velečasni, dajete li Vi instrukcije iz engleskoga?

– Za nevolju. Ako što mogu pomoći, rado bih pomogao.

– Studiram u Mostaru, došao sam malo na odmor u tetke u Trebinje, pa mi je netko preporučio da Vas zamolim za koji sat. Stoga sam bio slobodan ovako Vas zaustaviti.

– Dođite sutra oko 9 sati: donesite knjigu iz koje ćete polagati i malo papira na čemu ćete ponešto pribilježiti.

Došao sutradan u zakazano vrijeme. Predstavio se: student druge godine studija ekonomije. Želi da mu se pomogne u prijevodu nekih vježbi. Počeli smo najprije od pomoćnih i bespomoćnih glagola, jer ako se njih dobro razumije, i ostalo će ići u redu. Napominjem mu da štogod zabilježi.

– Ne treba, lako ću zapamtiti.

– Što se lako pamti, lako se i zaboravlja. Nama je jedan profesor na teologiji govorio: zapišite na papir koji imate, a ne uzdajte se u pamet koje nemate, dodadoh ja smijući se. Prešli smo one glavne upute i neke vježbe, i trebao završiti susret za taj dan, kad on se obrati s jednim pitanjem:

– Maloprije spomenuste riječ „teologija". Interesiralo bi me što je to teologija. Ja se u to jako slabo razumijem. Što se

tamo uči? Kakve to ima veze sa životom? Kako Vi tumačite ovaj život, prihvaćate li evoluciju itd.?

– Jednu razumski vođenu evoluciju, razumije se da prihvaćam. Ali neku slučajnu i bezveznu kojoj se ne zna ni početka ni svršetka, ja vjerujem da ni Vaš razum ne može prihvatiti.

– Da, ali Vaša je Biblija vazda bila protiv znanosti...

– Ne bi se moglo tako reći. Radije kazati da su poneki krivi tumači Biblije i poneki lažni objašnjivači znanosti bili međusobno neprijatelji i protivnici. Jer Biblija, budući da je Božja riječ, i znanost, jer proučava naravni red, ne mogu doći u suprotnost ako se ispravno tumače – kada imaju isti Izvor. Oči imaju svoje vidno polje i svoj dogled, iza kojega nisu više moćne razabrati tko je i što je. Tako i naš razum može ići do određenih granica u proučavanju stvarnosti i života. A onda mora priznati svoju omeđenost, i kapitulirati. Ako na oči stavite -naočale, vidite bolje. Tako isto, ako na razum stavite dalekozor vjere, stvari Vam se jasnije ocrtavaju i unaprijed i unatrag.

Mi zapravo u ovome svome životu imamo najprije svoju biološku ovojnicu koja nam je svima zajednička: hrana, piće, spavanje, odijelo, stan, umnažanje... Ali vidimo da to isto imaju i životinje. Ne bi bilo nikakve razlike između čovjeka i životinje kada bismo se zadovoljili samo ovim ekonomskim uvjetima i biološkim okvirima. Životinjama služe i rogovi, repovi, nosovi i drugi organi u njihovoj obrani u životu, a ljudima pamet i svijest. Stoga se ljudi izdižu u viši sloj: u kulturu, što životinje nemaju. Tu vidimo da je naš interes mnogo širi od bioloških potreba: znanost, tehnika, književnost, umjetnost, osjećaj za ljepotu... i uopće sve ono što izaziva našu umnu i voljnu snagu po kojoj se očituju i postižu plodovi duha, a ne samo zahtjevi trbuha. Dapače, ni s time se ne zadovoljavamo. Postavljamo pitanja: čemu ta kultura, civilizacija, progres? Odakle, kamo, kako, zašto? I čim smo postavili takva pitanja, nismo samo dodirnuli filozofsko područje nego također i religiozno. To su upitnici

koji ničuiz naše prirođene religioznosti, tj. izvorne svijesti i uvjerenja da smo nemoćni, da smo ograničeni, zavisni, jednom riječju da smo stvorenja. I Vi upravo kada ste maloprije postavili pitanje smisla života želeći znati kako ga teologija rješava, postavili ste zapravo religiozno pitanje.

– Oprostite, nisam ja religiozan. U mojoj obitelji ima doduše svih vrsta vjera i nevjera, ali ja sam uvjereni ateist.

– Ni govora da bih Vas tom svojom tvrdnjom želio uvrijediti. Htio sam samo konstatirati činjenicu: da i u Vama ima religioznih pitanja, iako ne pripadate nijednoj religiji. Možda se čak protiv nje i borite. Drugo je naime unutarnje uvjerenje ili religioznost, a drugo je vanjska pripadnost i očitovanje, odnosno religija. Čini se da je nemoguće da čovjeku ne dođe u određenim životnim trenucima na pamet pomisao: zašto je ovako slab, a mogao bi biti bolji? Zašto su neki drugi bolji od njega? Zašto se u nekim momentima predaje razočaranju i očaju nakon što su se i zadnje lađe i slamke slomile i potonule? Niste nikada u životu imali takvih momenata?

– Ja mislim da u našem razredu nije bilo nijedne ni kolegice ni kolege koji je vjerovao u Boga. Svi smo, meni se čini, bili ateisti. Međutim kada bi došli ispiti, u nas u džepovima nije ostao nijedan dinar: Sve bismo odnijeli u džamiju, u katoličku ili pravoslavnu crkvu...

– Pa vidite, Vi nemate samo religioznost nego i određenu religiju, kada tako praktično pokazujete svoju religioznost, dometnuh s osmijehom. I on se osmjehnu...

– Zanima me ono što maloprije spomenuh: kako se Vi slažete s evolucijom i Darwinovom teorijom?

– Poznato Vam je da Darwin nije bio nevjernik. Štoviše, bio je u bogosloviji. Ali kada je objavljena njegova knjiga „Postanak vrsta prirodnom selekcijom“ [On the Origin of Species] 1859. godine, nastala je čitava uzbuna. Tadašnji neki crkveni učenjaci nisu htjeli razumjeti novi nauk koji je bio tek u povojima, jer su oni smatrali da u svojim rukama imaju sva rješenja života. Danas se uviđa sva zamašitost

evolucionističke ideje koja je zapravo vjernička. Nemoguće je u ovakvu dinamičnu svijetu i povijesti ne biti umjereni evolucionist. Nemoguće je isto tako ne vidjeti neki Veliki Prst i u mikrokozmosu i u makrokozmosu gdje se sve fizički giba, kemijski spaja i razdvaja, biološki umnaža, sociološki mijenja i teološki razvija i raste. Ali sasvim je normalno za jednoga vjernika da pretpostavi kako je Bog na početku svega, svakoga gibanja i evolucije. Kao lampa koja baca svjetlo iz sebe: što se svjetlo više udaljuje, to se više mijenja boja, nastaje spektar, različiti, raznobojni slojevi i naslage.

Tako i ovdje: na početku je svega Bog, Božja Ljubav koja proizvodi najprije ovaj materijalni svijet. Unutarnjim promjenama i spojevima anorganske materije kroz milijune godina nastajali su najjednostavniji oblici života za koje se ne zna ili su biljke ili životinje. U tom organskom ili životvornom sloju postoji dakle: biljni svijet – vegetacija, zatim osjetilni svijet – životinje i na vrhuncu svega čovjek sa svojim razumskim svjetlom. Ali ipak s čovjekom sve ne završava. Čovjek se prometejski propinje da ostvari svoju duboku i urođenu težnju koju nalazi u sebi, a ne zna joj ni izvora ni uvira. Želi postati apsolutan, do kraja ostvaren. Ali svojom snagom ne uspijeva. Stoga mu dolazi u susret Apsolutno Biće i daje mu mogućnost da to ostvari, da iz mogućnosti prijeđe u čin, iz neživota u Život. To je Krist, to je kršćanstvo, to je teologija...

– Bilo bi mi drago o tome štogod podrobnije znati, ali imao bih Vam postaviti još mnogo pitanja, kaže Mostarac.

– Vrata su Vam uvijek otvorena. Možete doći i izvan dogovora za sat pouka. Zato smo upravo na ovome svijetu da jedni drugima prenosimo svoja iskustva, misli i spoznaje i tako se međusobno obogaćujemo i ostvarujemo.

To bijaše susret s jednim umnim i otvorenim mladićem koji se ne zadovoljava samo ekonomskim zalogajima, pa bili ne znam kako obilni. On se zanima za druge ljude, za ostale znanosti i želi s drugima tražiti smisao i ovomu svijetu i svomu životu. Probuđen u svome duhu, vidi da svoje sposobnosti ne može staviti isključivo u borbu za tjelesnu i materi-

jalnu stvarnost. I zato se pojavljuju problemi koji zahvaćaju sve što jest. Ne učini mi se da to bijaše izučeni i borbeni ateist, nego jednostavno student koji je rođen u takvoj obitelji i odgojen u takvoj sredini koja mu nije omogućila uzdignuti oči iznad onoga za čim teže naravni čovjekovi porivi.

Nema sumnje da je dobar dio suvremene mladeži u sličnim duhovnim prilikama. Mnogi se vjerojatno i pribojavaju iznijeti problematiku koju nose u sebi. Neki sigurno i odbijaju razgovore, jer već predviđaju odgovore.

Nisu li ovakvi susreti prilika za ispit savjesti i nama svećenicima i religioznim ljudima uopće, koji se katkada znamo zaklanjati u bunker nepristupačnosti, pokrivajući se papirnatim diplomama, umjesto da izlazimo na životno polje gdje se ukrštavaju koplja, gdje treba s drugima otkrivati istinu i postavljati mostove zajedničkoga čovještva?

Ili još bolje: tko može biti siguran gdje će se za njega ukazati kairòs – [pogodan trenutak] milosti koja će po svojoj unutarnjoj dinamici oploditi našu ljudsku narav?

TRAŽE BIBLIJU

Vrućina ne može viša. Uzalud maestral i blizina mora – kada treba u Trebinje na konak. Iz Dubrovnika pošao u tri i pol i u Trebinje stigao u četiri i četvrt poslije podne. Izišao iz autobusa pod Platanima, skuhan od autobusne sparine. Hladovina što je šire široke krošnje od petnaestak platana, zasađenih još za vrijeme austro-ugarske monarhije, odmara i najumornije trudbenike. Idem pokraj crkve i maloga zvonika prema župnom stanu. Pred vratima kuće na cesti stoje tri mladića: razvijeni, naočiti, pustili kosurinu niz ramena. Vidim da su Trebinjci, iako ih poimence ne poznam. Prepoznadoh jednoga koji je svojevremeno bio na instrukcijama iz latinskoga. Pozdravljajući naklonom glave, pristupiše mi i rekoše da čekaju na me.

– Živjeli, mladići, što je novo?

– Došli smo Vas zamoliti da nam nešto objasnite.

– Izvolite u kuću. Jeste li donijeli udžbenike?

– Ne trebaju nam za to knjige.

– O čemu se onda radi?

– Željeli bismo Vas nešto pitati iz područja religije.

– Kakvi su to sretni povodi da za to dolazite pitati? Evo već skoro dvije godine kako se ovdje nalazim, pa rijetko tko dođe s takvim pitanjima, govorim im idući uza stepenice.

– Ama ni u nas nisu kakve religiozne pobude da Vas o tome pitamo, nego školska potreba. Neki dan čitali u školi jednoga našega književnika te se u jednoj njegovoj pjesmi spominje Krist, Golgota itd. Kada smo došli na riječ Krist, nastavnik upita razred zna li tko reći nešto o tome. Neki

znali, ali nisu dizali ruku. Drugi su se malo pribojavali izraziti i ono što su znali, a treći nisu o tome nikada ništa ni čuli ni učili.

– Ja sam nešto čitao, ali davno, veli jedan plavokosi. Sjećam se onoga prikaza kako je Juda izdao Isusa poljupcem, i stoga je Juda postao simbol svih izdajnika...

– Nastavnik nam je rekao – upade jedan drugi mladić – da za zadaću izradimo izvještaj i napišemo sve što znamo o Isusu; da razlučimo što je povijesna istina, a što legenda.

– Isus Krist, po kojem su zadobili ime kršćani, prihvatih ja, jest sav povijesna osoba. A legenda, to jest pomalo izmišljena priča ili predaja o nekoj osobi ili događaju, za vjernike kršćane u ovome slučaju ne postoji. Ono što bi netko nazvao legendom, a stoji zapisano u Svetom Pismu, to je za kršćane sveta stvar. Na tome oni zasnivaju svoj život, svoje djelovanje, svoje ćudoređe. To je za njih članak vjere. Zbog te „legende" danas na svijetu živi skoro milijarda ljudi pod kršćanskim imenom, koji vjeruju u zagrobni život i uskrsnuće, i slijede Krista i njegove evanđeoske zapovijedi i savjete ...

– Biste li nam mogli dati kakvu knjigu u kojoj je opisan život Isusov, ili nam ukratko rekli ono što je najvažnije? – opet se oglasi onaj plavi.

– Mogu Vam dati Sveto Pismo i označiti stranice koje su Vam potrebne da iz njih uzmete one najglavnije podatke pa sami sastavite. Inače najkraći životopis Kristov mogao bi se izložiti u ovom sažetku:

U početku naše ere – era se upravo računa od Kristova rođenja – za vrijeme vladavine rimskoga cara Oktavijana Augusta (31. prije Krista do 14. nakon Krista), u jednoj židovskoj obitelji u Palestini Isus je snagom Duha Svetoga začet od Marije Djevice zaručene s Josipom. Kada se rodio u Betlehemu, okolni pastiri i mudraci s Istoka prvi su se došli pokloniti. Zbog Herodova progonstva morao je pobjeći u Egipat. Vrativši se u domovinu, živio je s Majkom i Poočimom u Nazaretu. Rastao je i radio kao i ostali mladići. U

svojoj tridesetoj godini, napustivši kuću, dao se krstiti od Ivana na Jordanu te otišao u pustinju gdje je proveo 40 dana u postu i molitvi. Zatim je počeo javno djelovati. Prolazeći Palestinom (Galileja, Judeja i Samarija): propovijedao je kraljevstvo Božje i svoje je riječi potvrđivao čudesima. Javni život trajao je tri godine. Najprije u Galileji, odakle je, nakon kraćega pojavljivanja u Jeruzalemu, u Judeji, prešao u Samariju gdje je priznat Mesijom – Božjim poslanikom. Odatle se ponovo vratio u Galileju. Središte mu je djelovanja bio Kafarnaum blizu Tiberijadskoga mora gdje je izabrao dvanaest učenika koje je poučavao.

U drugoj godini djelovanja provodio je dane djelomično u Galileji, gdje je Petru, koji mu je priznao božansko sinovstvo i mesijanstvo, obećao prvenstvo u Crkvi, a djelomično u Judeji, osobito u Jeruzalemu, gdje se žestoko suprotstavio religiji i nauci farizeja, pismoznanaca i samih židovskih svećenika, čiji su se duhovi sve više dizali protiv njega.

U trećoj godini svoga propovijedanja opet se našao u Galileji. Odatle je otišao u Judeju gdje je uskrisio Lazara i najavio svoju smrt. Nakon što je u Jeruzalemu sa svojim učenicima proslavio Vazam u kojem je ustanovio Presvetu Euharistiju, otišao je u Getsemanski vrt u kojem su ga, u vrijeme njegove smrtne borbe, uhvatili naoružani ljudi koje je, pod vodstvom apostola-izdajnika, poslao židovski Sinedrij. Priveden pred sud Velikoga vijeća, bio je nepravedno osuđen na smrt. Rimski namjesnik u Palestini Poncije Pilat (26–36 g.) gotovo ne želeći, potvrdio je odluku i dao da se izvrši Isusovo raspeće na Golgoti. Umro i pokopan, ali treći dan uskrsnuo. Poslije 40 dana ukazivanja svojim apostolima i potvrđivanja u nauci i vjeri, na očigled svima njima, uzašao je na nebo, nakon što im je prethodno povjerio dužnost da propovijedaju Evanđelje svima narodima i čine ih njegovim učenicima. Njegove riječi zapisane su u Evanđelju, a njegovo suvremeno djelo jest Crkva.

Jedan je mladić nešto bilježio, a drugi su slušali. Na kraju označih u Bibliji poglavlja koja bi trebali pročitati pa neka

sastave po svom uvidu. Dečki uzeše Bibliju i odoše. Sutradan vratiše knjigu, nakon što su izradili školski referat.

Kako im je bilo u školi, ne znam. Samo znam da čovjek ne zna na koje sve načine može djelovati da se čuje riječ Božja, da se dozna nešto više o Onome koji daje smisao svim našim tapkanjima i traganjima. Možda će se, ako su pročitali koje poglavlje Svetoga Pisma, koji put zamisliti i zapitati tko je zbilja Krist, zašto je on i danas nekima trn u oku, a drugima radost u srcu? Kako to da cara Oktavijana, Isusova suvremenika, i najvećega čovjeka tadašnjega doba, nitko ne slijedi, a za Krista oduševljavaju se nepregledne mase na svim usporednicima i podnevnicima kugle zemaljske? Ponavljaju li se i danas sinedriji, Jude, Ponciji Pilati? Živi li doista Krist? Čemu njegova evanđeoska poruka?

A možda će ovi mladići, nakon ovoga slučajna susreta koji nam je priredio Silvije Strahimir Kranjčević svojom Golgotom, još koji put uzeti Bibliju u ruke i razmišljati nad onim što Bog poručuje čovjeku, a što čovjek govori Bogu. Možda.

III.
NA GRANICI RAZUMA I VJERE

OBALAMA TREBIŠNJICE

Šetajući pokraj zelene Trebišnjice koja se razlijeva svojim širokim koritom, premišljam koji put o sebi, o svome pozivu, o drugima, o smislu svega. Misli lete na povijest, a slutnje na budućnost. Postavljam sebi pitanja o zemlji, o nebu, o povezivanju neba i zemlje, o postavljanju ljudskoga ukvasala tijesta u božanske i evanđeoske kalupe. Gledam toliko puta ustalasanu, lepršavu, staru i mladu ljudsku masu kako se rastače ulicama grada, kako sve juri za ostvarenjem svojih zemaljskih poslova i snova, držeći pogled samo u vodoravnu položaju. Tko može nekome prišapnuti da postoji i uspravan, vertikalan gled, da zapravo moramo juriti gore, u visine?! U ovome [izvorno: mučnom i mutnom vremenu; ispravljeno u:] interesantnom vremenu ovo je mjesto u kojem je oblikovana, tj. više izobličena slika o svećeniku, o religiji, o Bogu. Koji god svećenik dođe na ovaj prostor i počne djelovati, pastvovati, misionariti, pa bio ne znam kakve duhovne veličine, snage, pobožnosti, znanja i iskustva, zahvatit će ga para uzavrela kotla u kojem se prekuhavaju ljudski porivi, interesi i strasti, vjera i nevjera. Društvo, naime, od takva došljaka ne traži drugo nego da mu bude od koristi u njegovu društvenom usponu, da bude materijalno „produktivan".

Mnogi dični vjernici najradije bi se zadovoljili time da ih se sa što manje micanja s mjesta povezuje s dikom nebeskom, da im se dođe u kuću, u zgodno vrijeme, krstiti dijete ili blagosloviti zidove. Neki dobronamjernici rado pozovu na čašicu i kavu ili na objed, te kako se nikada ne pojavljuju u crkvi, vjerojatno pripadaju krugu onih koji misle da se na taj način

najlakše izravnavaju računi s Bogom. Ima ih koji žele svećenika ovdje, i to više kao ornament i za paradu u ovome gradu, nego li kao posrednika između Boga i čovjeka. Neka bude po mogućnosti što izglednijega stasa i glasa, što šire kulture i neka ne uznemiruje – ni vjerne ni bezvjerne.

Ovo je svijet koji želi mir. I odista neki su ga već našli. Ali nisu postigli onaj mir koji je Krist donio: mir obraćenja, prevrata pameti, revolucije duha, mir duhovna rasta, to jest rat protiv zla unutarnjega i vanjskoga, protiv nepravde, bezboštva i nemorala, nego ostvaruje mir koji vlada u Podglivlju, u hladovini trebinjskoga groblja! Poneki su se pretvorili u duhovnu grudinu, u nepomične hercegovačke gomile i stećke, za koje se ne zna ni što sadrže ni koja im je svrha: nijemi, nehajni, nemoćni, nemarni, nezainteresirani. Živi mrtvaci (usp. Otk 3,1), Bog im se smilovao na dušu!

Koliko obitelji izgubljenih za svaku religiju. Ni oni, ni njihova djeca ne će možda nikada u religioznom pogledu ni prstom maknuti ni glavom mahnuti. I kao da se uzalud naprezati da provlačimo devu tako razbujala života kroz ušice naših vjerskih obreda i obveza. Uspjeli smo se osloboditi „okova" religije i odnosa prema nečemu višem od nas ljudi. Samo čovjek se pita: jesu li takvi postali viši ljudi, moralno i humano? Ako jesu, hejvala [čestito] im! Ali, ako nisu ...

U nekih se primjećuju praznovjerni čini izmiješani s pravom vjerom. Nekima je stalo do toga da im se odsluži sveta Misa za žive ili za mrtve, ne prisustvujući nikada takvoj Misi. Štoviše, naručuju uvijek preko drugoga. Smatraju valjda da se tako može Boga umoliti i njemu odužiti u svojim dugovanjima, poimajući taj odnos na trgovinski način. Drugi možda misle, kad dadnu da im se upali svijeća na oltaru kojega nebesnika, da će im istovremeno zasinuti svjetlo u životnom mraku, zasuti ih uspjeh u školi, u braku, u poslu i drugdje. Dosta je obojiti uskrsna jaja ili unijeti u kuću borić za Božić pa da se netko ponosno busa u prsa kako je u njemu, unatoč svemu vanjskom pritisku i prasku, još na visini religiozna svijest i osjećaj.

Znam da ne smijem suditi po vanjštini, i da nije svuda jednako. Ali dok po okolnim župama ove biskupije svijet pohađa i prima sakramente i posjećuje crkvu skoro 100 posto, na ovoj trebinjskoj religioznoj ledini samo je dvadesetak posto djelatnih vjerskih vježbanika. Ostalo se ne želi pokazati, ili posve rijetko. Zavuklo se u žbunje vlastitih problema, miruje među svoja četiri mevlinska ili superstandardno (nije važno) obojena zida. Ne izlazi im se na pro-strano vježbalište spoznaje i misli, obnove i duha, života i vjere.

I u ovakvoj situaciji čovjek se s pravom pita: jesu li prohujale one zlatne metode koje su godinama i desetljećima vrijedile:

mi svećenici pozivamo – vjernici se odazivaju;
s oltara propovijedamo – pozorno nas slušaju;
određene sugestije predlažemo – rado prihvaćaju;
ponekad ih oštro prekorimo – pokoravaju se;
kanonski ih kažnjavamo – uvažavaju i kaju se?

Naš zov i sa svećeničkim znakom i bez njega, i s ulice i s oltara udara o zidove crkve kao o kotlinu i vraća se nama. Traženje izgubljenih kao da se odvija pod svjetiljkom našega stoljetna iskustva, a možda su izgubljene stvari negdje na drugome mjestu. Naše raspoloženje prožeto je vlastitom nemoći, naša vika nije drugo doli krik vapijućega u pustinji (Mt 3,3).

Pa kako čovjeka ne će spopasti sumorne misli proroka Ilije koji pod smrekom govoraše: Uzmi dušu moju, Gospodine, jer nisam bolji od otaca svojih (1 Kr 19,4). Umoran sam zbog nevjere i tvrdovratosti puka svoga? Kako ne podleći zavodljivosti ideje proroka Jone koji je smatrao da bi bolje bilo otploviti u Taršiš (Jon 1,3) ispred zadatka koji mu je postavljen? Jer, kako će jedan čovječuljak okretati srce i glavu bezbožnih Ninivljana? Ili se možda uspeti na ove turske i austrijske utvrde i kule i roniti jeremijske suze nad ovim mjestom? Koliko puta proleti glavom ona Kristova prividna razočaranost nad njegovim dragim Jeruzalemom: „O Tre-

binje, koliko li puta htjedoh okupiti tvoju djecu u vjeri, kao što kvočka skuplja svoje piliće pod krila, ali ti ne htjede?“ (usp. Mt 23,37). Satima, danima, mjesecima i godinama ljudi se klanjaju čaši pjenušava piva pod Platanima, a nikako se odvažiti i svratiti u crkvu da se poklone Bogu na oltaru, Presvetoj Euharistiji.

Uvjeren sam da su svi oni koji su službovali u ovoj župi, izgarali od želje da uvjere ovaj svijet da ga ni u čemu ne želimo sablazniti, da se ne kudi ova služba, nego da se u svemu nastojimo iskazivati kao poslužitelji Božji, u Duhu Svetom, u ljubavi nehinjenoj, u riječi istinitoj, u snazi Božjoj; kao zavodnici, a istiniti; kao nepoznati, a poznati; kao umirući, a evo živimo; kao kažnjeni, a ne ubijeni; kao žalosni, a uvijek radosni; kao siromašni, a mnoge obogaćujemo; kao oni koji ništa nemaju, a sve posjeduju. Usta su naša otvorena vama, Trebinjci – poručio bi im i danas sveti Pavao – srce naše raširenо. Nije vama tijesno u nama, ali je tijesno u vašim grudima. Za uzdarje, raširite se i vi! (usp. 2 Kor 6,3-10).

A kada se u večernjoj šetnji ispenjem na obližnji brežuljak i bacim pogled na Trebinje i njegovu okolicu nameću mi se ovakve misli i pitanja: čemu ta jeremijada povrh ovoga grada? Zar u njemu prije svega ne lepršа zastava vanjske ljudske i bratske sloge? Zar nije očito nastojanje iz svih privatnih domova i javnih ustanova da se nadvladavaju one prividne suprotnosti koje se katkada ispriječe u našim ljudskim očima i odnosima? I tako se više ide za tim da se govori o onome što nam je svima zajedničko nego o onome što je različito.

Ovo je mjesto koje prihvaća i prizna religiju kao svačiju osobnu stvar: i privatnoga i javnoga karaktera. Kao što se mogu izražavati umjetničke, pjesničke i prozne zamisli, tako se isto mogu prenositi i širiti religiozne ideje u potpunu poštovanju slobode i osobnosti drugoga. I zato, kome bi mogla pasti na pamet pomisao da bi ovo bilo mjesto gdje se otresa prašina sa sandala? Ovo je grad ljudskoga duha i kulture, široke i zrele, koja, ukoliko je upravo izvorno ljudska, nikada

ne zazire od susreta s duhom autentičnoga evanđeoskoga humanizma Krista Gospodina. Zato se više postavlja pitanje – ne svijetu, nego nositeljima evanđeoske poruke i radosne vijesti: koliko je imaju u sebi i koliko su je kadri ponuditi u nenametljivim ali neodoljivim oblicima svima onima koji su za to raspoloženi.

Ne držim uopće ništa tako crnim kao što bi se moglo učiniti iz ovih crnih slova. Jer, nisam ja tvorac vjere ni religije. Nisam ja izmislio Boga, nego on mene i sve oko mene. On me pozvao da radim, gradim, kujem, snujem, šijem i ne stajem. A on je onaj koji daje da raste i da se razmnaža. Ako on zna i može onako osoliti ono nepregledno more, ozeleniti ove naše opustošene gore, oploditi ovu našu suhu i mrtvu zemlju, koliko više može obogatiti naše duše, osmisliti našu slobodu, osvijetliti naš razum! Kakav bi to bio Bog, u kojega sam povjerovao od svoga buđenja na misao, kad u njegovim rukama ne bi bili svi konci ljudske povijesti i svijesti? Kad bi on strahovao pred svojim protivnicima ili se ponašao prema svojim sićušnim izgrednicima kao što se ljudi katkad ponašaju prema njemu?

Ali ova razmišljanja uzduž Trebišnjice ne odnose se samo na one koji su imali i imaju neku vjersku tradiciju, praksu i osjećaj, makar i u teško opažljivu obliku. Više puta čovjek sebi postavlja pitanje o čovjeku općenito, stojeći na granici između razumskih umovanja i vjerskih svjedočanstava i dokaza. Je li moguće pored ovakva činjeničnoga stanja u svijetu – i organskom i anorganskom – prolaziti bezobzirno i hladno, noseći u sebi svjetlo i ne obasjavajući nikada stvarnost izvan sebe, osim onoliko koliko je potrebno da bi se ispunile tjelesne posuđe i zadovoljile osjetljive potrebe? Može li se ići ovim svijetom čitava života, a da se čovjek nikada ne upita: odakle, zašto, kamo? Ako dođu takvi momenti – a to su obično životne poteškoće – onda se postavljaju problemi u neukrotivoj pobuni naravi, prebacujući uvijek krivnju na bližnjega, na drugoga sve do Boga. (Tada bi naime Bog mogao postojati...) I polazeći od toga

prebacivanja krivnje na druge, pitanje je koliko ljudi postaju svjesni svoje odgovornosti pred sobom, pred drugim, pred životom i Životvorcem.

Šetajući po ovim stranama čovjek više puta susretne poneku životinju: guštericu, zeca, pauka, vjevericu... I razmišlja kako je svaka životinja savršena u svome rodu. Nekada je ona sitna životinjica mnogo savršenija od neke krupne. I kad ih čovjek uspoređuje s čovjekom vidi da su neke njihove savršenosti mnogo bolje od čovjekovih: od čovjeka je zec brži, lisica lukavija, konj jači, pas ima bolji njuh, sluh itd.

Ali svaka se životinja kreće samo u okviru prirođena nagona. Nije kadra ni milimetra izaći van. Kada gledam onu pticu što savija gnijezdo podno Crkvine da u nj položi svoja jaja, kada je promatram kako donosi drva, vodu, glinu, kako sve zaokružuje, nastire i utopljuje, divim joj se i zaključujem da to radi sa savršenom svrhovitošću. I to se događa samo kada treba donijeti ptiće na ovaj svijet. Nijedna ptica nije kadra sebi napraviti gnijezdo da u njemu stalno boravi. To me navodi na zaključak da je netko navio u ptici taj instinkt koji se probudi u određenom trenutku, kao što čovjek navije sat da ga probudi u sedam ujutro. I kao što sat mora imati svoga urara i navijača, tako i ona životinja i biljka, a pogotovo čovjek moraju imati svoga Stvoritelja. Samo čovjek je nešto bitno više od životinje. On ima duh, svijest, um, dušu. Ali ta duša nije dana kao neki instinkt, nego kao nacrt koji treba ostvariti. Svaka četveronožna životinja, čim dođe na svijet, odmah prohoda, svaki ptić ubrzo opernati i poleti nebeskim svodom, svaka riba, čim se omrijesti, uskoro propliva. A za čovjeka trebaju godine da prohoda, da progovori, da se osvijesti. I taj govor, hod i svijest uvijek se mogu usavršavati. I ne znamo granicu dokle čovjek može napredovati.

No ljudi se više puta zatvore u svoje niže instinkte, spustivši razum na razinu nagona, umjesto da svu naravnost stave u službu svijesti i time ostvaruju osobu od sebe. Međutim, i naš razum, ne znam kako jak i dubok, pred mnogim životnim činjenicama zašuti, kapitulira. Ne radi se samo o

smrti i patnji, nego i o toliko drugih misterija u svijetu. U tim trenutcima čovjeku ne preostaje ništa drugo nego probuditi novo osjetilo, koje nitko nema osim čovjeka, vjeru, po kojoj će gledati ovu stvarnost.

Ove bi se iduće stranice željele upravo listati po rubovima razuma i vjere, na njihovoj međi i razmaku, ako se o razmaku može i govoriti. Razgovori koji su slučajno vođeni u slučajnim susretima, željeli bi povesti čitatelja na polje razmišljanja o ovoj našoj stvarnosti koja sebi traži obrazloženje i cilj, jer ga sama sebi ne može dati. Ovu maketu svijeta netko je drugi projektirao i povjerio čovjeku kao izvođaču da je ostvari. Ništa zato što čovjek u određenim momentima svoga života ne želi priznati vrhovnoga Arhitekta. Možda će se osvijestiti kada mu netko sruši zgradu koju je gradio prema nacrtu, te drugi dođe i dalje gradi, sasvim drukčije, a po istom – planu! Neistražive su mogućnosti čovjekova duha koji vodi k vječnosti, k neizmjernosti.

Ali, tragična je ipak činjenica, u očima ljudskim, kada čovjeka svi nastoje pomoći da ostvari sama sebe i da se popne na brdo svoga života, a on se sam, bez ičije pomoći, može veoma lako skotrljati s brda u provaliju.

Tragično je što čovjek nerazumno upotrebljava svoj razum za svoju tjelesnu razvratnost i razularenost, umjesto da s pomoću razumna svjetla ide k Izvoru svakoga svjetla.

Tragično je što je čovjek toliko bijedan da se čak i svojom bijedom neizmjerno ponosi i napuhuje.

Tragično je što mnogi ljudi misle da su se umorili na svome duhovnome putu, a imaju još preobilje snage. Tragično je puno toga u našem oku, ali je li to istovremeno tragično i u očima Onoga koji je zamislio čovjeka u ovakvoj kombinaciji njegove misli i nagona, duha i tijela, vrline i grijeha, uspona i pada, ljubavi i mržnje, slobode i ropstva, ženska i muška, prošlosti i budućnosti i drugih dvojstava i ustrojstava.

Možda u toj ljudskoj tragičnosti vjera može nešto značiti. Možda će se po vjeri ona tragedija pretvoriti u najljepšu pjesmu, poraz u pobjedu, a nemirno srce zadobiti željeni mir.

TEHNIČAR U NEBESKOM SARAJEVU

Već više vremena poznam se s jednom trebinjskom obitelji: otac tehničar, majka domaćica – imaju troje djece. Najstariji sin ide u gimnaziju, kći pohađa 7. razred osmogodišnje – dolazila je nekoliko puta na pouke iz engleskoga, iako joj to nije bilo od velike potrebe, a mali Željko još nije pošao u školu. Ovaj spomenuti tehničar, s kojim se često susretnem u gradu, više me puta pozove da dođem malko u njega na sjednicu. „Izvolite kad god želite. Ne treba se ni najavljivati...“, govori mi prijatelj.

Jednoga dana odlučili otići u posjet s prethodnom najavom. Dok sam išao ulicom, malko mi je stvaralo neugodu što nisam imao neku određenu temu za razgovor. Na religiju ne možeš ništa navrnuti jer je on, koliko mogu primijetiti, religiozno nezainteresiran, ali je kulturno vrlo izobražen. Cijela je obitelj više ravnodušna prema religiji: niti su protiv nje, niti su njezini pobornici. On je porijeklom pravoslavac, a ona, kako sam doznao iz kasnijega razgovora, nije uopće krštena, a potječe iz jedne pravoslavne kuće. Djeca se odgajaju kao pošteni ljudi, ali nemaju na sebi nikakva religiozna obilježja.

Došavši u kuću, primiše me s neobičnom uljudnošću. Nakon onih nekoliko uobičajenih pozdrava i dobrodošlica i dobronašlica, oko mi zape na malome Željku. Stao pokraj mene. Pomalo sa začuđenjem. Kada je to majka opazila, ispriča mi kako se mali interesirao tko sam ja, što radim i tako redom. „Rekla sam mu, veli majka, da vi govorite o Bogu, o nebu i ne znam sve što sam mu rekla. A onda on počeo pitati da mu ja nisam mogla naodgovarati“.

To mi bijaše povod da se stavim u položaj mališana pa da ja počnem pitati njega: da vidim koliko je Željko kadar odgovarati. Evo dio toga razgovora:

– Braco, koliko ti je godina?

– Šest.

– Kada ćeš u školu?

– Dogodine.

– Znaš li čitati i pisati?

– To sam znao i lani. Naučila me Mirjana, seka.

– Što će ti škola, kada već znaš čitati i pisati?

– Ne znam engleski, a Mirjana zna.

– Što je ono u kutu?

– Televizija.

– A radi li?

– Radi.

– Kako ne će raditi kada ti je tata tehničar. A dobro, rekao si, Željko, da televizija radi. Kako radi kad ne radi?

– Ne radi sada, jer tata kaže: kada ima netko u posjeti, televizor treba da šuti.

– Osim ako to gost zaželi, dometnem ja. Gledaš li ti rado televiziju?

– Uuuu ...

– Što ti se najviše sviđa?

– Utakmica.

– Za koga navijaš?

– Za Velež.

– Kada ti otvoriš televizor, što se događa?

– Ne otvaram ja televiziju, tata otvara.

– Dobro, kada tada otvori, što se zbiva na televizoru?

– Pojave se igrači.

– Prepoznaš li odmah svakoga?

– Poznam golmana Marića, Vladića, Bajevića...

– Što misliš jesu li pravi pravcati igrači u televizoru?

– Vidi njega, tata, kaže jesu li pravi igrači na televizoru, čudi se mali.

– Pa zbilja ne znam jesu li ili nisu?

– Ma nisu, to su, bolan, samo slike.

– Pa da sada otvoriš, odnosno da tata otvori, bi li se pojavili igrači?

– Ne, to je samo kada je direktan.

– Što direktan?

– Direktan prijenos, odgovori mali kao da je veliki.

– Odakle se to daje?

– Odanle gdje igraju.

– Bi li ti mogao gledati „Leotarove" nogometaše?

–Vodio me tata u nedjelju na stadion.

– Ne, bi li mogao gledati „Leotarove" nogometaše na televizoru?

– Nema direktan.

– Znaš li ti odakle se daju one druge slike: dnevnik, crtani filmovi i ostalo?

– Odakle se daju, tata? – pita sinčić svoga oca.

– Iz Sarajeva. Jesmo li ti to govorili?

– Pa znaš li ti, Željko, kako to oni rade?

– Fino, oni gore daju, a mi ovdje otvorimo i gledamo.

– A da li vi što plaćate zato što gledate?

– Vazda dođe jedan čiko s tašnom i tata ili mama dade mu nekoliko hiljadarki, i on odnese u Sarajevo.

– Što ti se čini, braco, ili ti više vrijediš ili televizor?

– Više vrijedim ja, smješka se mali.

– Zašto ti više vrijediš?

– Pa ja sam živ, televizor nije.

– A dobro, ili više vrijediš ti ili mačka?

– Više opet ja.

– Pa i mačka je živa?

– Neka je. Ja sam dijete, a mačka je mačka.

– U redu. Reci mi ili više vrijediš ti ili tvoj tata?

– Tata, tko više vrijedi?

– A sinko, što pitaš? Ta znaš da si ti vrjedniji, osobito kada te istučem, odvrati mu duhoviti otac. Nasmijasmo se.

– Pazi sada, Željko. U televizoru postoji glas, a i ti imaš glas. Na televizoru slika, a i ti možeš biti slika. Rekao si da

mora biti direktan prijenos da se gleda utakmica, i da se to daje odanle gdje se igra, ili iz Sarajeva. Ako oni ne daju, televizor ne prenosi. Što ti misliš ima li netko tko je dao tebe, tvoju sliku i tvoj glas?

– Kako, tko je dao moj glas?

– Mislim, ima li netko da je tebe dao na ovaj svijet?

– Mene mama rodila.

– A odakle mama?

– Iz Mostara.

– Ma ne to, kako je mama došla na svijet? to pitam.

– Mama ima svoju mamu.

– A mamina mama?

– Njezina mama opet ima mamu i onda daleko – daleko mamine mame mamamamama ...

– A ona prva mama, odakle je ona?

– Ne znam.

– E vidiš, to je upravo ono što svećenik naučava. Postoji jedno Sarajevo iznad zemlje. I u tome Sarajevu ima jedan Tehničar koji radi u svojoj kući, u svome studiju. On ima pred sobom najsavršenije odašiljače, aparate i on šalje slike na ovu zemlju. Te slike šalje preko naših roditelja. To nije dakle direktan, nego indirektan prijenos. Ali taj umni Tehničar ima o svakomu od ljudi direktnu sliku. Te se slike i glas odražavaju u našem životu. Tako je nas proizveo Tehničar i on stalno šalje te slike po savršenim aparatima – našim roditeljima. Tvoj stariji brat jest savršena slika. Tvoja seka Mirjana – savršena slika. Ti: savršena slika i sve tako redom.

– A kako to, mi nikada ne plaćamo za te slike, kao što tata plaća onomu čiki?

– E, braco, jednoga ćemo dana svi platiti. Nakon pedeset ili osamdeset godina, a netko već za mladosti. Dođe vrijeme da odemo s ovoga svijeta. Pojavi se na vratima teta Smrt i mi umremo. Onda dođemo pred toga Tehničara i moramo mu platiti sve što smo učinili, što smo gledali, što smo slušali. A posebno mu moramo platiti za ono što smo pokvarili njegovu sliku u sebi i u drugome. Jer, on je znao sve naše riječi,

sve naše misli, sve naše čine. On ima aparat koji sve snima što mi činimo i govorimo. Sve se to odražavalo na njegovu ekranu. Znaš li što je ekran?

– Znam, ona ploča na televizoru.

– Taj veliki, mudri i dobri Tehničar jest Bog!

Mali je pratio vrlo pažljivo. Vidi se da ponegdje neke stvari ne shvaća, mršti obrve, ali možda ne može ni izraziti, ni oblikovati pitanje.

– I još nešto, braco, završih razgovor sa Željkom. Kada ti odrasteš, ti ćeš to sve mnogo bolje znati. I moraš ići u školu ne samo radi engleskoga da znaš kao Mirjana, nego i radi svih drugih predmeta: matematike, fizike, kemije, povijesti, prirodopisa, zemljopisa itd. To će ti sve pomoći da tvoja slika i tvoj glas budu savršeniji, jači, ljepši, ugledniji i vrjedniji. I zato ćeš nastojati odlično učiti, izvrsno se vladati, dobro govoriti, čestito misliti kako bi tvoja slika na onoj velikoj ploči-ekranu u Sarajevu iznad zemlje, na nebu, bila veoma sjajna i veličanstvena. To će biti veoma drago i onome Tehničaru – kojega ja zovem Bogom – Ocem našim na nebesima.

Mišljah da sam završio s pričom, kada tek tada otac se upusti u vrlo živu diskusiju i pitanja. I on sam ostaje začuđen nad tom čudesnom stvarnošću koja se nalazi u nama, izvan nas i u molekulama, atomima i atomskim česticama, kao i u cjelokupnom svemiru. Kretali smo se u krugu razuma i razumskih razglabanja, ali u sebi sam mislio da nije dug razmak između autentičnih razumskih razloga i naravne vjere.

Ugodnu sam večer proveo s tom obitelji, rekao što sam mislio, i to sasvim slučajno, a možda su i oni sami ostali u razmišljanju nakon našega rastanka.

SLUČAJ ILI RAZUM

Uđosmo u vlak u Ravnu. U jednom odjeljenju smjestiše se sučelice dvije sestre iz Trebinja, a pokraj mene sjede jedan liječnik iz bolnice kojega sestre poznaju kao plemenita čovjeka, vrijedna liječnika i praktična nevjernika. Upoznasmo se.

Vlak drma putnike vozeći nas kraj Popova polja koje je suncu izložilo svoju površinu obraslu žitom i travom. Popovo je inače jedino od naših najznačajnijih kraških polja. Udaljeno je od mora svega desetak kilometara zračne linije i usporedo s morem pruža se u duljini od 48 km, a u širini od 1,5 km. Na dnu ga zatvaraju ogranci planine Žabe koja se uzdigla 952 m iznad mora, a na vrhu graniči sa Šumom koja ga dijeli od Trebinjskoga polja. Popovo zimi poplavi, te je negdje, osobito prije dok nije sagrađena hidrocentrala na Trebišnjici, znalo dosegnuti dubinu i više od 30 metara. Polje se nalazi između 225 i 260 m nad morem. Na površini od 46 četvornih kilometara nalazi se 75 posto obradiva zemljišta – pod njivama i vinogradima, 15 posto pod pašnjacima, a ostalo je ostavljeno lisicama i paucima, zmijama i zečevima.

Prolazeći kroz Zavalu okrenusmo glave prema Vjetrenici, tamnoj pećini koja ima vrlo mali ulaz, a u sebi krije veoma veliku zagonetku. Nakon nekoliko kilometara puta od kojega je jedan dio osvijetljen, proteže se jezero koje još nije ispitano. špilja je, kažu, duga 20 km.

Sestra što sjedi naspram nama gleda kroz prozor i govori kako je lijepo ovako se voziti i promatrati Božju prirodu i razmišljati o svemu.

– Pa sigurno, prihvatih. Pred čovjekom se sve kreće. Lete ispred njega drače, isprugane njive, grabovo drveće. Na suprotnoj strani polja izdigli se vrhunci planina. U njihovu podnožju vijuga cesta što vodi iz Trebinja u Stolac. Jednako se tako pojavljuju misli, brze i neuhvatljive, svježe ali i nejasne sve dok ih čovjek ne počne izražavati. Teško ih je povezivati. Stoga je potrebno iznositi ih pred drugoga da se tako provjeravaju.

– Doktore, i Vi nešto razmatrate. Samo Vi ne želite razmišljati o ovim višim stvarima, reče mu sestra, očito ga dobro poznajući.

– Kakvim višim stvarima? – smješka se liječnik sestrinu dobronamjernu ciljanju.

– O onim nadzemaljskim, neprolaznim, vječnim – izjašnjava se časna.

– Ništa nema nadzemaljskoga ni višega. Sve je ovdje. Čovjek se rađa, živi, umire i iščezava. Sve nestaje...

– Ako bih Vas smio dopuniti, doktore, čini mi se da smo u srednjoškolskoj fizici učili ne da sve nestaje nego da sve ostaje, samo se sve mijenja. Pretvara se u energiju, u toplinu itd. upadoh ja u njihov razgovor, i ne sluteći na što nas sestra navlači.

– Jest. Tako se i mi pretvaramo u prah i pepeo, i to je sve. Kao što čovjek nije živio prije nego se rodio, tako ne će živjeti ni kada umre, odvrati doktor.

– A meni se uvjerljivije čini ono što je sv. Augustin, crkveni otac koji je živio u 4./5. stoljeću, govorio svojim subesjednicima donatistima koji su nijekali uskrsnuće: „Kako ne možete vjerovati da ćete živjeti nakon što ste već živjeli, kada sada živite nakon što uopće niste živjeli?!“ Lakše je naime živjeti nakon već jednoga življenja, nego iza ne-življenja, što vam se čini?

– To me malo uvjerava. Tu smo, živimo, mučimo se, nestajemo i gotovo!

– Kako mislite da smo se ovdje našli – mi i čitav svijet?

– Kako?! – Slučajno. Bačen si na ovu zemlju, a da te nitko nije zvao. Nitko te nije trebao. Našao si se slučajno kao i sve drugo na svijetu.

– Neki čudesan red koji vidite u svijetu: ljudi, biljke, životinje, izmjena dana i noći, blizina i okrenutost zemlje prema suncu, neizmjerno mnoštvo zvijezda: sve se kreće strahovitom brzinom po savršenu redu i zakonu, po razumnu načelu ili nagonu. Mislite da je sve to puklo iz pukoga slučaja?

– Sve slučajno, nego kako?

– Pa ili slučaj proizvodi red ili nered? Ako Vi, na primjer, pođete iz Trebinja u Veličane svojim autom: kada ćete tamo stići zavezanih očiju?

– Vjerojatno nikada. Sletjet ću možda s ceste u samom gradu, veli liječnik.

– Slučaj onda izaziva nered. A kako možete biti uvjereni da se ovo neizmjerno carstvo i života i svemira već tisućljećima i milijunima godina zakonito odvija – slučajno, zavezanih očiju prirode?

– To je sve slučaj, uporno tvrdi doktor. Slučajno je da sam ja upravo ja, da ste Vi taj, da je svijet tu.

– Pa to bi se moglo reći da je slučajno to što ste Vi upravo Vi, ali se ne može prihvatiti tvrdnja da Vas je donio slučaj na ovaj svijet kada je činjenica da Vas je donijela volja, ljubav i razum Vaših roditelja. Tako mene mojih, i tako cio ovaj svijet nikao je iz Razuma i Volje. Netko nas je htio namjerno, a ne slučajno.

– Ne mogu se složiti s time. Za mene je normalnije reći da je sve slučaj stvorio.

– Ne razumijem, zbilja, na kakav slučaj mislite. Pa vidite što u svijetu slučaj izvodi?

– Kako nije slučaj? Ja sada izađem na polje, pođem i udarim o drvo. Eto slučaja.

– Pa to i ja tvrdim: slučaj stvara nered. Jasno je da ćete udariti o drvo kada je tu slučaj. A zašto slučajno, kada izađete iz vlaka, ne uletjeti u posve novo auto?

– Vi hoćete da ja kažem da je sav svijet stvorio Bog...

– Ne tražim od Vas da to kažete, nego me samo interesira prihvaćate li mogućnost da je na početku svega Razum?

Sugovornik opet za sebe uvjerljivo tvrdi da ne može biti nego slučaj. Jer, veli, evo kod nas u medicini: penicilin je slučajno otkriven. Što velite na to? – pita.

– Pa to je istina da je slučajno otkriven, ali ne može biti istina da ga je slučaj otkrio, kada se točno zna da ga je pronašao razumni profesor Fleming. Tu je bitna razlika između slučajno i slučaja. Dobro. Ostanimo pri liječništvu. Vi ste liječnik. Vas u svijetu danas ima nekoliko milijuna izvrsnih stručnjaka za sve vrste ljudskih organa. Svatko će vam priznati da predstavljate kremu ljudskih mozgova i umova. A najedanput čuda: niste kadri iz mnoštva spojeva i pripravaka koje posjedujete napraviti običnu sastojinu krvi koja je tako često potrebna u raznim slučajevima. Dogodi Vam se nesreća, i umjesto da imate umjetne krvi u staklenkama, vi morate tražiti od darovatelj a i građana tko će vam se smilovati i dati nekoliko kapi. A u našem tijelu to se sve odvija samo od sebe: čovjek pojede mesa i kupusa, kruha i krušaka, zalije vodom ili mlaćanicom i evo krvi – crveni se ne može bolje. Je li i to slučajno?

– Jest! odgovori liječnik, više, čini mi se, afektom nego intelektom.

– Onda je ovaj „Slučaj" u nama milijun puta pametniji od svih vas milijuna liječnika na svijetu. Samo što ovaj slučaj treba pisati velikim slovom i ne zvati ga više slučajem nego Razumom.

– Ma kakav razum? Odakle taj razum da tako djeluje, kako tvrdite?

– Ja ne znam „odakle" je taj Razum, samo znam da po ovim stvarima i učincima mogu zaključiti na uzrok i početak. Zaključujem na Razum. A što mislite, doktore, zašto je 3 x 7 = 21? Zašto je to tako?

– I to je slučajno. Moglo je biti i drukčije. Ljudi su se dogovorili...

– A ako je slučajno, zašto to ljudi ne izvrnu. Zašto nije danas 35, a sutra 78? Kako bi to bilo divno kod primanja plaće. Da svatko računa po sebi, a ne po razumu.

– Otvoriše se vrata kupea. Kondukter povika: Hum. Vlak u kojem smo se dovezli produžuje u Dubrovnik, a mi moramo presjesti u drugi koji nas čeka da nas preveze u Trebinje. Prijeđosmo u vlak, zauzesmo iste položaje u odjeljenju i iste pozicije u raspravi.

– A dobro, započe liječnik, pitam ja Vas: zašto je tri puta sedam dvadeset i jedan? Tko je to odredio?

– Ne smijete to Vi pitati jer prelazite na moje područje. To je moje oružje. Ja kažem da je to vječna stvarnost, da je to djelo Razuma, da tako uvijek mora biti bez obzira na to kako ljudi htjeli, da je to vječna i nepromjenjiva istina: da ta istina uvijek ostaje ista. A kada bi bilo slučajno, onda bi moglo biti ovako ili onako, tj. netko izađe iz vlaka i može udariti glavom o drvo, a može i promašiti...

– Ja ne znam jeste li Vi u to uvjereni, ali kao svećenik morate tako govoriti.

– A Bogu moj! – uzdahnuše sestre koje su do tada stalno šutjele i pratile tijek razgovora.

– Ne, doktore, da sam u to uvjeren i da to kao svećenik moram vjerovati i govoriti, nego to znam kao što i Vi znate, samo se izmičete zaključcima. Kada vidim neki učinak, zaključujem da je morao biti uzrok. Ako negdje primijetim trag, moram zaključiti da je tu bio netko, a ne da je to slučajno tu. Uzmite u obzir svoj sat na ruci. Hoćete li ikada zaključiti da ga je stvorio slučaj ili precizni mehaničar?

– Zašto mi ne vidimo taj razum, kao što vidimo mehaničara?

– Zar moram vidjeti mehaničara da zaključim da je sat izišao iz njegovih ruku, ako sam već vidio sat? Zar netko mora vidjeti Vas kao liječnika pa da povjeruje da ste liječnik, ako se vidjela osoba koju ste izliječili? Tako isto i ovdje. Ne morate prihvaćati riječ Bog, ali možete li zaključiti na Razum. Složimo se zajednički u toj riječi.

– Znam ja što biste Vi htjeli.

– Ali meni nije jasno da Vi tako zaključujete.

– Znate što, ja mislim da mi ne znamo odakle je sve ovo, poviče doktor.

– I ja također mislim da je bolje i tako reći nego se držati slučaja. Jer slučaj nam ne će ni slučajno riješiti naših životnih problema.

Obojica smo se umorili kao i putnici koji su s nama sjedili i slušali razgovor. Još je ostao dio puta do Trebinja, pa da to ne provedemo u šutnji, obratih se ponovo svomu sugovorniku s jednim pitanjem.

– Ne uvjerava Vas, doktore, ni red u svijetu, ni postojanost nekih najuočljivijih istina da povučete zaključak da je sve ovo djelo Razuma i Volje. Biste li odgovorili: zašto nastojite biti pošten čovjek? Ili recimo ovako: dogodi se neka nezgoda na cesti. Čovjek zdrav prav pogine od nekoga bandita nasred Trebinja. Razbojnik ubije ovoga jadnika a da ga uopće nije poznavao. Dočepa se njegova novčanika i pobjegne. Je li to pošten ili nepošten čin?

– Logično je zaključiti da je to nepošten čin, uzvrati liječnik.

– Tko Vam je rekao da je to nepošten čin? Možete li reći da je to slučajno tako? Zašto za neko djelo kažemo da je dobro, a za drugo da je zlo?

– Ja mislim da to sve zavisi od napretka. Čovjek se razvija, možda će nekada biti drukčije nego što mi danas rasuđujemo. Tko zna, kako je, na primjer, na drugim planetima. To sve ovisi o evoluciji...

– U redu, prihvaćam i napredak i evoluciju. Ali molim Vas, kako biste prosudili ovaj slučaj: poznato je iz zoologije – a mi vučemo korijen iz životinjskoga svijeta, evolucijom, zar ne? – da među životinjama nema nijedne vrste u kojoj mužjak tuče svoju ženku. To se događa jedino među ljudima. Muž tuče svoju zakonitu ženu. Tuče je na mrtvo ime, do krvi, do groba. Pa pretpostavljajući da smo od životinje: ili je to čovjekova oznaka za napredak ili za nazadak?

– To je očito nazadak!

– Kako to tumačite? Kako se to slaže s evolucijom?

– Nisam o tome mislio...

– Znate što ja o tome mislim. Ako se u ljudskome rodu, koji je rasvijetljen razumom, događaju ovakve stvari i strahote, gluposti i grozote, a red se među životinjama, kada rade po instinktu, odvija savršeno, da je to znak kako je jedan veliki Razum uredio i sve instinkte i sve naše intelekte. Samo je nama ljudima ostavio prostor slobode da možemo na dobro ili na zlo upotrijebiti tu svjetlicu uma. Kada bismo svi djelovali po onome što nam razum kaže – a razum nam govori da postoje vječne istine, da treba činiti dobro a izbjegavati zlo – onda bi sve drukčije izgledalo. Ni mi se ne bismo trebali natezati oko pojma slučaja ili razuma. Ti zakoni čovjekova duha i volje proviđeni su i posljedicama: nakon učinjena dobra slijedi osjećaj sreće, nakon počinjena zla osjeća se grižnja savjesti. Odakle taj Razum – na to se ne može odgovoriti, kao što se ne može znati od kada je 2 + 2 = 4. Odnosno zna se – oduvijek. Moj je razum ograničen, a onaj vječni Razum mora biti neograničen. A budući da sam ograničen, i ne mogu shvatiti ono što je neizmjerno, ne bih ga smio barem nijekati kada ga već ne shvaćam. A ono što ne mogu razumjeti i obuhvatiti a postoji i tiče se moje egzistencije, u to vjerujem. To je vjera... I to je ono o čemu svećenik govori. A ono o čemu se prije raspravljalo, tiče se mene kao čovjeka i svih nas kao razumnih bića.

Pred nama puče Trebinje sa svojim križastim oblikom: iz Bregova u Hrupjela jedna, a iz Zasada u Police druga križna prečka. Pomislih u sebi; vidi, mogao me liječnik nagoniti u škripac pitanjima o zlu, o patnji, o Križu jer se to ništa ne slaže s Razumom, na izgled, ali tu smo na području vjere, a ne razumskoga razglabanja, pa se tu nikako ne bismo mogli snaći, kada se onako teško snalazimo u lakšim temama.

Izađosmo iz vlaka i uputismo se prema gradu pričajući o svakodnevnim pojavama. Pozdravljajući se kod jedno-

ga kioska, liječnik kupi novine, a ja produžih pod Platane. Obojica smo ostali svjesni da ima mnogo problema koji se nikada ne mogu riješiti ni razumski, a kamoli oslanjajući se na slučaj. Istina je također da ima mnogo ljudi zdrave pameti koji, unatoč svoj očitosti nekih dokaza, nikako ne žele prihvatiti razloge i argumentiranje drugoga, tko zna iz kojih pobuda. I s tim se treba pomiriti. Jer čovjek nije samo razum, nego i srce, i volja, i tijelo, i prošlost, i uspomena, i osjećaj, i doživljaj, i susret. Sve, samo ne slučaj! Možda je jedino ovaj susret bio – slučajan.

SPASOVSKA VEČER

Katolička crkva u Trebinju nalazi se u središtu grada, otvorena radoznalosti njegovih stanovnika. Takav njezin položaj na ovom prostornom dijelu ima svoje i prikladnosti i neugodnosti. Prednost je za one koji u srcu vjeruju, da mogu i na vanjski način očitovati svoje unutarnje uvjerenje, ne stideći se ljudskih obzira i očiju koje ih prate pri ulasku u crkvu. Prednost je također i za one koji žele u nju ući, bez obzira pripadaju li kakvoj religioznoj zajednici ili se ponose svojom vjerskom ravnodušnošću. Nezgoda se njezina smještaja očituje u tome što se oni koji u Boga vjeruju, a pred ljudima dršću, boje prekoračiti crkveni prag, misleći da su time odmah postali sedam kopalja manji u očima svijeta koji nema smisla za religiozne vrjednote. Pravi kamen kušnje. U svakom slučaju ona je svjedočanstvo vjere u Boga i od strane njezinih nekadašnjih osnivatelja i graditelja, kao i njezinih suvremenih posjetitelja i vjerskih praktikanata. Ali, kako rekoh, u nju ulaze i drugi, raznovjerni ljudi: iz radoznalosti ili iz umjetničko građevnih pobuda. Možda ih najviše vodi želja da u njoj vide ono što u drugim gradskim zgradama ne mogu naći.

Bijaše Spasovdan – Uzašašće Gospodinovo [23. svibnja 1974.]. Jutarnja Misa služila se kod časnih sestara, a večernja zakazana u crkvi u 7 sati. Bilo je razmjerno dosta svijeta na večernjoj Misi. Nakon zadnjega pozdravnoga povika: Idite u miru, vjernici se počeli razilaziti, a brojni šetači koji su izašli na večernju šetnju što se odvija od glavne ulice do gradskoga parka, ispred crkve, radoznalo zaviruju u crkvu.

Unutrašnjost župne crkve u Trebinju – detalj iznad glavnoga oltara

Poneki odvažno i ulaze. Ostadoh nekoliko trenutaka unutra, dok se svjetla ne ugase.

Po sredini crkve primijetih jednu skupinu svojih poznanika s instrukcija od prošle godine. Prilaze mi i rukuju se. Tu je Dragan, Suad, Milan, Rade, Željko, Mustafa i drugi. Zadržaše me u razgovoru. Neki idu u drugi, neki u treći razred gimnazije. Milan je završio četvrti. Čeka ga matura. Na jesen odlazi na studij. Misli se što bi uzeo: pravo ili mašinstvo.

– Kako život u Trebinju teče, pitam onako usputno.

– Bogme nije najbolje. Evo već nekoliko dana neki pokazuju svijetu da ne vode življeti. Jedan se naš kolega nedavno ubio. Neka se žena također otrovala. Treća se pokušala baciti s prozora. Uspjeli su je spasiti. Pa što je to ušlo u njih, Boga pitaj! – veli jedan od njih.

– Zbilja je čudno da neki ne vole živjeti, nego ovako u cvatu svoje mladosti prekidaju životnu nit. Koliko je još pred tim mladićem bilo mogućnosti da se sredi i konačno pobijedi poteškoće, a on se tako malodušno i očajno predaje smrti?! – počeh ja razmišljati malko glasnije.

– I mi se baš pitamo zašto je to tako. Kako nisu mogli svladati neke poteškoće koje su im se ukazivale, nego se ovako negativno postavili prema životu? – primjećuju moji poznanici.

– Pogledajte ovaj slučaj, prihvatih ja. Igraju recimo sarajevski Željezničar i splitski Hajduk. Utakmica sudbonosna. Ako Željo pobijedi, ostaje u ligi. A ako Hajduk izgubi, ne će biti prvak. U prvom poluvremenu Željezničar poveo s 1 : 0. Kroz nekoliko minuta povisio na 2 : 0. Navijači Hajduka do dna razočarani. Ni igračima nije lako. Svi su u iščekivanju što će im donijeti drugo poluvrijeme. Živci napeti kao telefonske žice. U drugoj polovici igre Željini nogometaši malko posustali, a hajdukovci poprimili krila. I preko lijevoga krila smanjili rezultat na 2 : 1. U 78. minuti i drugi zgoditak. U 90. minuti jedanaesterac! I 3 : 2 za Hajduk. Od jednoga udarca u zadnjem trenutku borbe Hajduk postao prvak, a Željo sišao

u drugu ligu – isto tako na prvo mjesto. Vidite, dečki, treba igrati utakmicu do kraja. Ne znamo što nam život donosi. Možda upravo u posljednjim momentima izvojštimo pobjedu, zaključih s nogometnom usporedbom.

Religija i znanost

Dok mi tako razgovaramo, sve se više svijeta, uglavnom mladeži, pojavljuje na crkvenim vratima, prikuplja se i stvara krug oko nas. Pažljivo slušaju, a neki odvažni ponešto i pitaju: zašto ljudi dolaze u crkvu, a nije nedjelja? Kad je Misa, obično ljudi dolaze prije podne, zašto je danas navečer? čudi se jedan. Zašto tako ljudi dolaze u crkvu? I tako redom. Riječ po riječ, zađosmo i u probleme religije, škole, društva, znanosti, života i svega onoga što mlade duhove može zanimati.

Ne znam kako je sasvim spontano došlo do toga da sam govorio o usporedbi između čovjeka i radio-aparata, kad jedan visoki crnomanjasti i brkati dečko zamoli za riječ, pitajući me kako mogu uspoređivati čovjeka i aparat. Pa to su dvije bitno različite stvari! Ne vrijedi ta usporedba, dodade mladić.

– Imate pravo, odgovorih. Jasno je da su to dvije bitno različite stvarnosti s obzirom na vrijednost i funkcionalnost. Ali ih smijem uspoređivati s obzirom na uzročnika i tvorca. Ako Vi uđete u jednu kuću i vidite veliki radio-aparat, možete čuti savršeno prijenos iz nekoga našega grada, a rijetko se upitate kako se to prenosi. Ako Vam se postavi pitanje: odakle taj aparat, kako je nastao, što ćete odgovoriti?

– Tvornica ga je izradila, uzvrati mladić.

– Točno tako. Pametni mehaničari, tehničari i električari unijeli su svoju misao u materiju, u gvožđe, i tako tvar oživili. Slično govorimo i o čovjeku. Odakle je on? Postoji li kakav mehaničar koji je ugradio svoju misao u čovječji mozak koji ima desetak milijardi stanica? Postoji li netko tko je dao ljudsko srce, pluća, oči, ruke i ostale organe, ili je to samo od sebe?

– Nije to samo od sebe, odgovara mladić, to je nastalo evolucijom, razvojem. Materija je vječna. Ona se stalno kreće, mijenja, slaže, spaja i oblikuje. Tako je kroz milijarde godina teklo i od milijardu slučajeva i kombinacija ispalo je upravo ovako kako mi danas vidimo, završava mladić koji očigledno negdje studira,

– Mogu se složiti. Ali ostaje mi ipak nejasno to da se ta uspjela kombinacija slučaja neprestano ponavlja? Vi čovjek, on čovjek, onaj čovjek prije sto godina, prije sto tisuća godina, i onaj će biti čovjek poslije milijun godina itd. Pogledajte životinjski svijet: mačka savršena u svome redu, miš u svome, vuk, krtica, jastreb, konj – svaka vrsta posjeduje savršenstvo koje je različito međusobno, i koje se stalno ponavlja. U biljnom carstvu postoji nekoliko stotina tisuća vrsta trava, biljaka, cvjetova. Svaka vrsta ima svoj čar i draž, svoju ljepotu i raznolikost. Učite iz fizike i kemije savršeni red u molekularnom svijetu, i uopće u mikrokozmosu. U makrokozmosu vidimo nešto i sami. Kako se to sve slučajno razvija, a opetuje, a da se nikada ne upitamo za razumski uzrok svemu tome? Divimo se raznim tehničkim spravama i umotvorinama, i što je sprava kompliciranija, to zaključujemo da je um jači i dublji, a ovdje postavljamo stvari u njima samima, ne pitajući im se za tvorca. Ne čini li Vam se, ako čovjek ne prizna neki viši Um, da se želi izvući ispred neke odgovornosti? Pred mrtvom prirodom ne moramo biti odgovorni, jer nije živa. Pred majmunom, od kojega evolucija kaže da smo potekli, ne moramo također osjećati nikakvu odgovornost. Ali alko priznamo neku razumnu snagu na početku, onda bi trebalo pred njom polagati račune. Treba zato biti dobar, pošten, jer slijedi razumni sud... pokušavam im dati neke misli na razmišljanje.

– Mislim da se ne može reći da bježimo od odgovornosti, otpoče jedan nazočnik. Riječ je o tome da stvari protumačimo znanstveno, a ne nekim religioznim shvaćanjem. Dapače, danas znanost govori da mi nismo potekli od majmuna, objašnjava prijatelj koji kaže da mu je biologija stru-

ka na fakultetu. Mi smo nastali od jedne životinje od koje se na jednu stranu razvio majmun, a na drugu čovjek.

– Zanimljivo je to što Vi kažete. Prije je znanost, u koju također neki apsolutno vjeruju, govorila da smo mi sigurno od majmuna, a sad se zaklanja za nepoznatu vrstu životinja. Ali zar se i to ne pretpostavlja a ne dokazuje? Vide se bitne razlike između majmuna i čovjeka. Od majmuna nikad čovjeka, a neki tvrde da obratno može biti. Samo ne evolucijom, nego ljudskom slobodom. Ta jesu li 1931. američki supruzi Kelogg uzeli jednoga čimpanzu – majmuna od 7 mjeseci i odgajali ga godinu dana sa svojim sinčićem. Bez uspjeha. Ni uz najbolju volju, školu i uvjete – majmuna nikako naučiti govoriti. Oponaša neke radnje, ali nikako ne hvata vezu između riječi. Pa 1947. druga obitelj, Hayes, pokušala je istu stvar. Uzeli iz zoološkoga vrta čimpanzu od 6 tjedana ne bi li ga iz malena privikli na ljudsko djelovanje. Kroz tri godine čimpanza nije naučio ni jedne jedine riječi.

– I mi smo učili u psihologiji – upada jedan slušatelj – da majmun ne bi nikada mogao dohvatiti bananu u sobi, iako je u blizini štap kojim bi to mogao učiniti. Ali ako mu se pokaže, odmah će to ponoviti. Kadar je opetovati, ali nije sposoban uvidjeti odnos između uzroka i posljedice.

– Upravo tako. I sad je pitanje ovo: nije važno jesmo li mi od majmuna ili neke druge životinje kojoj se ne zna za ime i koja je izumrla. Čovjek je u sebi zagonetka koja se ne rješava prethodnim stupnjem pa makar mi išli do amebe. Treba zadrijeti u zadnje razloge i uzroke. Ne čini li vam se da znanost ima mnogo više teorija negoli sigurnih dokaza? A jednome vjerniku religija rješava mnoge nejasnoće. Neke se stvari ne mogu odgonetnuti i razjasniti. Vidim međutim njihovo savršenstvo i zaključujem da je nemoguće da ne postoji neki apsolutni Razum koji ih je stvorio, a koji vjernik naziva Bogom.

– Vi kažete da Vam religija rješava sve. Znači onda znanost treba stati, jer religija može sve riješiti. A mi ipak volimo znanost, želimo proučavati stvarnost kakva je u sebi,

jer za tim teži ljudska um. primjećuje mladić koji je pažljivo pratio o Čemu se govorilo.

– Ni govora, prijatelju, da znanost mora stati. Dapače, religija kaže i nalaže da se umom istražuje sve više i više. Ona potiče znanost. Nisu li upravo veliki vjernici bili ujedno i veliki znanstvenici: Galilei, Kopernik, Bošković, Newton, Tesla itd. Religija dakle ne samo obogaćuje, nego i nužno zahtijeva prodor čovjekova razuma u svijet i svemir. Prava se religija nikada ne boji prave znanosti, jer im je jedan izvor. Samo ovo: kad nam znanost kaže zadnju riječ, a ipak i dalje postoji mnoštvo problema, vjernik će reći da mu ta vjera može pomoći. Vjernik vidi dalje od onoga koji ima samo naravno svjetlo inteligencije.

Religija i život

– Dobro, odgovara subesjednik. I sami priznate da religija, iako potiče i promiče znanost, ona se ipak izmiče ondje gdje se nešto znanstveno protumači. Naime, gdje se god nešto na znanstven način objasni, religija gubi svoje značenje. Što mislite hoće li doći vrijeme da ipak na kraju krajeva znanost potisne religiju u potpunosti? Hoće li doći budućnost u kojoj će znanstveni napredak i određena društvena uređenja omogućiti potpuno iščeznuće religije, kao što danas govorimo i kao što nam to tvrde u školi?

– Čujte! Ako znanost ili neki društveni poredak riješi problem patnje i zagonetku smrti, vjerojatno ljudi ne će više vjerovati u prekogrobni život. Ne trebaju ni u što vjerovati, kad su ovdje na zemlji –vječni! Što mislite hoće li doći vrijeme da ne će biti više smrti?

– Nisu prilike, dometnu student.

– Tako se i meni čini, nadovezah. I upravo zato religija ima nezamjenjivu ulogu u društvenoj zajednici i u životu čovjeka. Religija, bilo kao unutrašnje duševno raspoloženje – religioznost – bilo kao vanjsko očitovanje u vjerskim istinama i obredima, nudi čovjeku ono što mu najviše odgovara zahtjevu srca: sreću i vječni život. A znanost i određeni

režim nikada ne mogu dati u savršenoj mjeri nešto iznad čega čovjek ne bi mogao još više željeti. Znanost na kraju postaje hladna. Čovjek u masama ostaje – sam! Nije znanje koje čovjeka grije, nego ljubav i plemenitost. A u religiji je bitna točka ljubav. Ona se okreće osobi, a ne matematici. Zato se religija premješta iz smrti u život. Niti joj je mjesto niti joj je razlog opstojnosti samo u smrti i patnji, nego mnogo više u samom životu. Pogledajte Amerikance: prije desetak godina započeli su svemirska istraživanja. Otišli su i na Mjesec. Bacili sonde i na druge planete. I sad govore da im se ne isplate ta istraživanja. Beskorisna su. Potrošili su se milijuni i milijuni dolara u razne sprave i u ljudske živote. Samo ona kapsula koja se spustila na Mjesec s prvim ljudima procjenjuje se na milijardu i pet stotina milijuna dolara. I nakon svih tih napora, troškova, umovanja, računa, letova doznalo se da je Mjesec – pust i prazan!

– Je li se taj silni novac mogao utrošiti ovdje na zemlji, da se produži život ljudima? – napominje jedan slušatelj koji djeluje vrlo smireno.

– Razumljivo je da se to moglo učiniti. Moglo se utrošiti u lijekove, u olakšanje boli i nevolje. Mogle su se spasiti tisuće i tisuće života da ne umru od gladi... Ali s druge strane, čemu produžavati život kad se on neprestano odvija u patnji?! Netko ne želi živjeti ni ono što mu je dosuđeno, a kamoli mu još i produžavati vijek. Zašto se onaj onomadne ubio? – a mlad, zdrav, pred njim život, škola, budućnost, a? Znanost mu nije mogla ništa dati. Nije možda našao ljubavi u obitelji, u drugima, u društvu. A to je upravo što religija proučava i zahtijeva: da se nađe smisao života. Ne radi se samo o tome da mi religija bude čep za probleme nakon smrti, nego mi ona nalaže da bratstvo, dobrotu i plemenitost prakticiram u životu, da ovdje nastojim biti pošten, uljudan, milosrdan, čestit. – Dobrota i ljubav osmišljuju naše korake i pothvate. Dobrota se sama sobom nagrađuje. Ljubav ne postavlja pitanje: zašto se dvoje mladih voli? zašto majka voli djecu? zašto djeca vole roditelje? Vole se jer je to smi-

sleno, jer je to vrijednost koja ne traži daljnji uzrok i razlog. Ljubav se sama sobom opravdava. I vjernici drže da je izvorište svemu Ljubav. Besmisleno bi bilo pitati čemu ljubav, čemu dobrota? Stoga, tko prihvaća dobrotu u životu, tko se predaje smislenoj i odgovornoj ljubavi, tko vjeruje u smisao vrijednosti koja mu se ukazuje, on nije daleko od Izvorišta sve dobrote, ljubavi i smislenosti. I religija nas upravo to uči: apsolutna se dobrota sama od sebe razlijeva. Ljubav se daruje. I za vjernika je Bog sama ljubav. Bog je na dnu čitave stvarnosti. On je samo jedan za svakoga Čovjeka i za sve čovječanstvo, za svu prošlost, sadašnjost i budućnost.

– Kako je onda došlo do različitih religija: muslimani imaju svoga Alaha, pravoslavni svoga Boga, katolici svoga? – zanima jednoga mladića.

– Ne postoji više Bogova, ali postoji više religija. Religija nije ništa drugo nego pokušaj da se protumači smisao svemu što postoji na svijetu. Religija je nešto što izvire iz najdublje dubine srca ljudskoga. Stoga nosi sa sobom značajke naravi, temperamenta, jezika, filozofije, sredine i kulture u kojoj se pojavljuje. Ljudi na vanjski način žele iskazati ono što u sebi osjećaju. Odatle i te različitosti u vanjskim oblicima i obredima. To su različiti misaonu i religiozni putovi prema jednome cilju – prema Bogu.

– A čuli smo ipak da su religije bile u početku ujedno pa su se kroz povijest dijelile, nadoveza isti mladić.

– Sto se tiče kršćanstva, može se reci da je ono u početku bilo jedinstveno, unatoč brojnim pokušajima rascjepa. Do prvih velikih raskola dolazi u 9. stoljeću, zatim se nastavlja do 11. stoljeća karta se pravoslavlje odijelilo od katolicizma (1054 g.). U 16. stoljeću odjeljuju se protestanti, a u 17. st. anglikanci. To su dugi povijesni procesi. Jedna činjenica koja je utjecala na ta odvojenja, posebno između katoličanstva i pravoslavlja, jest više vanjske naravi. Na primjer, Rim je daleko od Carigrada. Dok dođe pismo iz jednoga mjesta u drugo, prođe možda i po više tjedana i mjeseci. Na zapadu latinski, a na istoku grčki jezik. Malo je ljudi poznavalo

oba jezika. Zatim različiti karakteri ljudi: zapadnjaci praktikanti, zakonodavci, a istočnjaci vise misaoni ljudi, filozofi i govornici... Pa onda kad se počnu naglašavati razlike, zaboravljaju se sličnosti. A između pravoslavnih i katolika možda ima više od 90 posto sličnosti, a samo desetak posto razlike. Uvjetovani smo, dakle, jezikom, kulturom, nacijom, prošlošću, sviješću, krvlju, karakterom. No, jedinstvo nam je u Kristu – Bogu, kao što je jedinstvo pet različitih prstiju na šaci. Ali, ponavljam, svaka religija naučava da se čini dobro, i da sve ide prema vječnosti i vječnoj vrijednosti, prema Bogu.

– Ako religija naučava dobrotu a pravdu, kako onda tumačite pojavu inkvizicije koja je nastala u kršćanstvu, što smo posebno učili u školi?

– Vidite, valjalo bi najprije proučiti vrijeme i kulturnu sredinu u kojoj je inkvizicija nastala. Naime, u to se doba kršćanska religija smatrala, i državno i privatno, jedinom nositeljicom istine i vječnoga spasa. Stoga sve ono što se protivi istini: zablude, vještice, zločinstva, nevjerstva, itd., nisu imali razloga za opstojnost. Nažalost, ljudi su, pa i religiozni, u tom pokazivali previše svoje ljudske ograničenosti. No, ne zaboravimo da u svakom društvu ima nekih apsolutnih stvarnosti i vrjednota u koje se ne smije barkati [dirati]. U jednome društvu to će biti istina, u drugome pravda, u trećem vladar, u četvrtome sama država itd.; Danas, na primjer, u nekim zemljama možeš sasvim slobodno psovati svemogućega Boga, još će ti ljudi za to pljeskati. I taj stav i nevjera mogu biti znak i uvjet da se može društveno napredovati. A rekneš li nešto prostačko o šefu države, ne će te mimoići policijski pendrek i druge mjere, iako se ne vidi da bi od same pogrdne riječi država pala, kao što se ne vidi da su ljudi psovkom Boga usmrtili. Ali dopustite da se i vama koji marksistički mislite i govorite postavi jedno pitanje: kako to da su unutar samoga marksizma izrastali pojedini tipovi ljudi koji su u ime svoga svjetonazora unatražili možda za mnogo vremena proces koji je započeo u povijesti?

Stoga, prijatelji, nema ideja koja se ne bi mogla zloupotrijebiti: bila ona religioznoga bila svjetovnoga značenja. Zato treba uvijek imati na pameti da smo ograničeni i da u nama samima postoji neprestana borba između dobra i zla, i između nas ljudi kao takvih. Netko pusti više maha dobru, netko zlu. Ne će nestati dijalektike između istine i zablude, ljubavi i mržnje dok je ljudi na zemlji.

– Velečasni, slažem se s tim Vašim izlaganjem – oslovi me jedan koji mene pozna, iako se ja njega ne mogu sjetiti. Ali mene bi zanimalo nekoliko stvari na koje bih želio čuti Vaš odgovor. Cesto se navratim gore u bolnicu, pa vidim onu tjelesnu i duševnu, bijedu ljudi. Gledam one patnike i nevoljnike. Uvijek se pitam: alko je Bog dobar, kao što to Vi sami tvrdite, kako može dopustiti da oni jadnici onako trpe? Kako Božje milosrđe može gledati one patnje?

– Pitanje Vam je sasvim na mjestu. Činjenica bolesti i patnje zapravo su jedan od motiva da religija još cvate u svijetu. Nego dopustite da Vam navedem jedan primjer. Vi se razbolite na plućima. Pođete gore u bolnicu i zatražite liječničku pomoć. Doktor ustanovi da se radi o trećoj fazi tuberkuloze. Život Vam ovisi o niti. Liječnik Vam obećaje da će poduzeti sve najbolje što bude u njegovoj ruci i struci. Uvečer osjećate strašnu žeđ. Tražite od liječnika vođe. On Vas od toga odvraća i zabranjuje Vam da pijete. A vi onako u vatri – vatru na nj: „Što ne smijem – ta vidite da ću umrijeti od žeđi?! Tražite barem kapljicu hladne vode na vrh jezika". Liječnik odgovara da ne može dopustiti da pijete vođu jer će Vam naškoditi. A Vas uhvatila muka i od čežnje za vodom i zbog toga što Vas doktor ne razumije. Spočitavate mu da je nemilosrdan čovjek, da želi da umrete, itd. Ali on se na sve te Vaše riječi ništa ne obzire, nego ide za svojim poslom ... I nakon nekoliko tjedana ili mjeseci Vi se oporavite i odete iz bolnice. Ozdravili od lijekova koje Vam je liječnik davao. Dakle, liječnik Vam nije dao vode i upravo Vas je time ozdravio. Da ste žeđ ugasili hladnom vodom, možda biste ubrzo umrli – kao što je nedavno umrla ona žena u .bolnici,

koja je po noći ustajala i potkrijući pila vodu pa je sutri dan našli mrtvu. Liječnik Vas je izliječio bez vode, bez onoga što ste Vi smatrali apsolutno potrebnim za održanje života.

E sada: čovjek nema samo tijelo, tjelesne potrebe i bolove. Čovjek je i tijelo i duh: utjelovljeni duh ili produhovljeno tijelo. Stoga nas ima bolesnih i u tijelu i u duhu. A oni koji vjeruju u Apsolutnoga Liječnika – u Boga, smatraju da taj Liječnik zna naći prava sredstva i lijekove koji služe za ozdravljenje našega duha, da budemo još više ljudi, iako nama takvi lijekovi izgledaju gorki. Ja to ne mogu shvatiti do kraja. Ja se predajem ovome Liječniku u životu i njemu vjerujem, kao što Vi povjerovaste liječniku u bolnici i ozdraviste. Kad bih ja znao rastumačiti zašto onaj pati, zašto onaj umire, onda bih ja bio Bog, a ne obični smrtni i grješni čovjek. Ja sam ograničen i ne mogu sve to razumjeti, ali vjerujem da je Bog neograničen i da su takve stvari za njega normalne kao što je za liječnika normalno da vidi bolesnika u patnjama zbog vode i može mu dati, ali ne će, jer zna za lijek bolji od vode. Tu se pokazuje moja vjera u nevidljiva Liječnika. Tu se ukazuje religija sa svojim opravda-njem i smislom.

– Ako je Bog tako pametan i dobar kao što religija kaže, onda će on metni sve oprostiti što god sagriješim, pa makar ja nikada ne znao za njega i makar nikada ne išao u crkvu, primjećuje isti prijatelj.

– Ne će Vam oprostiti.

– Kako ne će kad sve zna, a tako dobar?

– Istina je da on sve zna, da se na njegovu božanskome ekranu odražavaju sve naše misli, ali on Vam ne može oprostiti ako ga Vi za to ne zamolite. Trebate mu se javiti i reći mu da ne ćete više takvo nešto činiti. Evo jedne usporedbe: Vas, recimo, trebinjska škola pošalje u New York na studij medicine. I Vi se nalazite u Americi već pet godina. Kroz cijelo to vrijeme niste se nijednom javili svojoj majci. Dođem jednoga dana u Vašu kuću i pitam Vam mamu kako se osjeća. Ona odgovara da je velika nevolja pritisnula: ima sina jedinca u Americi na školama. Čula od nekoga studen-

ta iz Bileće, koji je također bio u Americi, da joj je vidio sina negdje lani u nekom zlu društvu. Njoj se srca kida. Pitam je: da joj se sin javi, kako bi se osjećala? Ona odgovara da bi mu sve oprostila što ju je zanemario i vrijeđao takvim postupkom, samo neka se javi razglednicom. Neka samo piše sve će mu oprostiti. Tako Vam je i ovdje, prijatelju! Treba poslati Bogu vijest o sebi, pa će sve biti u redu.

– Pa mogu to činiti sam, zašto moram ići u crkvu? odvrati on.

– U crkvu se ide upravo zato da se te stvari doznaju. Crkva je mjesto gdje na najprikladniji način upoznajete svoj odnos prema sebi, prema drugima, a napose prema Bogu.

– Mene muči jedan drugi problem, veli mladić. Moj je tata partijac. Mama mi je rekla da me potkrijući odnijela u crkvu i dala me krstiti kad sam bio mali. Ja sam danas odrastao i ne prihvaćam što je ona učinila. Zašto je ona učinila na me nasilje time što mi je nametnula vjeru? Kako to ona može činiti bez moga pristanka? To možda nekada može više škoditi nego koristiti.

– Jeste li ikada postavili mami pitanje zašto Vas je rodila? – upitam.

– Nisam nikada. Zahvalan sam joj što me donijela na ovaj svijet, odgovori on.

– A vidite, ona Vam je zapravo učinila „nasilje", nametnula Vam je život. Bez svoje ste volje došli. Možda će Vam doći trenuci u životni kad ćete se naći u tjeskobi i nevolji da ćete proklinjati dan kad ste se rodili. A sada ste zdravi pa Vam je i voda slatka. Prenosimo na vjerski život: mama Vam nije ništa drugo htjela nego dati Vam novi život. Ona je bila uvjerena da Vam je apsolutno potrebno krštenje, jer je sama doživljavala da je vjera svjetlo u životu. Ako Vam je ona time željela dobro, pa Vas čak i od oca sakrivala i nosila u crkvu, zašto biste se na nju ljutili i bili nezadovoljni? Puno se stvari događa u našem životu bez našega pristanka. Pretprošle godine bilo je ovdje u Trebinju cijepljenje protiv velikih boginja. Nikoga nitko nije pitao hoće li ili ne će. Svi

su cijepljeni, jer se smatralo da je to apsolutno potrebno. Tako je i Vama Vaša mama željela pomoći cijepljenjem vjere u Vaš duh da se mognete kasnije oduprijeti svim zlim virusima misli i djela što ih čovjek može počiniti u svome životu.

– Mogu prihvatiti te Vaše odgovore, ali ima jedna stvar u religiji koja mi nikako ne ide u glavu, i koja mi se čini smiješnom. Kad Biblija kaže da je Bog napravio čovjeka od gline i da mu je udahnuo dušu, to je za mene tako naivna stvar da se ne mogu dovoljno načuditi kako to pametni ljudi prihvaćaju. Mnogo je prihvatljivije znanstveno tumačenje od Biblije.

– Kad Vi kao intelektualac ne biste osjetili određenu intelektualnu krizu pred biblijskim opisima i činjenicama, onda biste zapravo Vi bili naivni i smiješni. Zato je sasvim normalno da tako mislite. Dopustite da Vas nešto upitam. Vi ste, uzmimo, dijete od pet godina. Jedne večeri kažete mami ili baki da želite otići u susjeda da se igrate sa svojim vršnjakom. Baka Vam govori da se po noći ne smije ići, ali Vi navalili ići i ništa više. Onda Vam mama ispriča jednu priču: „Bio neki mališan od 6 godina koji je noću išao po selu. Jednom dođe vuk, pograbi dječaka i odnese ga u šumu. Tamo dojuri nekoliko drugih vukova, još gladnijih od ovoga i slasno dječaka pojedu za večeru". Što mislite je li vuk pojeo dječaka?

– Možda i jest, možda i nije.

– A hoćete li Vi više ići svomu jaranu po noći da se s njim igrate?

– Vjerojatno ne ću.

– Znači majka Vam je dala jednu pouku u obliku priče. Ima nekada nešto slično i u Bibliji. Sveto Pismo katkada se slikovito izražava. Ali nije bitna slika nego pouka. U ovom slučaju koji ste naveli htjelo se reći ovo: ne da je Bog uzeo glinu, zamijesio je, oblikovao čovjeka i postavio da se suši. Kad se osušio udahnuo mu besmrtnu dušu, te je čovjek prohodao. Sveti je pisac želio reći da je čovjek od gline, od zemlje: Adam znači Zemljan, čovjek izvučen iz zemlje. Ljudsko je

meso zemlja. Umremo i postanemo zemlja. Čovjekovo tijelo samo .po sebi vrijedi koliko i posuda gnjile. Ali Bog je udahnuo čovjeku dušu: razumnu, slobodnu i besmrtnu. Po tom je čovjekova vrijednost. U Bibliji, dakle, tražimo unutarnju poruku, a ne vanjsku sliku. Ali i slika je lijepa, zar ne?

Svećenik u zajednici

Teško je sjetiti se svega što su te večeri mladi ljudi pitali i kako su oni sami stvari tumačili. Govorilo se o snovima, telepatiji, ljubavi, sudbini, o drugim bićima u svemiru i si. Bila je velika otvorenost i s jedne i s druge strane. Upravo iskorišćujući tu otvorenost, jedan od njih javi se za riječ da li bi mogao pitati nešto što nema veze s religijom i znanošću i s onim što je na osobit način zanimalo mlade bezbožne, ravnodušne, a možda i pobožne slušatelje.

– Samo izvolite, odgovorih.

– Kad biste se Vi drugi put rodili, što biste izabrati?

– Ako me pitate kao svećenika, onda to ima veze s religijom, našalih se. No bez obzira na to bih li bio svećenik ili ne, mislim da se ne bih nikako mogao oteti pozivu stvarnosti da ne budem vjernik. Imajući razum i slobodnu volju, čini mi se da se ne bih mogao nikako odreći uvjerenja da ipak o nekome ovisim na ovome svijetu. Ako je prije moga rođenja beskonačnost, ako je poslije moje smrti beskonačnost, ne bih nikako mogao ne vjerovati da je ipak neki Veliki Um usadio u me svjetlo razuma u ovom zemaljskom životu. Da li bih bio svećenik, to ne bi ovisilo samo o meni. Pitanje je li bi mi Bog opet dao ovo zvanje, bi li me Crkva primila u svoje redove, bi li me biskup zaredio itd. Nije to samo ljudska volja... pokušavam odgovoriti indirektno, otvarajući svojim slušateljima područje vjere i izmičući se njihovoj ljudskoj radoznalosti.

– Dobro, kako Vi, na primjer, gledate na onoga svećenika koji napusti svoju svećeničku službu, uzme ženu pod ruku i ode za svojim poslom? – usmjeli se jedan mladić s pitanjem.

– Imate li Vi roditelje?

– Imam.

– Koliko su već vremena u braku?

– Dvadeset godina.

– Pretpostavimo da jednoga dana Vaš otac kaže Vašoj mami: ženo, ja te napuštam. Odlazim za boljom od tebe. Ne mogu više s tobom živjeti. Što biste Vi na to rekli?

– Zanijemio bih.

– Biste li se složili s ocem?

– Ni u kojem slučaju.

– Makar on morao i patiti s Vašom majkom?

– Pa i to.

– Zašto tako mislite, kad Vaš otac ima veću ljubav prema nekoj drugoj ženi?

– Ja mislim da bi on i dalje mijenjao. Ne bi se zadovoljio s jednom. Ako je on prevario moju mamu, prevarit će on i drugu...

– Sviđa mi se taj Vaš odgovor, pohvalih svoga su-građanina. Slično je i ovdje. Ako je jedan zreo mladić u svojoj 26. ili 27. godini odlučio biti svećenik svojom voljom, položio Bogu zakletvu vjernosti pred Crkvom, pred svijetom, javno, ako je dakle opečaćen vječnim pečatom svećeništva radi služenja Bogu i narodu u ovome redu, kad napusti službu iz razloga koji ste naveli i odrekne se vjernosti Bogu, čovjek bi najradije zanijemio, kao što i sami rekoste. Može se razumjeti takav korak, jer smo slabići, ali se takav potez ne može slaviti. Ako se takav odriče obećanja Bogu danih, kako će se vjerovati njegovim obećanjima pruženim jednom stvorenju?! U svakom slučaju, takvome se ne bi moglo čestitati, niti bi mu se moglo reći da je dobro djelo učinio, niti da zaslužuje pohvalu, u pretpostavci da je normalno radio i živio u svome svećeništvu. Određene poteškoće koje ga napadnu i satru, nalaze se u svakome čovjeku. I Vi sami, mladi prijatelji, puni ste takvih poteškoća: ako se ne oženite, udarit ćete na sto grdnih jada! Ako se oženite, snaći će Vas dvjesta (pola muž, pola žena). Ako budete imali djece – izaći će na

trista nevolja (ili onoliko koliko bude djece). A ako ne budete imali djece, tek će onda nastupiti jadi i belaji.

Što se više širio vidokrug pitanja, to i nazočnici zadiru sve više u privatni život, željni znati što svećenika drži u zajednici i koja je njegova funkcija. Ne živi posve kao drugi, a ipak govori, jede, spava kao drugi. Svećenik im postaje zanimljiv i svojom religijom, pojavom, školom i životom. Svatko ga mjeri svojim mjerilima, očima i pitanjima. Ali ima nešto što te mlade ljude navodi na iskrenost, spontanost, zahvalnost i zainteresiranost. Koji put i zaboravljaju što sve pitaju. Tako jedan između njih upita:

– Da Vi sada napustite, što biste mogli sa svojom školom raditi u svijetu?

– Mislim da bih mogao predavati religiju u trebinjskoj gimnaziji, ako bi me pozvala komisija za vjerska pitanja – odgovorih s osmijehom.

Pogledah na sat: deset minuta do ponoći. Četiri puna sata ugodna razgovora naroda slovinskoga u trebinjskoj crkvi pod Platanima. Razgovor je tekao sasvim spontano, neusiljeno, u ozračju potpuna poštovanja mišljenja i uvjerenja. Nitko nije išao za postavljanjem zakučica, da drugoga stjera u rog, da trijumfira nad drugim. Dolazilo se do međa gdje su se ostavljali prostori za slobodno opredjeljenje i zaključivanje. Većina te mladeži – njih oko 40/50 – slijedila je kroz toliko vremena raspravu i razgovor, voljna čuti kako i drugi misle o stvarnosti i životu, a ne samo što oni zamišljaju i ostvaruju.

Pred mladima se ukazuju tolike dileme u životu. Mogu li se te dileme riješiti bez određena religiozna svjetla? Dobar dio te i takve mladeži nije ni kršten ni upisan ni u kakvu religioznu zajednicu. Živi pod oblacima današnjega ateizma, indiferentizma i nereligioznosti. Ali svi teže za osmišljenjem života. Je li moguće da Bog koji ih je sve stvorio iz svoje velike ljubavi, Bog koji je u sve nas ucijepio svoju božansku sliku, misao, svoj duh, svoju ljubav, je li moguće da nas je on prepustio samo nama samima, našoj

snalažljivosti, stvaralaštvu i lutanju? Zar nas on ne će navesti u našem životu na one klance gdje ćemo ipak bolje uvidjeti gdje se nalazimo, koji nam je put i smjer? Možda su neki i od gore navedenih potaknuti na takvo razmišljanje u onoj spasovskoj noći pod lusterima trebinjske crkve.

Razišli smo se zahvalni jedni drugima na obogaćenju i izmjeni misli i spoznaja. I meni je samome padala na pamet pomisao da i dvogodišnji, naizgled neuspješni, rad u ovome mjestu može biti obasjan svjetlom i smislom u jednoj jedinoj – noći! Tko u Božjem poduzeću radi, Bog mu ne daje odmah plaću, ali mu nudi dugoročne kredite!

Tih dana čitasmo u čitanjima pod svetom Misom odlomke iz Djela apostolskih. Pavao u Korintu, u tome središtu kulture, a još više u gradu sjetilnosti i brige za ovozemnost, gdje se malo tko sjeti pogledati u nebo; u takvome gradu Gospodin govori Pavlu: „Ne boj se! Nastavi govoriti i da nisi ušutio! Ja sam s tobom. Nitko te ne će napasti da ti učini zlo. Jer ja imam mnogo naroda u ovome gradu (Dj 18, 9–10).

I ovaj četverosatni intervju koji su imali mladi Trebinjci sa župnikom pokazuje da je mnogo Božjega „naroda u onome gradu“ na Trebišnjici!

ČIJI SMO?

Iz susjedne ravnjanske župe, gdje sam kolegi don Petru Leventiću pomagao ispovijedati za „korizmeni red“, vozim se prema ravnome Trebinju. Na Humu izađoh iz vlaka koji ode u Dubrovnik, te presjedoh u drvenjak – zelenjak što vozi u Trebinje. U vagonu druge klase – prve tada ne bijaše – uđoh u prvo odjeljenje odmah do ulaznih vrata i sjedoh kraj prozora. Prije nego što vlak zviznu i pođe, uđoše za mnom dvije žene, jedna s torbom o ramenu, a druga s korpom u ruci.

– Evo ovdje ćemo, Bose – reče ona starija gospođa koja je vjerojatno prevalila sedamdesetu. Zaključujem po naboranu licu i sjedinama što pokrivaju glavu. Njezina suputnica izgleda upola mlađa.

– E tako ti, bi li se pomaknuo odatle da ja tu sjednem pokraj prozora? – obrati mi se ona starija žena.

– Oprostite, gospođo, pa cijelo je ovo odjeljenje i vagon prazan, ne razumijem zašto biste htjeli sjesti upravo na ovo mjesto...

– Voljela bih odatle gledati na Dživar (mjesto kraj Trebinja) kad budemo prolazili kroza nj, uzvrati gospođa.

– Kći joj je udana u Dživar, kaže ona mlađa, pa bi željela vidjeti mjesto svoje kćeri.

– E kad je tako, velim, onda se moram pomaknuti pa makar ne vidio nijednoga grabova drveta od Huma do Trebinja.

Vidim stara veoma raspoložena. Kako i ne bi kad ide kroz mjesto svoje kćeri i zeta, a ide možda u drugo mjesto

gdje joj je udana druga kći. I razgovorljiva. Ne može ona šutjeti; ne zbog toga što je ženskoga kova i jezika, nego nije navikla u vožnji i u društvu gledati kroz prozor, buljiti u kakvu knjigu ili novine, kakva je inače navika ovih modernih putnika. Nju zanimaju žive osobe i život, iako ga je podobro prevalila i za leđima ostavila. Radoznala stara i s obzirom na svoga suputnika. Stoga stotinu upitnika. Zapodijeva razgovor bez obzira na ove moderne kojekakve izmišljene i nametnute obzire.

– Oklen si, bolan? – pita me.

– Ozgor iznad Stoca.

– U Stolac je udana odavle iz Popova jedna naša za nekoga Kulaša (reče mu ime). U Stocu radi. Ti ga *hasli* [vjerojatno] ne znaš?

– Ne poznam ga.

– Gdje si zaposlen?

– U Trebinju.

– A što radiš?

– Župnik sam.

Stade za trenutak. Iako župnik nosaše župnički znak – bijela košulja s crnom šemizetom, vjerojatno ona nije odmah razumjela kakvo je to zaposlenje. A opet nije zgodno previše se raspitivati. Bog ti zna, tko je to. U ovo naše sretno doba ima toliko zaposlenja kojima ne znaš ni imena ni sadržaja, ali opet se živi. Međutim, ova se starica ne pomiruje sa situacijom, nastavlja s pričom iz koje izbija želja da nešto više dozna. Stala navijati na probleme koji su mili ženama, i starijima i mlađima: govori o današnjoj mladeži, o udaji, o ženidbi, o djevojkama općenito, o onima iz njezina sela dok ne poče hvaliti i susjedinu kćer.

– Šutim i uozbiljeno pratim njezino izlaganje. Malo joj je neugodno što ne odgovaram, a još je neugodnije onoj drugoj koju je oblilo obilno rumenilo po obrazima.

– Nemoj ih ti, strina, ni nuditi ni kuditi, jer ako one same sebe ne udaju, ne vele im se udati kad ih drugi udavaju – reče ona mlada žena da ovu izvuče iz hvalidbe.

Pokušavam naći malo lakšu temu, te počeh nešto govoriti o nekom događaju koji pročitah u novinama što ih držah u ruci. Ali vidim da se stara nešto zamislila. Ne prati. Njoj je vjerojatno zafitiljilo u glavi: kakav ti je to muškarac, jadna bila, pa se ne interesira prvi o onome o čemu je ona navrnula govor. Mora da je *halavnik* [jadnik] udario na sto ljutih jada i belaja u životu. Tko zna na kakva je baksuza nabasao, pa sad okrenuo leđa svima?... Ne znam što je ova starica u sebi mislila, ali vjerojatno nije pomišljala u tom trenutku na to da i danas, ovdje u Hercegovini, ima i mladića i djevojaka, i među pravoslavcima i među katolicima, mladih kao kap proljetne rose, koji se svojevoljno odriču obiteljskoga života u korist stvaranja veće zajednice, zasnovane na duhovnosti i vjeri u drugi život. Žrtvuju svoju mladost, svoje tjelesne porive i hirove za dobro duhovnoga bitka i razvitka, predajući se svjesno i dragovoljno u služenje drugome – radi Drugoga.

Međutim, kad je ova gospođa Popovka vidjela da ne će biti duge priče o započetom predmetu, i nakon spomenute stanke, okrenu se svojoj susjedi i nešto je potiho i gotovo neprimjetno kazivaše. Zatim pogleda u me te me upita:

– Ne zamjeri mi, duše ti, što ću te nešto pitati...

– Izvolite!

– Kako ti je ime?

– Kazah svoje ratno ime.

– Eto vidiš da je naš! – poviče sva radosna i vesela, što joj netko ne-naš ne će zamjeriti da je bila onako otvorena i ljubopitljiva. Vidim i sam: pade joj breme sa srca, a crvenilo se poče vraćati s lica.

– Ne ću Vam, gospođo, zamjeriti, Bože sačuvaj! Imate pravo pitati i interesirati se štogod želite. Ali sada i mene nešto interesira. Stoga i Vi dopustite meni jedno pitanje: Što bi bilo, da nisam, ne daj Bože, vaš, to jest naš?

– Pa ne bi ništa, nego onako kažem. Ta eno one Milanove, očiju ti, udala se preklani za jednoga katolika, pa opet sve u redu. Svejedno što je on druge vjere, kaže ona da joj ne može biti bolji...

– A mislite li zbilja da su katolici i pravoslavci posve različite vjere?

– Ne bih ti to znala reći. Ali, moj sinko, što su jedni i drugi radili u prošlosti? Da su isto vjerovali, ne bi onoliko majki ostalo zavijeno u crno i na jednoj i na drugoj strani...

– Ali, gospođo, meni se čini da nisu majke ostajale zavijene u crno zato što su njihovi sinovi bili različitih vjera, nego je tu bilo posrijedi mnoštvo drugih razloga, napasti i strasti kojima se podleglo. A sve skupa bilo je suprotno pravoj vjeri i katolika i pravoslavaca. A između jednih i drugih, kako sam barem ja čitao, nema nekih velikih razlika: jedan Bog – Isus Krist, jedna vjera, jedno krštenje, jedna nada – pa bi trebala biti i jedna ljubav. Zar nije vjera u čovjeka najdublja i najveća stvarnost? To Vi vjerojatno bolje znate od mene, iz svoga iskustva, što znači vjerovati: i kad se čovjek nađe u životnoj nevolji, i u smrtnoj opasnosti, i kad mu ponestane daha i smisla u ovome zemaljskom koritu – bilo mokrom bilo suhom, bilo praznom bilo punom – preostaje mu jedino svjetlo vjere kojim se obasjava ovaj naš mukotrpni život. U takvim slučajevima ostaje samo vjerna nada – i katolička i pravoslavna – u višu Pravdu, u pravu Dobrotu u Smisao, u Vječnost... stao je govoriti misleći da sam u kakvoj kapelici, a ne u prozaičnom vagonu.

– Baš ozbiljno, što si po zanimanju? – na kraju će gospođa.

– Rekao sam Vam da sam župnik.

Sugovornica htjede nešto nadovezati, ali ukaza se pred nama Dživar.

– Eno ono je njezina kuća, reče Bosa svojoj suputnici, pokazujući kroz prozor na skupinu kuća gdje se udala strinina kći. Majka samo uzdahnu. Vidiš joj na očima da je obujmila milina i vedrina što vidi barem kuću svoje drage kćeri kada ne može vidjeti nju.

Dok one gledaju kroz prozor, meni prolaze glavom sjećanja na povijest Dživara, koju sam negdje čitao. Dživar [Campus divarum – polje vještica], poznat još iz rimskoga

vremena, bio je grad na putu između Epidaurusa i Tribuniuma [Cavtata i Trebinja]. U mjestu ima i danas rimskih ruševina. Stručnjaci kažu da je crkvište na Varinoj grudi ostatak hrama rimske božice Venere. Kasnije je na tom, kao i na mnogim drugim poganskim hramovima, navmuta kršćanska crkvica ili kapelica. Ovdje je, dakle, od samoga početka zasađeno drvo kršćanstva koje se kroz skoro dvotisućnu povijest: širi, raste, lista, cvjeta, rađa i obrađuje; suši, ogoljuje, zalijeva, potkresuje, pomlađuje i presađuje iz naraštaja u naraštaj, unatoč svim zimama, plimama i klimama kroz koje je prolazilo i prolazi.

U ovim krajevima između rijeka Trebišnjice i Neretve kršćanski se puk u protoku vremena toliko namnožio da je već u devetom stoljeću, a možda i prije, bila potrebna i biskupija, koja je kroz stoljeća imala svoga vlastitoga katoličkoga biskupa. Povijesne prilike činile su svoje: narod je, napučujući ovu krševitu zemlju, iz različitih motiva mijenjao svoje narodne i vjerske osjećaje i prilagođavao se svjetovnim moćnicima svoga vremena – kao po onom principu: *cuius regio, illius religio* [čija regija, njegova i religija]. No, to su povijesne stranice koje još nisu dostatno ni ispitane ni ispisane. Ali mogli bismo reći da uvijek ostaje nada u dohvat potpune istine i spasa dok se god prihvaća vjera u Boga – Stvoritelja i Suca. Međutim, ozbiljna se opasnost ukazuje kad puhne vjetar materijalizma koji kosi religiozne i religijske vrjednote zahvaćajući ljude i skupinski i pojedinačno. Nalazimo li se danas na vremenskom raskrižju gdje ljudska srca, unatoč zdravoj pameti, puštaju više maha ne-vjeri negoli vjeri? U tim mislima i upitnicima promičem kroz Trebinjsko polje i njegova sela.

Približavamo se Trebinju. Prelazimo Dubrovački put i evo nas u mjestu. Vlak stao. Izlazimo van: dvije susjede vjerojatno došle u grad k rođacima ili kćerima. Pozdravljamo se. Starica pruža ruku i smješka se misleći po svoj prilici: Iako se ovaj s nama u svemu ne slaže, ipak je naš, ime mu ne laže!

Zahvalih se suputnicama uputivši se u grad razmišljajući o strininoj riječi: Naš je.

Poštovana sugrađanko, imate posve pravo! Ja sam vaš, vi ste moji, to jest svi smo naši! I još više i još ljepše: Sve je naše, mi smo Kristovi, a Krist je Božji – rekao bi sv. Pavao (1 Kor 3, 22–23) da je bio s nama u vagonu!

DODATAK

Osvrti

NA RUBOVIMA „TREBINJSKIH SUSRETA“

Na svom mjestu Trebinje stoji još uvijek i susrelo se s mnogim moćnicima: Ilirima, Rimljanima, Bizantincima, Turcima, Austrijancima, Slavenima. Svi su ovi, svijeta gospodari, dolazili da uzmu i ostave, donesu i odnesu. Oni s vremenom odoše, ono na mjestu ostade, jer vrijeme je vrijeme, a mjesto je mjesto: oni se umanjiše, ono naraste veće.

U neka doba dođoše i neki Božji namjernici i donesoše gradu na dar vjeru kršćansku, sitno sjeme gorušice, i posijaše ga da niče, raste, zrije, pada u zemlju i širi se. Stablo gorušice, iako više od svakoga drugog povrća, ipak ne zadivljuje svojom visinom, nego svojom životnom snagom i zelenilom. – I ova knjižica ne impresionira svojom veličinom, nego, sluteći da počinje ne znam koje proljeće, doba sjetve, i da se opet i opet pomlađuje i već zeleni Gospodnja lijeha, raduje i ugađa oku - svojim zelenim koricama s panorama – portretom našega junaka. – Don Ratko Perić je tri godine boravio u Trebinju, primao i darivao, Riječ Božju propovijedao i slušao, pa i nama želi pripovjediti koju zgodu „IZ TREBINJSKIH SUSRETA“. – Slovo o puku trebinjskom. – pismo iz Hercegovine, svjedodžba o svjedočenju – a don Anđelko Babić u uvodniku ove svjedodžbe razmišlja kako nije lako čovjeku biti svjedok Istine, vjerniku svjedok Kristov; a treba biti istinit, i vjeran, i svjedok, i Kristov.

***Trebinje – grad i župa**. Grad je povelik i suvremen, prerastao starinske, prostorne, društvene i kulturne okvire na-*

ših čaršijica. Župa – nekad biskupija – pa ništa – pa župa – pa sad mrvičak župe – tristapedesetak duša, mišlju, riječju, djelom i propustom katoličkih. Skromno. Ima i više i veće na višim i većim, da ne kažemo, i bolje na boljim mjestima. Nu zaboravismo da su pojmovi „malo stado", „sveti ostatak", „dijaspora" oduvijek usko vezani uz Božji narod, i u Starom Savezu, i u prvim i u sadašnjim kršćanskim vremenima, u doba starog i novog poganstva. Dostojanstvena prisutnost i 'ništa više' svetište Male Gospe na najljepšem mjestu, 'pod platanima', pouke iz stranih jezika, nevezani razgovori o svemu i svačemu, 'čak i o vjeri', odora i samaritanska djela ljubavi bijelih sestara, sve strpljivo čekanje da netko 'povjeruje našem propovijedanju', diskretno-nenametljivo svjedočenje i sokratovska pomoć modernom čovjeku u traženju Istine, sve je to sjetva za neku daleku žetvu. - Kršćanstvu nije nikada bilo određeno i prorokovano da bude masa, već je uvijek težilo biti kvasac u tijestu, duh u tijelu, sol u jelu, forma u materiji. I ako se ono potpuno nesebično živi, može imati svoj vidljivi uradak, zaključuje pisac „Susreta" (str. 9).

Obiteljski razgovor. *Kakve obitelji – takva župa. S pjesmom kroz život. Djeca – obiteljska sreća. Obitelj bijelih sestara. – Stare ugledne kuće, i nove mlade i suvremene, i one duhovne, slažu se u živi mozaik – župu. Sav kršćanski život živi u tim, od Boga stvorenim ljudskim zajednicama. Župa ih treba čuvati i pomagati im da budu što bolje. I župnik don Ratko pošao je još Kristovim starim i uvijek novim putom – obiteljima u pohode. Išao je s puno radosti pa je i pisao s puno topline, više želeći pohvaliti dobro nego pokuditi zlo. Ne treba mu zamjeriti na toj 'dobrohotnosti' i 'uljepšavanju stvarnosti'. Želio je odati čast i priznanje dobru da bude još bolje. Zlo se uvijek lakše zapazi nego dobro, pa se čini da ga ima više. A zašto da dobro ostane sakriveno? Kršćanska vjera zlo ne podcjenjuje, ali ljubi dobro, raduje mu se, daje mu jakost i s njim se jača. Iz knjige, a valjda i iz župe i župnika, zrači jedan vedri optimizam, pouzdanje i sigurnost, izraz vjere Kristove Crkve.*

Čim se još bavi župnik Ratko, osim što s ljudima razgovara? Razgovara s djecom, s mladima, o svemu i svačemu: ***Od jezične pouke do evanđeoske poruke****. Oboje naučio pa i druge uči. Prosvjetni radnik među svećenicima i svećenik među prosvjetnim radnicima. Oba zvanja su dobrodošla; i oba zvanja postaju jedno u plemenitom odgajanju mladih naraštaja. Sretno se u zgodnoj prilici spojilo dvije pouke u jednu. – Bog je svima jedan, jednako ga slave svi jezici. – Bez nagrade za jezične instrukcije. Vjeronauk besplatan. Malen simboličan dar samo potvrđuje ljubav za ljubav. – Iako je novac danas prodro u gotovo sve pore ljudskog života pa i bića, ipak ima stvari koje se ničim ne mjere, ni po čemu ne procjenjuju. Bila bi to degradacija kvalitete u kvantitetu, otuđenje. Ni Bog nikad ne mjeri, nego traži sve da daruje sve, pa tako uči i ljude, svoja stvorenja. I nije ovaj slučaj ništa neobično. Baš narod ima za to duha. Jezikoslovlje išlo čak bolje nego bogoslovlje. Što tko bolje zna, tome i druge bolje uči… Ili učenicima ne bijaše oboje jednako važno? Prilično nejasno. Ipak se kad tad s ekonomije mora prijeći na teologiju, s ovih lako dohvatljivih, izmjerljivih, nestalnih, trenutačnih krikova istine, na Istine teško dohvatljive, neizmjerljive, stalne, vječne.*

Na granici razuma i vjere. *Čovjek se od ostalih, nižih bića razlikuje i po tome što, dok ona imaju zacrtan put ali ne znaju cilja, on nema zacrtana puta, ali ima cilj. Čovjek stiže na granicu razuma i vjere, na obale svoga misaonog Rubikona, prelazi u nepoznato i traži svoj cilj. Premnogo ih je koji lutaju, koji traže prečno-stranputice da bi stigli još za zemaljskog života. A taj je cilj – preko smrtnog Rubikona. Svećenikova je zadaća da svojoj braći bude od pomoći, najprije da ih pokrene iz stanja mirovanja prema diki nebeskoj, 'do koje valja čitava života ići', a zatim da im ponudi tračak svjetla na tom putu do Točke. – Ova je knjiga htjela biti 'poluga da pokrene zemlju'.*

Vjeroučitelj je želio da mu riječ stigne i tamo kamo ne može noga. Zadaća je njegove pisane riječi da bude priručnik, 'katekizam u kući'. Nižu se pitanja iz škole i života i školski

odgovori. – Da li se znanost i vjera isključuju ili dopunjuju? Čemu ili Komu nas vodi svršna usmjerenost svijeta? Tko je TV Tehničar u nebeskom Sarajevu? Slučaj ili Razum. Odakle i čemu patnja? Tko je Krist i možemo li kraj Njega ostati ravnodušni? Kako jedan Bog a više religija? Religija i život. Nazor na svijet i vjera – čovjekovo nutarnje prihvaćanje Boga. Svećenik pred našim očima i njegova uloga u zajednici vjernih.

Pisana o živim ljudima i među njima, slikajući župu koja živi u gradu, i to ne bilo čijem nego našem, te pitajući se kako na starom ognjištu nanovo raspiriti zapretanu vatru vjere, knjiga dotiče važno područje sociološkog pastorala. Dobro bi nam došli još koji slični 'Susreti' i s drugim našim mjestima da se bolje upoznamo.

Trebinjski kroničar trudio se da svoj dnevnik ili niz reportaža piše ne samo točno i potanko, nego i lijepo. Žubori njegova riječ, čas stara osvjetlana čas nova iskovana, bujna i raznovrsna, katkada brže i lakše nego Trebišnjica koja 'uporno i umorno postajkuje'. Rasiplju se i dosjetke poput bistrih kapi kad u kamen udare. Besjeda narodu nije bez zrna narodne mudrosti. Izmjenjuju se i nadopunjuju dijalozi i refleksije, razgovori i razmišljanja. Razgovor s bistroumnim Nebojšom ili s bezalenkom Amilom, ili s malim Željkom, pravo je ljudikanje. Mora i biti kad dva ozbiljna ozbiljno divane.

Don Ratko se ovom gozbom – čašicom razgovora htio odužiti svojim Trebinjcima s kojima je tri godine surađivao i dijelio zlo i dobro. Čašica razgovora traje i dalje, a mi ostajemo svoji, to jest naši; svi Kristovi, a Krist Božji (str. 120).

Don Luka Janjić

Radosna vijest (Sarajevo), 6/1975., str. 13.

Don **Luka Janjić** (1944.-1996.), svećenik Vrhbosanske Nadbiskupije, prefekt i profesor latinskoga na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji (1974.-1977.).

R. P.,

IZ TREBINJSKIH SUSRETA,

Uvodna riječ Anđelka Babića, Trebinje, 1974., str. 122.

Razapet *između „misli (koje) lete na povijest i slutnja (koje) lete na budućnost" (kako to sam kaže, str. 85) Ratko Perić, profesor Nadbiskupske bogoslovije u Sarajevu, sjećajući se na sadašnjost i opisujući je želi ovu* ***razapetost*** *shvatiti na primjeru male kršćanske zajednice u Trebinju, u kojoj je i sam kao svećenik – župnik služio Kristu i službovao ljudima. Odatle i naslov knjige Iz trebinjskih susreta. Tankoćutna razmišljanja, analize i prognoze, te pouke i poruke su spontano, jednostavno, vrlo simpatično „pretočene" u raznovrsne crtice, koje su protkane nitima tihoga kršćanskog i mladenačkog, na svakoj stranici žarećeg i samo rijetko crnim slutnjama (koje lete na budućnost) zapretanog, optimizma.*

Crtice su napisane za mlade ljude da se na dobrim primjerima izgrade, a loše primjere da izbjegavaju (str. 75), ali su njihove pretenzije daleko veće, premda samo stidljivo nagoviještene: retrospektivnom analizom svoga župnikovanja pripomoći svakom svećeniku da se lakše snađe u svom pastoralnom radu. Jer valjda autor pretpostavlja, da trebinjska kršćanska zajednica predstavlja u izvjesnom smislu isječeni uzorak, koji na svojevrstan način anticipira put Crkve u cjelini prema barem sada samo kroz crne oblake naslućujućoj budućnosti.

Knjiga je podijeljena u tri dijela: I. Obiteljski razgovori (= susret s članovima katoličke zajednice), II. Od jezične pouke do evanđeoske poruke (= pretežno susret s nekatolicima ili s ne-još—vjernicima) i III. Na granici razuma i vjere (= racionalni pokušaji približavanja vjere jednima i drugima).

Opisani primjeri iz prva dva dijela trebinjskih susreta pokazali su da pastoralne stare „zlatne metode, koje su godinama i desetljećima vrijedile" (str. 86) danas malo vrijede. I ova će konstatacija ubrzo izgorjeti u ozračju optimizma izgrađenog na vjeri u Boga, jer Perić „uopće ništa ne drži tako crnim kao što bi se moglo učiniti iz ovih crnih slova" (str. 88). Ojačan vjerom na koju se poziva i ohrabren nešto više koncilskim instrukcijama mogao je autor mirne duše razloge ovakve (prilično loše) situacije pokušati tražiti s jedne strane u ugroženosti svega što je ljudsko u modernom društvu, i s druge strane ne samo u neefikasnosti starih, „zlatnih metoda", nego i u propastima onih koji su ih primjenjivali, pa radije nešto od onog vrlo simpatičnog optimizma i dobrohotnosti koje autor pokazuje prema onima unutar crkvenog (prakticiranog) kršćanstva, pokazati i prema onima koji su izvan njega ili polu-ili ne – još – svjesno putuju do njega. U istom smislu treba promatrati i autorov način svjedočenja Krista. Način na koji Perić svjedoči Krista u svojoj knjizi bilo filozofijsko-teologijskom argumentacijom bilo egzistencijalnim stavom vjerojatno je mnogo efikasnije nego što autor dâ nasluti. Sadašnjost na koju nas Perić podsjeća i suviše je kratka da bi ***razapetost*** *između „misli na povijest" (tj. prošlost) i „slutnji" (tj. nada) koje lete na budućnost mogla postati* ***premošćenje*** *i* ***most****.*

Ako se naš život dijeli na zgode i nezgode, i ako svatko od nas „vuče čitave smotke neoprane pređe ispredene iz tužnih i žalobnih susreta i svakako, nevolja i jada" s jedne strane i „raznovrsnih i raznobojnih klupka radosti i vedrine, zadovoljstva i ushićenja" (str. 63) s druge strane, onda moj susret s

knjigom Iz trebinjskih susreta Ratka Perića pripada svakako ovoj drugoj strani.

Vrlo živahna i instruktivna „Uvodna riječ" Anđelka Babića podjednako dobro uvodi u pisca i knjigu kao i u njoj zacrtanu problematiku.

Marko Oršolić

Dobri pastir (Sarajevo), I-IV/1975., str. 274-275.

PRED ŽIVOTNOM ODLUKOM

Dragi profesore!

Danas oko podne dočitao sam Vaše uspomene o župnikovanju u Trebinju. Prepun sam lijepih dojmova, ali teško je to sve iskazati. Ne znam da li Vam išta govori činjenica da sam ovu knjigu primio u ponedjeljak poslije podne, a već danas u podne (srijeda) bila je pročitana. Nikako se ne mogu oteti primisli da Vam pišem o dojmovima za vrijeme čitanja. Svježi su i ne zamjerite ako što bude preslobodno shvaćeno.

Ni sam ne znam otkada je to počelo, ali u svakom štivu, knjizi tražim sebe. I uvijek se nađem. Hoću reći: nađem nešto o sebi i za sebe. Tako je bilo i sada dok sam čitao Vaše uspomene, možda prerano, ali se nisam mogao oteti dojmu da se zamislim kao župnik. U Vama sam vidio sebe. Sve to ne bi bilo zanimljivo (niti za mene) da to do susreta s ovom knjigom nije bio niti san. Jednostavno, do sada se nisam mogao zamisliti na oltaru, niti u ulozi pastoralca. Glavom mi se vrtjela ona stara riječ: „ora et labora"- moli i radi. Ali ono „ora" nikako osmisliti. Poslije čitanja Vaših uspomena sve mi postaje jasnije.

Mislim da shvaćate mladog čovjeka koji tek treba odlučiti o svome životnom putu. Ja sam na tom polju imao mnogo problema. Bilo je to svjetovno i prošlošću…. Vaša mi knjiga govori da se ne treba puno obzirati na skrupulozne glavice i savjesti, već viteški slijediti glas svoje savjesti. I da ne duljim:

ukratko ću reći – knjiga mi j došla u pravi trenutak. Ona govori (i meni samome) mnogo više od ovoga što je ovdje napisano. Iznio sam ono što se najdublje dojmilo. Nađoh opravdanje svojih postupaka i nastupa do danas i otkrih smisao i vrijednosti apostolskoga poziva.

Zahvaljujući Vama, dragi profesore, ipak, moram priznati, još sam sinoć Nekome zahvaljivao za susret s ovom knjigom. Srdačno Vas pozdravljam i želim Vam da napišete još koju takvu knjigu koju će s velikim zanimanjem čitati i stari i mladi.

(M. K., 1974.)

VOJNI KAPELANI U TREBINJU

Don Franc (Franjo) Ivanetić,[1] od 12. prosinca 1879. do siječnja 1881.

Don Hinko Kranjec,[2] od siječnja 1881. do svršetka prosinca 1881.

Don Franc (Franjo) Premru,[3] od veljače do svršetka prosinca 1881. (na službi zajedno s vlč. Kranjcem).

Don Franjo Dorskal, od siječnja 1882. do lipnja 1883.

Don Georg Gogolák[4], od 27. lipnja 1883. do studenoga 1885.

---

1 Dijecezanski svećenik Biskupije Gurk [Klagenfurt], rođen 1849. u mjestu Neumarktl u Kranjskoj. Za svećenika je zaređen 1875., a u vojnoj službi je od 1. kolovoza 1879. (Personal-Stand-Militär-Geistlichkeit für das Jahr 1895., str. 28).

2 Dijecezanski svećenik Biskupije Senj, rođen 1850. u mjestu Gederocz (Ugarska). Za svećenika je zaređen 1873., a u vojnoj službi od 1. svibnja 1875. (Personal-Stand-Militär-Geistlichkeit für das Jahr 1895., str. 35).

3 Dijecezanski svećenik Biskupije Seckau, rođen 1850. u Radmannsdorfu u Kranjskoj. Za svećenika je zaređen 1873., a u vojnoj službi od 1. travnja 1879. godine. (Personal-Stand-Militär-Geistlichkeit für das Jahr 1895., str. 24).

4 Dijecezanski svećenik Biskupije Spiš (Slovačka), rođen 1849. u mjestu Szlanicza (Ugarska). Za svećenika je zaređen 1873., u vojnoj službi od 1. siječnja 1882. (Personal-Stand-Militär-Geistlichkeit für das Jahr 1895., str. 51).

Don Stephan (István) Sárossy,[5] od studenoga 1885. do lipnja 1889.

Don Luka Lovro Senjak,[6] od lipnja 1889. do 1893.

Nakon osnutku župe, u Trebinju su službovali vojni kapelani:

Don Anton Babuschek,[7] od 1. prosinca 1893. nadalje

/Padre/ fra Feliks Tavčar,[8] od 1913. godine nadalje

---

5 Dijecezanski svećenik Biskupije Oradea u Rumunjskoj, rođen 1848. u mjestu Kaschau (Ugarska). Za svećenika je zaređen 1873., u vojnoj službi od 1. listopada 1881. (Personal-Stand-Militär-Geistlichkeit für das Jahr 1895., str. 55).

6 Dijecezanski svećenik Đakovačke ili Bosanske biskupije, doktor teologije, rođen 1857. u mjestu Komarica kod Doboja u Bosni, za svećenika zaređen 1880., u vojnoj službi od 1. svibnja 1889. (Personal-Stand-Militär-Geistlichkeit für das Jahr 1895., str. 24).

7 Dijecezanski svećenik, rođen 1866. u mjestu Babindal (Ugarska). Za svećenika je zaređen 1889., u vojnoj službi od 1. prosinca 1893. (Personal-Stand-Militär-Geistlichkeit für das Jahr 1895., str. 72).

8 Član Slovenske franjevačke provincije, rođen 1885. u mjestu Brezje u Sloveniji, za svećenika zaređen 1908.

SVEĆENICI ROĐENI U ŽUPI TREBINJE

Na području trebinjske župe, u obiteljima privremenih službenika, rođena su tri dječaka koja su tijekom vremena pohađala školu u drugim mjestima i biskup ih je zaredio za svećenike:

Josip Müller, rođen 1883., a godine 1892. odselio u Senj, gdje je pohađao gimnaziju. Javio se u bogosloviju 1904. koju je studirao u Zagrebu i Senju, zaređen za svećenika Senjske biskupije, prešao u Družbu Isusovu 1913., komunisti ga strijeljali 1945. Pater Müller bio je zadužen za nadgledanje gradnje zavjetne kapelice Kraljice Hrvata na Sljemenu, iznad Zagreba.[9] Na stropu kapelice nalazi se u okviru kvadrata 49 grbova raznih gradova, među kojima i stari grb grada Trebinja.[10] Teško se oteti dojmu, a ne pomisliti da je možda upravo pater Müller posredovao da se među grbove uvrsti i grb rodnoga mu grada, u kojem je bila uspostavljena biskupija stotinu godina prije nego li u Zagrebu.

---

9 Valentin Miklobušec, „Od Trebinja do stratišta. O. Josip Müller DI (1883.–1945.)", u: Obnovljeni život, 2/2014., str. 193-220.

10 https://hkm.hr/vijesti/domovina/znacaj-kapelice-majke-bozje-sljemenske-kraljice-hrvata/

Ivan Blažević (1895.-1979.), svećenik, teološki pisac. Rodio se u Trebinju. U Innsbrucku je studirao teologiju, gdje je i doktorirao 1920. Zaređen za svećenika Senjsko-modruške biskupije 1918. Biskup Ivan Starčević imenovao ga je rektorom sjemeništa i ujedno kanonikom Stolnoga kaptola u Senju, 1933.-1940. Predavao je Sveto Pismo i Pedagogiku. Preveo *Imitatio Christi* s latinskoga na hrvatski - *Nasljeduj Krista*, 1925. U Senju je 1936. godine utemeljio književnu nakladu „Fides" u kojoj je objavljeno 7 knjiga (prijevoda) teološkoga sadržaja. Poslije rata, 1946. godine, odlazi u inozemstvo, Mercedes, Argentina, gdje na bogosloviji predaje Sveto Pismo. Umro 1979.[11]

Miodrag Mišković, rođen na trebinjskom Humu 1936., zaređen u Đakovu 1961., umro kao župnik u Glavicama kod Bugojna 2008. Svećenik Vrhbosanske nadbiskupije.[12]

---

11 Mile Bogović, „Ivan Blažević", u: Senjski zbornik, 26-1999., str. 287-289.

12 Franjo Marić (gl. Ur.), „Mišković, Miodrag", u: Gdje su oni stali, mi nastavljamo. Pokojni svećenici Vrhbosanske nadbiskupije od 1882. do 31. 12. 2018., treće dopunjeno izdanje, Sarajevo, 2019., str. 103-104.

ŽUPNICI I KAPELANI U TREBINJU

Župa je osnovana 1891. i za prvoga župnika imenovan je

don Anđelko Glavinić: 1891.-1918. Kod njega su službovali kao kapelani:

Don Marijan Vujnović: 1897.-1898.
Don Petar Papac: 1898.-1899.

Don Marko Zovko: 1918.-1919., župni upravitelj

Don Marijan Vujnović: 1919.-1944., župnik

Don Anđelko Babić, stolački župnik: 1947.-1980., bio je imenovan voditeljem župe: 1952.-1970., ali su župu pastorizirali uglavnom redovnici iz Dubrovnika oci franjevci i isusovci iz Dubrovnika

Skoro 15 godina, od 1945. do 1959. trebinjsku su župu administrirali franjevci Male Braće iz Dubrovnika: fra Mijo Brlek, fra Edo Hrabar, fra Dinko Markolaj, fra Jozo Jankaj, fra Ferdo Vlašić i drugi.

Od 1959. do 1970. župu su pastorizirali isusovci iz Dubrovnika:
o. Franjo Mrak, o. Predrag Belić, o. Martin Rašo, o. Bogoljub Remec, o. Janko Pavlinović, o. Mirko Vladović i drugi.

Don Đuro Kulaš: 1970.-1971.

KRATKA KRONIKA TREBINJSKOGA ŽUPNIKA: 1971.-1974.

Dne 10. prosinca 1971. bila je obrana teze na talijanskom jeziku na Urbanijanskom sveučilištu „de Propaganda fide" u Rimu pod naslovom „Smisao evangelizacije u perspektivi anonimnoga kršćanstva".[13] A 14. prosinca odlazak iz Rima vlakom u Zagreb. Na Trgu Republike (danas i prije toga: Jelačićev trg) – tenkovi. Završilo Hrvatsko proljeće. Dana 15. prosinca sv. Misa u bogosloviji, Kaptol 29.

Iz Zagreba preko Dubrovnika sretan dolazak u Trebinje 17. prosinca. U gradu bijaše skupina sestara milosrdnica Splitske provincije na dobru glasu i među bolesnicima i među liječnicima u Medicinskom centru, i u narodu općenito. I stotinjak vjernika katolika koji pohađaju župnu crkvu, ali ne svake nedjelje. Bilo ih je i više, ali neki iz raznih motiva održavahu slab kontakt s Crkvom i sa župnim uredom. Radnim danom slavila se sv. Misa u kapelici sestara milosrdnica, posvećena sv. Josipu s njegovim kipom i Malim Isusovom, smještena u sklopu Medicinskoga centra, a nedjeljom u župnoj crkvi Male Gospe u centru grada.

Kroz to sam vrijeme, na molbu p. Antuna Fostača (odgojitelja prefekta na Šalati: 1959.-1963.), tadašnjega provincijala Hrvatske pokrajine Družbe Isusove (1968.-1973.), po biskupovu dopuštenju, predavao u Humanističkoj srednjoj školi „Ruđer Bošković" za odgoj klera u Dubrovniku: Opću povijest, Grčki jezik i Vjeronauk, i to utorkom i srijedom.

---

13 Dio radnje objavljen u hrvatskom prijevodu u Sarajevu, 1976.

Dolazio bih utorkom ujutro u Dubrovnik, a vraćao se srijedom popodne u Trebinje. Sjemenište i gimnaziju vodili su uglavnom isusovački odgojitelji i profesori koji su uzimali sve više civila u nastavničku službu. Ugodno sam se osjećao među ocima isusovcima, odgojiteljima i profesorima. U neka doba tih godina bijahu u sjemeništu isusovci: Mirko Vladović, direktor; Blaž Čavec, Franjo Ivanušec, Franjo Mrak, Slavko Pavin, Vladimir Pribanić; zatim don Miho Demović, fra Marijo Šikić; i vanjski profesori: Vjeko Cetinić, Ana Günther Perić, Verka Šlaus… Te 1972. godine bilo je oko 60 učenika: u svakom je razredu bilo više od 10 učenika pa do 25, kako kada. Od 23 maturanta školske godine 1971./72., njih su *sedmorica* zaređena za svećenike, malo bolje nego što je onaj sijač posijao sjeme na njivi pa mu se svako četvrto zrno primilo prema Isusovoj prispodobi (Mt 13,3-23).

Kada bih god iz Trebinja kamo odlazio, a više sam puta odlazio na neke svečanosti, pučke misije, Mlade Mise, simpozije, zamolio bih oce isusovce iz Dubrovnika da me nedjeljom zamijene u Trebinju. Uvijek je jedan od njih spremno prihvatio zamjenu. Velika im hvala!. I od Boga plaća!

Prvopričesnici

Posebno liturgijsko slavlje u župnoj crkvi Male Gospe bila je Prva Sveta Pričest koja se pripravnicima obično dijelila jedne nedjelje između Uskrsa i svetkovine Duha Svetoga. Kroza sve tri pastoralne godine bile su svečano pripremljena slavlja Prve Pričesti. Na taj su presveti sakrament došli oni pripravnici kojima je bilo redovito vrijeme po školskom razredu, drugi ili treći osnovne. A došli bi i oni koji se iz raznih razloga nisi bili pričestili kada im je bilo vrijeme po programu. Može se vidjeti na slici kako neki svojim stasom nadilaze prvopričesničku dob. Župnik je nastojao poučiti pripravnike da nauče na pamet, ako već nisu znali: molitve Oče naš, Zdravo Marijo, Slava Ocu Dušo Isusova, Vjerovanje, djelo

kajanja i slično. A jednako tako trebalo je zapamtiti Deset Božjih zapovijedi, po redu Sedam svetih sakramenata, isto tako da znaju i da se čuvaju Sedam glavnih grijeha te da u Svetoj Pričesti primaju istinsko, stvarno i osobno Isusa Krista, dok u drugim sakramentima primaju milost, moć Božju za vršenje svojih kršćanskih dužnosti. Pripravnici su dolaziti u župnu kuću na vjeronauk, jer su neki pohađali prijepodnevnu, a drugi poslijepodnevnu nastavu u školi. Neki i s roditeljima. A i sve propovijedi nedjeljom u crkvi, barem dva mjeseca prije Sv. Pričesti, bile su takve da su i roditelji mogli poučiti svoju djecu da se što bolje priprave na primanje Presvetoga Tijela Kristova. Dan-dva prije Prve Pričesti u crkvu su pozvani pripravnici i pripravnice da zajedno sa svojim roditeljima, braćom i sestrama, pristupe svetoj ispovijedi, pobude iskren čin kajanja za sve svoje propuste dobra koje nisu učinili a trebali učiniti kao i za ono što su učinili a nisu smjeli učiniti. Kajanje je bitan uvjet dobre i valjane ispovijedi.

Časne sestre iz Medicinskoga centra, koje su mogle ako nisu bile zauzete poslom oko bolesnika, nisu propuštale takvu proslavu. A osobito s. Ljerka, sakristanka, i s. Leonida, kuharica, koje bi pripomogle da se slavlje u crkvi za vrijeme sv. Mise, kao i čašćenje u župnom dvoru nakon sv. Mise, odvija u najboljem redu. Prvopričesnici bi bili poredani u klupama ispred oltara. Donosimo fotografije koje je snimao gradski fotograf Pero Nikolić. I on je imao svoga sina Dražena, desetgodišnjaka, na Prvoj sv. Pričesti 1974. godine.[14] I župniku poklonio album slika prvopričesnika iz 1972., 1973. i 1974. godine na oproštaju iz Trebinja.

---

14 U gradu Mobile 13. studenoga 2007. ubijen je na radnom mjestu Dražen Nikolić koji je 1994. došao u Njemačku, a odatle 1997. u Ameriku. U Katedralnoj crkvi u Trebinju, na dan njegova ukopa 17. studenoga 2007. u Mobilu, služena je Misa zadušnica, na kojoj su bili prisutni župljani župe Trebinje i mnoštvo građana Trebinja. Dražen se oženio 2006. Šteficom Jurić.

U prvoj godini pastoralnoga djelovanja, tj. u proljeće 1972. godine, bilo je sedmero prvopričesnika iz osnovne škole: jedna djevojčica i šestorica dječaka.

U godini 1973. bilo je desetero prvopričesnika: dvije djevojčice i osmorica dječaka.

U 1974. godini bilo je osmero prvopričesnika: tri djevojčice i petorica dječaka.

Prvopričesnici, 1972.

Prvopričesnici, 1973.

Prvopričesnici, 1974.

Krizmanici

U trogodišnjem pastoralnom djelovanju priređena je samo jedna sv. krizma u župi, 1973. Prethodna sv. krizma bila je 15. kolovozu 1970. kada je u večernjim satima za vrijeme sv. Mise biskup Petar Čule podijelio sakrament sv. potvrde pripravnicima kojih je bilo trinaest. Za sv. krizmu 1973. godine nastojalo se okupiti one koji su i osobno i obiteljski bili raspoloženi da im se podijeli sakrament darova Duha Svetoga. Bili su najprije katekizamski poučeni, prema svojim mogućnostima, o temeljnim istinama naše sv. vjere, a posebno s obzirom na istine o sakramentu sv. potvrde. A te su istine:

- da je sv. krizma potvrda već primljena krštenja;
- da se sakrament sv. krizme prima jednom u životu kao i krštenje;
- da krizmeni kandidat u sakramentu prima sedam darova Duha Svetoga: mudrost, razbor, znanje, savjet koji se odnose na razum, te jakost, pobožnost i strah Božji koji se odnose na srce;
- da je izvorni i redoviti djelitelj krizme biskup;
- da se preporučuje da kum bude isti onaj koji je bio na krštenju ili drugi katolik koji prakticira svoju vjeru.

Tako je u nedjelju, 8. srpnja 1973. biskup Petar Čule podijelio sakrament sv. krizme devetorici dječaka i četirima djevojčicama u Trebinju. Evo im imena i prezimena kako su ubilježeni u Maticu krizmanika: Diana Brajković, Tanja-Anđelka Dragičević, Božana-Valburga Ferk, Ištvan Harmat, Mladen Harmat, Zvonimir Kovanda, Ivo Lucić, Miro Lukenda, Dragan Mijatović, Tibor Ružanji, Kruno Šimunović, Vesna Šimunović, Ante Vukorep. Ne nalazimo fotografije s te svečanosti: vjerojatno tada nije bio običaj da se krizmanici slikaju s biskupom. Istu vijest o podijeljenoj sv. krizmi čitamo i u službenom glasilu: „Dijecezanski Ordinarij, a navečer istoga dana [nedjelja 8. srpnja 1973.]

obadvojica su Biskupa [ordinarij Petar Čule i koadjutor Pavao Žanić] posjetili župu TREBINJE, a Ordinarij je služio sv. misu i podijelio pod sv. misom sakramenat sv. potvrde. – Tom prigodom Biskupi su posjetili i Sestre Milosrdnice, koje rade u Medicinskom Centru Trebinje".[15]

U srpnju 1972., vozeći se autobusom iz Mostara u Vir na Mladu Misu don Ante Đereka, policija me kod Širokoga Brijega pozva da siđem s autobusa. I pretrese me. Valjda sam bio jedini sumnjiv u tom autobusu kada se „Bugojanska skupina" iznenada pojavila na be-ha prostorima.

Ljeti 1973. bijah na Mladim Misama don Ivice Puljića na Stjepan Krstu, 5. kolovoza,[16] don Damjana Raguža u Prenju na Veliku Gospu, 15. kolovoza,[17] i don Šimuna Pavlovića na Rotimlji na blagdan Srca Marijina, 22. kolovoza.[18] Njih je, zajedno s petoricom drugih hercegovačkih đakona: don Dragom Bevandom, don Antom Ivančićem „Rimskim", don Stipom Ivančićem, don Jozom Serdarušićem i don Ivanom Vukšićem, u Prenju u nedjelju 1. srpnja 1973. na svetkovinu Presvetoga Srca Isusova (vanjsko slavlje preneseno s petka 29. lipnja) zaredio za svećenike biskup Petar Čule.[19]

Odazvah se za propovijed na Mladoj Misi don Luke Pavlovića u Rotimlji, 22. kolovoza 1972.[20], trojice novorođenika (24. ožujka 1974.): don Želimira Puljića iz Kamene – blagajska župa, don Petra Vrankića iz Glavatičeva i don

---

15 Službeni vjesnik Mostarsko-Duvanjske i Trebinjsko-Mrkanjske biskupije, Mostar, III./1973., str. 80.

16 „Mlada Misa na Brštaniku", *Dumo i njegov narod*, 17 – 1973., str. 80-83.

17 „Četvrti Raguž – svećenik", *Dumo,* 17 – 1973., str. 76-79.

18 „Četvrti mladomisnik iz Rotimlje", *Dumo*, 17 – 1973., str. 84-89.

19 Službeni vjesnik Mostarsko-duvanjske i Trebinjsko-mrkanske biskupije, III./1973., str. 79.

20 „Mlada Misa don Luke Pavlovića", u: *Dumo,* 15 - 1972., str. 61-62.

Jakova Grgića (Banjolučanina) u hrvatskoj crkvi sv. Jeronima u Rimu uoči Blagovijesti, 24. ožujka 1974.[21] i don Mate Puljića Vidića na Stjepan Krstu, 4. kolovoza 1974.[22]

Prve duhovne vježbe. U lipnju 1974. u vrijeme polaganja mature (Povijest bijaše jedna od pet materija na maturi), iznenada me zovnuše na portu na telefon u dubrovačkom sjemeništu: mostarski đakon Ivica Komadina iz Sarajeva na preporuku duhovnika p. Vladimira Vasilja D. I., rodom iz Međugorja, i rektora preč. Rudolfa Römera, Nevesinjca, pita me u ime skupine sarajevskih bogoslova-novoređenika za prezbiterat, bih li im mogao u Zavidovićima održati petodnevne duhovne vježbe, jer im je nepredviđeno otkazao svoj dolazak onaj s kojim je bilo sve dogovoreno. Prihvatih. I s mature iz Dubrovnika u Zavidoviće. Prvi put uzastopce 20 razmatranja mladomisničkim kandidatima, od 18. do 24. lipnja. Sve same biblijske teme, poneke i dijaloški. Smještaj u prostorijama prostrane župne kuće, a sv. Misa i razmatranja u župnoj crkvi sv. Josipa. Službu župnika obavljaše don Marko Kamenjaš (1927.-2007.). A ređenje na Petrovo 29. lipnja: jedni u Sarajevu, drugi u Pologu kod Mostara. Dvanaestorica pozvanih, izabranih i do kraja ustrajnih: iz Banjolučke biskupije Ilija (Iljo) Arlović (†2013.); iz Mostarsko-duvanjske: Ivica Komadina, Ljubo Majić (†2001.), Ivan Zovko; iz Trebinjske: Mato Puljić; iz Vrhbosanske: Petar Babić (†2019.), Danijel Jakovljević (†2018.), Nikola (Nick) Lozić, Josip Pavlović, Anto Stjepić (†2017.), Anto Šarić (†2010.) i Vinko Trogrlić. Polovica živih na ovome, a polovica živih na onome svijetu.

---

21 „Ređenje u Rimu“, *Dumo*, 18 – 1974., str. 19.

22 „Nova župa Stjepan Krst: Don Mato Puljić-Vidić iz župe Stjepan Krsta“, *Dumo,* 19 – 1974., str. 35-36.

Pisana riječ. Na poziv don Stjepana Batinovića (1912.-1981.), župnika u Hrasnu (1947.-1980.), nakon što bijah došao u Trebinje počeh redovito pisati u *Dumi i njegovu narodu,* polugodišnjaku koji je on uređivao od 1965. godine.[23] Od nekih takvih člančića i još nekih drugih napisa sastavljena je ova knjižica *Iz trebinjskih susreta*, koja je objavljena na oproštaju iz Trebinja u jesen 1974. Ovo bi joj bilo drugo, dopunjeno, izdanje.

Neki članci kao i osvrti s područja teologije bijahu objavljivani u splitskoj *Crkvi u svijetu* na poticaj urednika dr. don Drage Šimundže, koji mi omogućivaše široku arenu pisanja. Nastojah mu svakoga tromjesečja poslati kakav uradak koji je objavljen u pojedinom broju CUS-a.[24]

---

23 Objavljeno je 15-ak člančića, reportaža, prijevoda u *Dumi i njegovu narodu,* u svakom broju ponešto od 14/1972. do 19/1974.

24 Objavljeno je desetak članaka i osvrta u sva četiri broja 1973. i u sva četiri broja 1974.

EKUMENSKE TEME I DILEME

U periodu u kojem župnikovah u Trebinju bijahu dvojica paroha, pravoslavnih župnika, na području Trebinja: o. Arsenije Ćorović (1930.-1992.). popularno zvani Senko, sin oca pravoslavca i majke katolkinje, Dubrovkinje. I o. Milovan Glogovac (1947.-2024.) rodom s Dramiševa, koji je 1968. završio bogosloviju u Beogradu, oženio se Nevesinjkom, rukopoložen i povjeren mu dio pastve u Trebinju. Susreo sam se odmah u početku s obojicom paroha i podržavao ljudske i kršćanske veze cijelo vrijeme svoga boravka u gradu. S ocem Milovanom bio sam bliži i po godinama i po idejama. Susretali smo se i u župnoj kući i u crkvi i u njegovu stanu i kod sestara u Medicinskom centru. Tema razgovora bijaše u neko doba i uzajamno priznanje valjanosti krštenja, koje je i tada i sada aktualno.

U jesen 1969. godine zagrebački *Glas Koncila* objavi razgovor s novorukopoloženim episkopom Srpske Pravoslavne Crkve dr. Danilom Krstićem (1927.-2002.), episkopom budimskim i vikarnim episkopom patrijarha Germana Đorića (1899.-1991.).

Na pitanje: Drže li pravoslavni da su katolici valjano kršteni? episkop odgovara:

– To zavisi o dve tradicije u Pravoslavnoj Crkvi; to su akrivija – strogost i ikonomija – blagost. I uvek se mora imati u vidu svaki pojedini slučaj. Pravoslavna Crkva katoliku koji njoj prilazi obično samo daje miropomazanje (svetu potvrdu).

Zar i onome kojega je katolički biskup već krizmao?

– *Da, zato što je miropomazanje znak pravoslavnog episkopata koji je jedini garant jedinstva. (...)*

Ako se pravoslavni vjernik nalazi u smrtnoj opasnosti, npr. umire u bolnici, a nema blizu pravoslavnog svećenika, smije li se ispovjediti, i pričestiti kod katoličkog svećenika?

– *Za nas sakramenti postoje samo u Pravoslavnoj Crkvi. To se pitanje uopšte ne može postaviti.*

Je li to službeni stav vaše Crkve?

– *To je vekovna praksa. Nikada se to pitanje nije postavljalo...*[25].

Nato su uslijedile brojne reakcije i svećenika i vjernika, i s katoličke i s pravoslavne strane.[26] Vikarni episkop dao je pred Božić kratak intervju i beogradskom *Pravoslavlju* gdje je naglasio da je u *Glasu Koncila* „izložio osnovno učenje Pravoslavne Crkve onako kako je nama od Svetih Otaca predano i u Pravoslavnoj Crkvi opšte prihvaćeno". Dodao je da je „razgovor vodio isključivo u svoje lično ime i potpuno privatno".[27] Episkopovi odgovori ponukali su uredništvo *Glasa Koncila* da uputi „molbu Svetom Sinodu Srpske Pravoslavne Crkve da naše čitaoce službeno izvijesti o stavovima te Crkve prema pitanju uzajamnog priznavanja valjanosti sakramenata i mogućnostima primjene Ekumenskog direktorija na našem području".[28] Poslije toga oglasila su se dva ugledna teologa SPC-a: dr. Dimitrije Dimitrijević izjavljuje: „Pravoslavni teolog će se, stoga, čuvati da daje izjave o tome kako su svete tajne rimokatoličke crkve, na primer, problematične ili čak nevaljane, i kako svete tajne postoje

---

25 „Mogućnosti i granice ekumenizma kod nas", u: Glas Koncila, 22/1969., str. 6.

26 Usp. *Glas Koncila,* 23/1969., str. 14 i 24/1969., str. 12.

27 *Pravoslavlje,* 18. XII. 1969., preneseno u: *Glas Koncila,* 1/1970., str. 16.

28 *Glas Koncila*, 24/1969., str. 12. Vidi također GK, 1/1970., str. 16.

samo u pravoslavnoj crkvi. On to neće činiti već i zato što će znati da takve sumnje uopšte ne proističu iz pravoslavnog učenja već je to stav jedne konzervativne školske struje kod nas".[29] A drugi je dr. Blagota Gardašević koji je podnio dokumentarno izvješće beogradskoga Bogoslovskog fakulteta Svetom Arhijerejskom Sinodu SPC-a u vezi s valjanošću katoličkih sakramenata.[30]

Opširnije o uzajamnu priznanju ili nepriznanju valjanosti krštenja kod katolika i pravoslavnih vidi raspravu u *Bogoslovskoj smotri* 1991. godine.[31]

Godine 1973. najavi se jedna gospođa za razgovor. Ona je katolkinja, udana za pravoslavca. Dijete im je kršteno u pravoslavnoj crkvi, a za drugo, koje bijaše nedavno rođeno, također je predviđeno krštenje na pravoslavan način. Ali od nje se sada tražilo da se, prije djetetova krštenja, i ona pokrsti, što ona nije htjela.

– Je li i svećenik uključen u to traženje? pitam je.
– Jest.
– Dopuštaš li da ja porazgovorim s tim svećenikom?
– Možda će mi biti još teže, odgovori.

Ako pitanje valjanosti krštenja ostaje neriješeno na dogmatskoj razini na planu pravoslavlja, u praksi će uvijek biti teških sukoba. Mi smo još uvijek u takvoj situaciji da Katolička Crkva priznaje ne samo krštenje, nego i sve druge

---

29 *Vesnik*, organ glavnog saveza udruženog pravoslavnog sveštenstva SFRJ, 15. III. 1970.; *Glas Koncila,* 7/1970., str. 5.

30 V. J. POSPIŠIL, „Brakovi istočnih pravoslavaca sklopljeni izvan njihove Crkve", u: *Bogoslovska smotra,* 2-3/1972, str. 223, bilj. 5. piše da je to „izvještaj teološkog fakulteta u Beogradu sinodi srpske pravoslavne Crkve prigodom objelodanjivanja jednog intervjua biskupskog vikarija Danila katoličkim novinama *Glasu Koncila* (1969, 9. studeni) u kojemu je on zanijekao valjanost katoličkih sakramenata."

31 „Tajna krštenja u dosadašnjem ekumenskom dijalogu", u: *Bogoslovska smotra*, 1-2/1991., str. 3-21.

sakramente u Pravoslavnoj Crkvi, dok je svakomu episkopu u istoj Crkvi svih pet istočnih obreda dopušteno priznati ili ne priznati krštenje u Katoličkoj Crkvi. I sada katolicima ne preostaje drugo nego „dijalogizirati" s takvim samovoljnim relativistima. To je razina našega ekumenizma, koji u pretpostavci nepriznavanja krštenja, nema govora ni o kakvu ekumenskom susretu i razgovoru.

ODGOVORNIMA ZA ODGOVOR

Od polovice siječnja 1972. do srpnja 1974. u slobodno vrijeme nastojah biti na raspolaganju školarcima za engleski jezik (prvi bijaše katolik, 18. I. 1972.), i za latinski (prva bijaše katolkinja, 18. II. 1972.), nekima radi poboljšanja jezičnoga znanja, a nekima radi popravnoga u školi. U tri navedene godine kroz župni ured prođe oko 180 takvih učenika i učenica raznih škola i profila, od kojih oko dvadesetak iz katoličkih obitelji.

U neka doba to za općinski savez komunista postade pravi problem. Sastavih sljedeći *Odgovor* na njihove prigovore.

Glas Trebinja, 1. novembra 1973. u podnaslovu „Oponiranje stavovima SK" novinar, između ostaloga, piše: „U uvodnom izlaganju je također rečeno da u posljednje vrijeme ima pokušaja pojedinaca na području opštine koji manifestacijama nacionalističkog kroz vjersko oponiraju stavovima SK i da kler svojim potezima prevazilazili (sic) okvire dozvoljene aktivnosti i da se pri tome koriste vrlo smišljene forme rada, od davanja besplatnih časova stranih jezika za djecu, učenike i ostale građane, organizuju se izleti, poziva se na radne akcije, vrši se prebrojavanje na nacionalističkoj osnovi u organizacijama udruženog rada i slično. A u tim akcijama klera pojavljuje se i jedan broj komunista, što prema riječima inž. Runjevca dokazuje da oni pojedinci, koji ne prihvataju politiku SK, pokušavaju da joj se suprotstave na mnogo perfidniji način nego ranije".

U podnaslovu „Zauzeti jasne stavove“ stoji: „Na kraju je potrebno naglasiti da je Šesta sjednica Opštinske konferencije Saveza komunista Trebinje zauzela jasne stavove i ispoljila odlučnost za beskompromisnu borbu protiv svih snaga koje žele da sputavaju razvoj našega samoupravnog društva“.

Oslobođenje, 14. novembra 1973., str. 4, u rubrici „Trebinjska politička tribina“, pod naslovom „Neobične sprege“ piše: „Iako je bilo jedno od perifernih pitanja o kojima je raspravljala Opštinska konferencija Saveza komunista na nedavno održanoj sjednici, ukazano je da u trebinjskoj opštini kler nekim postupcima znatno prelazi ustavom uspostavljene okvire svojih aktivnosti i nastoji da se bavi politikom. Pored ostalog i neki sveštenici vrše prebrojavanje na nacionalističkoj osnovi u organizacijama udruženog rada. Što je najinteresantnije, u ovim akcijama pojavljuju se i pojedinci članovi Saveza komunista, o čijoj će se odgovornosti, kako je rečeno na ovoj Konferenciji, razgovarati na partijskim sastancima, jer su takva ponašanja nespojiva s likom člana Saveza komunista.

Ta nastojanja su još jedan dokaz da oni pojedinci, koji ne prihvataju politiku Saveza komunista, pokušavaju da joj se suprotstave na perfidniji način nego ranije. Kler bira one sredine i oblasti za ispoljavanje svoje aktivnosti gdje je nedovoljna aktivnost organizovanih socijalističkih snaga.

I upravo ta aktivnost, uz nedostatak političkog reagovanja mjerodavnih, pothranjuje ovakvo ponašanje klera. U tom pogledu je i trebinjskim obrazovnim institucijama neminovno uputiti prigovore. Na primjer dok u Školskom centru u Trebinju za jedan čas učenja stranog jezika odrasli plaćaju 40 dinara, katolički pop to čini besplatno. A Radnički univerzitet se uopšte ne bavi ovim oblicima obrazovne djelatnosti.“

Pitanja Općinskoj konferenciji Saveza komunista – Trebinje

Ova dva napisa u Trebinju i u Sarajevu gdje je „katolički pop“ optužen da „nekim postupcima znatno prelazi ustavom uspostavljene okvire svojih aktivnosti i nastoji da se bavi politikom“, tj. time što besplatno daje pouku o jeziku u župnom uredu učenicima iz osnovne i srednjih škola, nisu mogla ostati bez odgovora. To jest bez protupitanja:

1. Nadilazi li odista kler okvire dopuštene djelatnosti, ako daje satove stranih jezika a da za to ne traži od đaka, učenika i ostalih građana ni dara ni para?
2. Može li se govoriti o manifestacijama nacionalističkog kroz vjersko, ako kler u takvim slučajevima ne govori ništa, ama baš ništa, ni o nacionalnom, ni nacionalističkom, ni vjerskom, nego isključivo o latinskom, njemačkom, francuskom i engleskom?
3. Ogrješuju li se đaci, učenici i ostali građani, ako žele biti poučeni od pojedinaca klera u nekim kulturnim sferama isključivo na humanističkom planu?
4. Oponiraju li zaista Savezu komunista pojedinci manifestacijama nacionalističkog kroz vjersko, svojim potezima, smišljenim formama rada: ako u svoju kuću primaju đake, učenike i ostale građane na besplatne satove stranih jezika, ne pitajući nikada nikoga ni koje je nacije, ni vjere, ni prošlosti, ni mišljenja, ni uvjerenja, ni politike itd., svjesni da takvi dolaznici potječu iz katoličkih, pravoslavnih, muslimanskih, ateističkih /pa pojedinačno izmiješano/, srpskih, crnogorskih, hrvatskih, mađarskih... /pa opet izmiješano/ obitelji?
5. Je li humanističko djelovanje zakonitih građana ove države, dolazilo bilo od članova bilo od nečlanova SK, samo po sebi opozicija Savezu komunista iako se u takvu djelovanju nikada ne djeluje niti govori protiv

Saveza komunista, ni protiv države, ni protiv naroda,, nego se isključivo želi izaći u susret svojim umom i srcem, besplatno, intelektualnim potrebama školskih i radničkih kandidata?

6. Znači li iz svega rečenoga da je kler jednostavno nepoželjan i štetan u ovom društvu, radio dobro ili zlo, jer se prije toliko operiralo „parazitstvom klera" da te fraze još odzvanjaju u ušima, a danas se zamjera ako kler nastoji biti koristan član društva?
7. Po kojem zakonu našega Ustava takav kler „znatno prelazi ustavom uspostavljene okvire" i da se to okvalificira bavljenje politikom?
8. Je li onda poziv Poslovodnog odbora za proslavu grada Trebinja ovih posljednjih godina, upućivan kleru, stvarni izraz želje za međusobnom suradnjom na planu humanizma, ili to označuje običnu političku fasadu i paradu u ovome gradu na Trebišnjici?
9. Hoće li se i ova pitanja protumačiti kao opozicija Savezu komunista ili samo i isključivo kao molba Odgovornima za jasan odgovor?
10. Ukoliko Savez komunista odgovori da se doista radi o stvarnom prelaženju okvira dopuštene djelatnosti, pa ako to donese i bez razloga, potpisani će odmah prestati s takvom djelatnošću.

(studeni 1973.)

Premještaj. U Trebinju ostadoh kao župni upravitelj, bez formalnoga dekreta, tri godine, do jeseni 1974. Jednom zgodom upitah don Marka Perića, tajnika, dokle ću biti tako bez dekreta. Odgovori mi da će se pobrinuti kod biskupa na Ordinarijatu.

Ljeti 1974. službeno bî objavljeno da sam razriješen „dužnosti župnog upravitelja župe Trebinje i stavljen na ras-

polaganje Vrhbosanskom Nadbiskupu za potrebe centralnog bogoslovskog sjemeništa u Sarajevu".[32] Oproštaj u Trebinju bijaše 25. listopada 1974., jer još trajahu restauratorski radovi na zgradi bogoslovije, a u Dubrovniku se oprostih od gimnazijalaca, poglavara i profesora do dva dana, 27. listopada.

Statistike. U trogodišnjem pastoralnom radu u Trebinju ovo bijaše, statistički gledano, sakramentna djelatnost, bilo da su neke sakramente i sprovode dijelili drugi svećenici u svojim župama vjernicima koji bijahu podrijetlom iz trebinjske župe, bilo da sam osobno to činio uz potrebne vjeronaučne pripreme. Neke su znamenke unesene u 1972. godinu jer nisu bile ubilježene one godine kada su neki kandidati primili sakramente:

Red. br.	Matice ž. Trebinje	1971.	1972.	1973.	1974.	Ukupno
1.	Matica krštenih	2	10	0	3	**15**
2.	Matica krizmanih	0	0	13	0	**13**
3.	Matica vjenčanih	0	0	0	0	**0**
4.	Matica umrlih	4	2	1	2	**9**

[32] „Imenovanja i premještaji", u: *Službeni vjesnik Mostarsko-Duvanjske i Trebinjsko-Mrkanjske biskupije,* Mostar, III./1974., str. 62. Nije naznačen ni protokol ni nadnevak, vrijedi jer je u službenom glasilu.

KAZALO IMENA

Agneza, s. milosrdnica 67
Aiša 55
Amila, učenica 91-93, 160
Ana, 55
Anika, 55
Arlović, vlč. Ilija (Iljo) 179

Babić, don Anđelko 9, 157, 161, 163, 170
Babić, vlč. Petar 179
Babuschek, don Anton 167
Bajević, [Dušan] 119
Batinović, don Stjepan 180
Belić, o. Predrag 170
Bevanda, don Drago 178
Blažević, don Ivan 169
Boglić, Joakim 52
Boglić, Vinka rođ. Srinčić 52
Bogović, Mile, biskup 169
Bonaventura, s. milosrdnica 67
Bošković, [Ruđer], isusovac 137
Boža, 55
Brajković, Diana 177
Brlek, fra Mijo 46, 170

Cetinić, Vjeko 172

Čavec, p. Blaž 172
Čekada, Smiljan, nadbiskup 12
Čule, Petar, nadbiskup 12, 177-178

Ćorović, o. Arsenije (Senko) 181

Demović, don Miho 172
Dimitrijević, Dimitrije 182
Dorskal, don Franjo 166
Dragan, učenik 133
Dragica 90
Dragičević, Tanja-Anđelka 177

Đerek, don Ante 178
Đorić, German, patrijarh 181

Emina, 55
Engels, Friedrich 19

Ferk, Alojzije (Lojzek) 35, 37-38
Ferk, Dijana (Seka) 35, 38
Ferk, Dominik 35, 38
Ferk, Dragutin (Dragec) 34-35, 37-40
Ferk, Irena 35
Ferk, Leonard (Braco) 34, 38-39
Ferk, Maja 34
Ferk, Marija (Micika) rođ. Raguž 34-35, 38-40
Ferk, Rikard 34, 38-39
Ferk, Valburga (Božana) 35, 177
Fleming, Alexander 126
Fostač, p. Antun 171

Galilei, [Galileo] 137
Gardašević, Blagota 183
Glavinić, don Anđelko 45, 170
Glogovac, o. Milovan 181
Gogolák, don Georg 166
Gortan, Veljko 87
Grgić, don Jakov 179
Günther Perić, Ana 172

Harmat, Anđa 29, 31
Harmat, Ištvan, otac 9, 31
Harmat, Ištvan, sin 29, 177
Harmat, Marija 29
Harmat, Mladen 29-30, 32, 177
Hrabar, fra Edo 170

Inocencija, s. milosrdnica 67
Ivan Pavao II., papa 13
Ivančić, don Ante – *Rimski* 178
Ivančić, don Stipe 178
Ivanetić, don Franc (Franjo) 166
Ivanušec, p. Franjo 172

Jakovljević, vlč. Danijel 179
Jankaj, fra Jozo 170
Janjić, don Luka 160
Jasna, gimnazijalka 97-99
Jelisaveta, 55

K., M. 165
Kamenjaš, vlč. Marko 179
Kempenac, Toma 83
Komadina, don Ivica 179
Kopernik, [Nikola] 137
Kovanda, Zvonimir 177
Kranjčević, Silvije Strahimir 108
Kranjec, don Hinko 166
Krstić, Danilo, vladika 181
Kulaš, don Đuro 170

Laureta, s. milosrdnica 66
Leonida, s. milosrdnica 67, 173
Lončar, M. 44
Lozić, vlč. Nikola (Nick) 179
Luburić, don Ante 13
Lucić, Andrija (Andro) 44, 49
Lucić, Ivo 41-49, 51, 54
Lucić, Ivo, unuk 177
Lucić, Ljuba 44, 49
Lucić, Vincelija (Vice) 42-44, 46-47, 49, 51
Lucić, Vlaho 45
Lucić, Vlaho (sin Ive L.) 47
Lukenda, Miro 177

Ljerka, s. milosrdnica 67, 173

Macedonović, Kanjoš 23
Majić, don Ljubo 179
Marić, [Enver] 119
Marić, Franjo 169
Markolaj, fra Dinko 170
Marx, Karl 19
Mijatović, Dragan 177
Miklobušec, p. Valentin 168
Milan, 48, 151
Milan, učenik 133
Milosava, 55
Mirjana, učenica 119-122
Mišković, vlč. Miodrag 169
Mrak, o. Franjo 170, 172
Müller, o. Josip 168
Mustafa, učenik 133

Nebojša, učenik 90-91, 160
Newton, [Isaac] 137
Nikolić, Dražen 173
Nikolić, Pero 42, 173
Nikolić rođ. Jurić, Štefica 173

Oktavijan August, car 106
Oršolić, fra Marko 163

Papac, don Petar 170
Paulila, s. milosrdnica 66
Pavin, p. Slavko 172
Pavlinović, o. Janko 170
Pavlović, vlč. Josip 179
Pavlović, don Luka 178
Pavlović, don Šimun 178
Pejčinović, Petar 87
Perić, don Marko 188
Perić, don Ratko 157, 159-163
Petrušić, Lujo 48
Pilat, Poncije 107-108
Pospišil, o. Viktor 183
Premru, don Franc (Franjo) 166
Pribanić, p. Vladimir 172
Pučnik, Andrija 53

Pučnik, Đorđe 53
Pučnik, Franjo 53
Pučnik, Mada 53
Pučnik, Magdalena (Lena) rođ. Srinčić 53, 55
Pučnik, Tereza 53
Puljić, don Ivica 178
Puljić, don Želimir 178
Puljić Vidić, don Mato 179

Rade, učenik 133
Raguž, don Damjan 178
Ramiz, 30
Rašo, o. Martin 170
Remec, o. Bogoljub 170
Römer, preč. Rudolf 179
Runjevac, Rade 185
Ružanji, Tibor 177

Sárossy, don Stephan (István) 167
Senjak, don Luka Lovro 167
Serdarušić, don Jozo 178
Slobodan, učenik 95
Srinčić, Agneza 52
Srinčić, Aleksandar 52
Srinčić, Anđelo 52
Srinčić, Cvijeta rođ. Telović 53
Srinčić, Frana rođ. Glockner 52-53
Srinčić, Grgo (Ugo) 53
Srinčić, Ivo 52
Srinčić, Josip (Pepo) 52
Srinčić, Juraj 50, 52-53
Srinčić, Jure (Đore) 52-53
Srinčić, Magdalena (Mäda) rođ. Peričević 50, 52-53
Srinčić, Maksimilijan 53
Srinčić, Paula rođ. Vlahušić 53
Srinčić, Pavo 52
Srinčić, Pero 52-53
Srinčić, Petromila 51, 54-55, 93
Srinčić, Romana (Pupe) 53
Srinčić, Slavka rođ. Tomašić 52
Srinčić, Toni 52
Srinčić, Vlaho 52
Starčević, Ivan 169
Stjepić, vlč. Anto 179
Suad, učenik 133

Šarac, Anton 13
Šarić, vlč. Anto 179
Šikić, fra Marijo 172
Šimunović, Kruno 177
Šimunović, Vesna 177
Šimundža, don Drago 180
Šlaus, Verka 172

Tarcizija, s. milosrdnica 67
Tavčar, fra Feliks 167
Tesla, Nikola 137
Teofrast, grčki mudrac 62

Todor, 47
Toma, s. milosrdnica 66
Tomica, 55
Trogrlić, vlč. Vinko 179

Vasilj, p. Vladimir 179
Vatroslava, s. milosrdnica 66
Vilka, s. milosrdnica 67
Vladić, [Franjo] 119
Vladović, o. Mirko 170, 171
Vlašić, fra Ferdo 170
Vrankić, don Petar 178
Vujnović, don Marijan 170
Vukorep, Ante 177
Vukšić, don Ivan 178

Zlatko, učenik 94
Zovko, don Ivan 179
Zovko, don Marko 170

Žanić, Pavao, biskup 178
Željko, dječak 118-120, 122, 160
Željko, učenik 133

SADRŽAJ

Uvodna riječ 5
Predgovor 10
Predslov 2. izdanju 12
Trebinje – grad i župa 15

I. OBITELJSKI RAZGOVORI 21
Kakve obitelji – takva i župa 23
S pjesmom kroza život 29
Djeca – obiteljska sreća 33
S dvostrukim svečarom 41
Obitelj Srinčić 50
Vjernik opće ne-prakse 57
Govor djelom i odijelom 62
Kad se čuje Božji glas 72

II. OD JEZIČNE POUKE DO EVANĐEOSKE PORUKE 81
Župnik: jezikoučitelj ili vjeroučitelj 83
Iz usta mališana 90
Želja za znanjem 90
Što ću reći mami? 91
Kao pravi domaćin 94
Majka majci 95
Prilično nejasno 97
S ekonomije na teologiju 100
Traže Bibliju 105

III. NA GRANICI RAZUMA I VJERE 109
Obalama Trebišnjice 111
Tehničar u nebeskom Sarajevu 118
Slučaj ili razum 123
Spasovska večer 131
Religija i znanost 134
Religija i život 137
Svećenik u zajednici 145
Čiji smo? 149

DODATAK 155

Osvrti
Na rubovima „trebinjskih susreta“, L. Janjić 157
„Iz trebinjskih susreta“, M. Oršolić 161
Pred životnom odlukom, M. K. 164
Vojni kapelani u Trebinju: 1878.-1918. 166
Svećenici rođeni u župi Trebinje 168
Župnici, kapelani, pomoćnici u Trebinju: 1891.-1970. 170
Kratka kronika trebinjskoga župnika: 1971.-1974. 171
Prvopričesnici 172
Krizmanici 177
Ekumenske teme i dileme 181
Odgovornima za odgovor 185

Kazalo imena 191